

BIULETYN

Stowarzyszenia
Absolwentów i Przyjaciół
Wydziału Prawa
Katolickiego Uniwersytetu
Lubelskiego

t. XIV, 16 (2) 2019

ISSN 2719-3128
e-ISSN 2719-7336

SPIS TREŚCI

Prawo

Paweł Banduła , The Prisoner's Right to Freedom of Conscience and Religion in the European System of Human Rights Protection	7
Lukasz Breguła , The Principle of Subjectifying of Penal Liability and Guilt.....	17
Radosław Bulejak , Ochrona przedsiębiorcy w ogólnym postępowaniu administracyjnym i podatkowym	27
Paweł Cichosz , Znaczenie podporządkowania Najwyższej Izby Kontroli Sejmowi dla jej pozycji ustrojowej	49
Marcin Konarski , Powinności podwodowe w świetle przekazu pierwszych sześciu tomów „Volumina Legum”	63
Edyta Marciniak , Protection of Health Data in Accordance with the GDPR: Selected Issues.....	87
Mateusz Szczypa , Użytkownik programu komputerowego a użytkownik w rozumieniu przepisów kodeksu cywilnego	101
Natalia Wójcik-Krokowska , Zasada koncentracji materiału procesowego w postępowaniu cywilnym	111
Piotr Zamelski , Law Towards Family: Friend or Foe	141

Prawo kanoniczne

Kinga Cichawa , The Impact of Relapse into Crime on the Degree of Offender's Guilt in Canon Law and Polish Law.....	155
Karolina Gorczyca-Barszczewska , Copyright in Sermons and Homilies.....	167
Sabina Karp , Proof in Proceedings for the Declaration of Nullity of Marriage.....	179
Paweł Lewandowski , Protection and Defense of the Right to Decent Support of Clergy	193

Sprawozdania

Paweł Lewandowski , Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Dziecko w prawie kanonicznym i polskim”	209
Agnieszka Romanko , Kurs przygotowujący do egzaminów wstępnych na aplikacje prawnicze	213
Agnieszka Romanko , III Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Bezpieczeństwo prawne dziecka w państwach demokratycznych w pro- cesie integracji europejskiej: Polska, Słowacja, Ukraina, Niemcy”	215
Paweł Lewandowski , VIII Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Kodeks Prawa Kanonicznego w badaniach młodych naukowców”	219
Małgorzata Jajko , Sesja lubelska III Międzynarodowego Kongresu Ruchu Europa Christi „Europa dwóch płuc – Europa Ewangelii, Prawdy i Pokoju” pt. „Kościół i państwo w służbie rodziny”	225

Paweł Bandała

THE PRISONER'S RIGHT TO FREEDOM OF CONSCIENCE AND RELIGION IN THE EUROPEAN SYSTEM OF HUMAN RIGHTS PROTECTION

The implementation of standards of human rights protection in places of imprisonment is an issue of major importance for the policy of the State. The problem of individuals remanded in penitentiary centres may seem of little relevance given the generally good opinion about the high standards maintained in European prisons.

1. The prisoner as a subject of human rights

According to Art. 5, point 2 of the *American Convention on Human Rights*,¹ all persons deprived of their liberty should be treated with respect for the inherent dignity of the human person. According to the European Court of Human Rights, “prisoners in general continue to enjoy all the fundamental rights and freedoms guaranteed under the Convention save for the right to liberty.”² Being a human being is the foundation of human rights, “man is man, and precisely because he is man he has rights which are proclaimed and protected by law” [Orzeszyna 2013, 17]. Even the most notorious criminal deserves human treatment because he is a human being. It should be borne in mind that everyone deserves the so-called second chance, in other words, an opportunity to improve, and the main goal of penitentiary facilities is the social reintegration of detainees.

PAWEŁ BANDUŁA, J.C.L., Ph.D. student in the Department of History of the System and Law, Institute of Law, Faculty of Law, Canon Law and Administration, the John Paul II Catholic University of Lublin; ul. Ślaska 28h, 32-500 Chrzanów, Poland; e-mail: pawelbandula@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6904-1340>

¹ More on the Convention see: *American Convention on Human Rights* (22.11.1969), www.refworld.org/docid/3ae6b36510.html [accessed: 3.01.2019].

² Judgement of the European Court of Human Rights of 6 October 2005, Grand Chamber, *Case of Hirst v. the United Kingdom*, Application No. 74025/01, para. 69.

2. The prisoner's right to freedom of conscience and religion

Every prisoner has the important right to be able to freely exercise his free thought, conscience and religion. The fundamental standard of this right is expressed in Art. 18 of the *Universal Declaration of Human Rights*, which says that “everyone has the right to freedom of thought, conscience and religion; this right includes freedom to change his religion or belief and freedom, either alone or in community with others and in public or private, to manifest his religion or belief in teaching, practice, worship and observance.”³ The *Universal Declaration of Human Rights* concerns the possibility of manifesting religious beliefs both in the public sphere and privately, which demonstrates a positive interpretation of religious freedom [Krukowski 2000, 211]. In addition, this normative act assigned a uniform name to the right: “the right to freedom of thought, conscience and religion” [Łopatka 1995, 8], later used in a majority of normative texts [Płoski 2009, 59]. The provision has a nearly identical wording in Art. 18 of the *International Covenant on Civil and Political Rights*,⁴ stating that “everyone shall have the right to freedom of thought, conscience and religion.” The Covenant emphasises that no one will be subject to coercion which would restrict his freedom of religion or acceptance of religion [Michalska 1982, 166].

Similar solutions regarding the freedom of thought, conscience and religion as well as restrictions on their exercise were adopted in the UN Declaration.⁵ In Art. 1 of the Declaration, the General Assembly regulates the elimination of all forms of intolerance and discrimination based on religion or religious convictions.

In the European system, freedoms of conscience and religion apply to everyone, including those serving a custodial sentence. Art. 9 of the

³ *Universal Declaration of Human Rights*, adopted by the UN General Assembly on 10 December 1948, doc. 217 A (III).

⁴ *International Covenant on Civil and Political Rights*, opened for signature at New York on 16 December 1966, Journal of Laws of 1977, No. 38, item 167.

⁵ *Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and Discrimination Based on Religion or Belief*, adopted by the UN General Assembly on 25 November 1981, www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/ReligionOrBelief.aspx [accessed: 3.01.2019].

Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms acknowledges that “everyone has the right to freedom of thought, conscience and religion; this right includes freedom to change his religion or belief and freedom, either alone or in community with others and in public or in private, to manifest his religion or belief in worship, teaching, practice and observance. Freedom to manifest one’s religion or beliefs shall be subject only to such limitations as are prescribed by law and are necessary in a democratic society in the interests of public safety, the protection of law and order, health and morals or the protection of the rights and freedoms of others.”⁶ The norms assume the perspective of individual internal autonomy and impart an absolute character to it, but its external relationship has the nature of a distinct law [Garlicki 2010, 556].

3. Penitentiary rules

The International Penal and Penitentiary Commission established some universal rules for the treatment of criminals. The League of Nations developed a set of rules in 1934. This project was continued after World War II under the supervision of the UN. Following a review of the 1943 draft the First UN Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, which was held in Geneva in 1955, it unanimously adopted new minimum rules on 30 August 1955 [Płoski 2009, 66]. The obligations of the public authorities take on a special character with regard to individuals remanded in penitentiary institutions. The State is obliged to enable detainees to attend services and communicate with a cleric.⁷ Only disciplinary and safety considerations can justify the imposition of restrictions [Garlicki 2010, 570].

3.1. Participation in religious events

A prominent example of restrictions on freedom applied on grounds of security and public order with regard to a prisoner is an application against

⁶ *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, made at Rome on 4 November 1950, Journal of Laws of 1993, No. 61, item 284 as amended.

⁷ ECHR Judgement of 29 April 2003, Chamber (Section IV), *Case of Poltoratskiy v. Ukraine*, application No. 38812/97, para. 168.

the United Kingdom. The applicant, who was serving a sentence for murder and who posed a threat to other inmates, started rows exposing himself to their hostility. He served his sentence in a separate cell and was not allowed to attend the services because the prison authorities were afraid that he might interfere with the service and cause unrest among the detainees. The Commission considered it appropriate to restrict religious freedom for reasons of security and public order. Relevant in this case was the fact that the prison authorities made it possible for the applicant to be visited regularly by a prison chaplain, in an attempt to guarantee religious freedom as far as possible.⁸

3.2. The obligation to wear penitentiary clothes

It would be interesting to examine the Convention in terms of its compatibility with the obligation to wear a prison uniform and the obligation of work. We should qualify the complaint of the detainees that the requirement to wear a prison uniform bearing the insignia of the United Kingdom⁹ violates their freedom of opinion and conscience. To justify their position they stated they were ‘political prisoners’ or ‘prisoners of war’ and as such they were not supposed to be subjected to the same treatment as other prisoners who had been convicted of ‘ordinary’ criminal offences. The Commission, however, considered that the right to a free manifestation of religion or beliefs could not be interpreted as inclusive of the right of the applicants to wear their own clothes; also the restriction imposed on prisoners in general was justified by the need to protect society from crime [Warchałowski 2004, 167]. The Polish legal system is more modern. Art. 107 of the *Executive Penal Code* provides that “those convicted of a crime committed for religious, political or ideological beliefs serve their sentences separately from those convicted for other offences and have the right to wear their own clothes, underwear and shoes, and cannot be obligated to work.”¹⁰ This case illustrates the influence of Strasbourg jurisprudence on further regulations of the Polish law [Płoski 2009, 73].

⁸ ECHR Application of 7 March 1985, *Case of Childers v. United Kingdom*, No. 9813/82.

⁹ ECHR Resolution in the *Case of McFeely and Others v. United Kingdom*.

¹⁰ Act of 6 June 1997, *the Executive Penal Code*, Journal of Laws of 2019, item 676 as amended [henceforth cited as: EPC].

3.3. Manifestation of religious beliefs

The ban on wearing a beard or the use of religious objects may under certain circumstances be considered as compatible with the provisions of the Convention. This is exemplified by the allegation that the prison authorities opposed the freedom to manifest religion by denying the applicant permission to grow a Chinese beard, preventing him from practising yoga, and denying him the right to wear a rosary. In fact, the applicant was free to exercise yoga on condition that it did not interfere with prison discipline. This allegation was found to be unjustified by the Commission. As regards the refusal to permit the applicant to grow a Chinese beard, the Commission took the view that the need for the applicant to be recognisable justified the restriction of his freedom to demonstrate his religion. In response to the objection that the right to have a rosary was denied, it was considered that, even though the rosary is an essential element of the proper profession of the Buddhist faith, such a restriction is justifiable by the necessity to protect public order, and especially the safety of the prisoner as well as the maintenance of discipline in the prison.¹¹ It is possible that in certain situations an improper use of the rosary might endanger security in the facility, but the standpoint of the Commission endorsing the refusal to allow the prisoner to have a rosary seems too oppressive [Warchałowski 2004, 173].

3.4. The right to health

Another premise justifying interference in the right to freedom of conscience and religion is health-related. Although this circumstance is the least controversial and does not give rise to doubts of an axiological nature, its definition creates particular difficulty [Płoski 2009, 74]. It is assumed that these premises may sanction the limitation of certain rights in order to obviate a serious threat to public health or that of individual people, to prevent diseases or injuries, or to ensure proper care of the sick and injured [Warchałowski 2004, 173]. This category includes a complaint filed by an Indian Sikh against the United Kingdom as he refused to clean his prison cell stating that as a person of a higher caste he could not – for religious

¹¹ Application No. 1753/63, Decision of 15 February 1965, in: Jasudowicz 2001, 178.

reasons – humble himself to do cleaning work. The Commission concluded that Art. 9 of the ECHR had not been infringed. The restriction on the manifestation of religious beliefs in this case was justified by the protection of the applicant’s health and that of other inmates.¹²

In light of the above, it becomes necessary to find a compromise. An interpretation of the Convention should take into account the recommendations of the European Prison Rules [Garlicki 2010, 570].

The Polish Constitution regulated the right to freedom of conscience and religion both for individuals and at the collective level. The Polish basic law broke with the traditional Polish terminology through the use of the notion of ‘freedom of conscience and religion’. Nor is the Constitution compatible with the nomenclature of international agreements [Pietrzak 1997, 181]. The issue is all the more important because the scope of the term ‘freedom of religion’ is narrower than the denotation of ‘freedom of religion’ [Płoski 2009, 63].

The legal system in Poland benefits greatly from the *Concordat between the Holy See and the Republic of Poland*, which normalises the area of religious ministry and worship in prisons.¹³ In Art. 17, the Concordat parties stipulate that “the Republic of Poland shall ensure conditions for the exercise of religious practices, religious ministry, and health and social care of persons remanded in penitentiary, educational and resocialization institutions, as well as other institutions and facilities of this kind.” The Concordat provides examples of entitlements available to individuals detained in prisons. These are in particular: assurance of the opportunity to attend Holy Mass on Sundays and holy days, catechesis and spiritual retreats, the use of individual religious assistance in compliance with the purpose of their stay in these institutions. To enable those deprived of their liberty to exercise their rights, a diocesan bishop sends chaplains to relevant institutions with whom they conclude appropriate agreements [Płoski 2009, 62].

¹² Application No. 8231/78, Decision of 6 March 1982, in: Jasudowicz 2001, 230.

¹³ *Concordat between the Holy See and the Republic of Poland*, signed at Warsaw on 28 July 1993, Journal of Laws of 1998, No. 51, item 318.

In the Polish legislation, a convicted person has the right to exercise his or her religious freedom. This is guaranteed by Art. 102, point 3 EPC, in which this right is captured as one of the fundamental human rights [Szymanowski 1999, 250]. This general principle is elaborated by and large in Art. 106 EPC. This right is also addressed by other provisions of this code. Art. 104 EPC stipulates that “the exercise of the rights vested in a convicted person shall take place in a manner that does not infringe the rights of other persons and does not interfere with the order established in the prison.” We also read in Art. 106, para. 3 EPC that “the exercise of religious freedom shall not violate the principles of tolerance or interfere with the established order in prison.” There are also some regulations concerning the right of prisoners to possess books, written matter or objects necessary to perform religious practices, to benefit from religious assistance and to possess religious objects in their cells (Art. 106, para. 1 EPC).

Conclusion

A prisoner, by virtue of his or her humanity, enjoys human rights, just as any other human being does. However, such rights gain special significance since prisoners are individuals in special circumstances, whose liberty has been taken away. This means that not only are they forbidden to leave their place for a strictly defined period of time, but they are also subjected to special legal regimes, often disregarded by the national authorities. For this reason, the state apparatus may commit abuses in relation to persons deprived of their liberty. Individuals whose freedom has been taken away are dependent on state functionaries. Therefore, in order to counteract the negative consequences, the norms of universal, regional and national law provide for specific rights of incarcerated individuals. These are the following rights: to family life, to marry, to freely practice to practise religion, to satisfy one’s special eating habits and – most importantly – the right to be immune from torture.

State authorities are obliged to strictly observe the right associated with the sphere of beliefs and opinions. Persons deprived of their liberty should be given access to religious practices. They should be able to participate in religious services of their rite, have contact with a spiritual person, and

have the opportunity to keep objects of worship. However, the satisfaction of special eating habits can be a problem. Unfortunately, prisoners often make use of legal provisions related to the possibility of cultivating their religion. They ask to be given access to religious objects and then use them to commit proscribed acts. The frequent changes in legislation which do not keep up with the case law and doctrine of international law are not facilitating the exercise of those rights.

REFERENCES

- Garlicki, Leszek. 2010. "Omówienie art. 9." In *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Komentarz do artykułów 1-18*, vol. 1, ed. Leszek Garlicki, 550-82. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Jasudowicz, Tadeusz. 2001. *Wolność religii. Wybór materiałów, dokumenty, orzecznictwo*. Toruń: TNOiK "Dom Organizatora".
- Krukowski, Józef. 2000. *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Łopatka, Adam. 1995. *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii*. Warszawa: Scholar.
- Michalska, Anna. 1982. *Prawa człowieka w systemie norm międzynarodowych*. Warszawa–Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Orzeszyna, Krzysztof. 2013. "Godność ludzka podstawą praw człowieka." In *Człowiek – jego prawa i odpowiedzialność*, ed. Robert Tabaszewski, 15-23. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Pietrzak, Michał. 1997. "Stosunki państwo-Kościół w nowej Konstytucji." *Państwo i Prawo* 11-12:173-84.
- Płoski, Tadeusz. 2009. "Wolność sumienia i wyznania w warunkach izolacji więziennej." *Studia Prawnoustrojowe* 9:55-76.
- Szymanowski, Teodor, and Zofia Świda. 1999. *Kodeks kamy wykonawczy. Komentarz*. Warszawa: "Librata".
- Warchałowski, Krzysztof. 2004. *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

The Prisoner's Right to Freedom of Conscience and Religion in the European System of Human Rights Protection

Summary

The article aims to present the prisoner's right to the freedom of conscience and religion in the European system of human rights. A detainee is a subject of special human rights because he or she is deprived of the right to liberty. Public authorities are obliged to strictly observe the law related to the sphere of convicts and their views. The right of people deprived of liberty is to exercise their free thought, conscience and religion. No one should be subjected to coercion which would limit their freedom of religion, except as stipulated by the legislator. Public authorities are obliged to provide prisoners with the opportunity to participate in religious events, to contact a priest, to manifest religious beliefs and to be administered medical care. Discipline and security issues may justify the imposition of restrictions of liberty on the grounds of security and public order. Taking advantage of religious freedom must not violate the principles of tolerance or disrupt the established order in prison.

Key words: human rights, rights of prisoners, European system of human rights, right to freedom of conscience and religion

Prawo więźnia do wolności sumienia i wyznania w europejskim systemie ochrony praw człowieka

Streszczenie

Artykuł ma na celu przedstawienie praw więźnia do wolności sumienia i wyznania w systemie europejskim praw człowieka. Osoba znajdująca się w miejscu detencji jest szczególnym podmiotem praw człowieka, ponieważ jest pozbawiona prawa do wolności. Władza publiczna ma obowiązek bezwzględnego przestrzegania prawa związanego ze sferą przekonań i poglądów więźnia. Prawem osoby pozbawionej wolności jest realizowanie jej swobodnej myśli, sumienia i wyznania. Nikt nie może podlegać przymusowi, który ograniczałby jego wolność wyznania lub przyjmowania religii, z wyjątkiem zastrzeżeń przewidzianych przez ustawodawcę. Władze publiczne zobowiązane są do zapewnienia więźniom możliwości uczestnictwa w wydarzeniach religijnych, kontaktu z osobą duchowną, uzewnętrzniania przekonań religijnych oraz zapewnienia opieki medycznej. Kwestie dyscypliny i bezpieczeństwa mogą powodować ograniczenie wolności ze względu na bezpieczeństwo i porządek publiczny. Korzystanie z wolności religijnej nie może naruszać zasad tolerancji ani zakłócać ustalonego porządku w zakładzie karnym.

Słowa kluczowe: prawa człowieka, prawa więźniów, system europejski praw człowieka, prawo do wolności sumienia i wyznania

Informacje o Autorze: Mgr PAWEŁ BANDUŁA, doktorant w Katedrze Historii Ustroju i Prawa, Instytut Prawa, Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II; ul. Ślaska 28h, 32-500 Chrzanów, Polska; e-mail: pawelbandula@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6904-1340>

Łukasz Breguła

THE PRINCIPLE OF SUBJECTIFYING OF PENAL LIABILITY AND GUILT

In the doctrine of penal law and in judicial decisions, it is pointed out that the fundamental principle of penal law is subjectification of penal liability.¹ The basic premise of this universally approved rule is to reject the concept of purely objective responsibility and to take into account the state of perpetrator's awareness when establishing the existence of penal liability. Initially, penal liability was objectified, and the offence was described in its entirety only with the use of subject signs, most often indicating only as a result of the perpetrator's behavior [Marek 1993, 124]. The gradual breakthrough for penal law to include a greater degree of psychological relation gave rise to the principle of guilt [Wilk 2012, 109-10]. Some representatives of the penal law doctrine identify the attribution of guilt directly with the principle of subjectifying of penal liability [Gardocki 2010, 9]. The doctrine also has the view that guilt should be part of the structure of the offence, which includes the whole essence of subjectifying liability [Rejman 1999, 156]. Acceptance of the view on identifying the principle of guilt with the principle of subjectification is also sometimes signaled in judicial decisions.² The problem analyzed in this article is to determine whether the principle of guilt and the principle of subjectivization can really be equated with each other. For the purposes of these analyzes, it is necessary to determine whether the principle of guilt covers all elements relating to subjectivization that occur in the structure of

ŁUKASZ BREGUŁA, Ph.D. student in the Department of Penal Law and Criminology, Institute of Legal Sciences, Faculty of Law and Administration, the University of Silesia in Katowice; ul. Słowików 5, 41-100 Siemianowice Śląskie, Poland; e-mail: lukasz.bregula@adwokatura.pl; <https://orcid.org/0000-0003-2003-3822>

¹ Judgment of the Supreme Court of 17 September 2004, IV KK 162/04; Decision of the Supreme Court of 3 January 2006, II KK 80/05.

² Judgment of the Supreme Court of 4 November 2002, III KK 58/02.

the offence and to determine whether the premises for assigning guilt are always associated with subjectification.

1. Determining the premises for the guilt

It should be noted that expressed in the provision of Art. 1, para. 3 of the Penal Code,³ the principle of guilt in doctrine and judicial decisions is not understood uniformly [Świecki 2010, 4]. The legislator did not define this concept. Some representatives of the field of penal law indicate that on the basis of applicable legal regulations, attributing guilt is tantamount to bringing the perpetrator of an allegation because of behavior violating the norm of penal law, when the perpetrator's characteristic and the situation in which he found himself allowed him to remain faithful to the requirements of the law [Dukiet-Nagórska 2012, 43]. According to the presented opinion, the essence of the guilt is determining whether the perpetrator could be required to choose a variant of lawful conduct. Attribution of guilt in accordance with this opinion is possible if the perpetrator is characterized by: 1) subjective capacity to incur penal liability, conditioned by reaching a certain age (Art. 10 PC) associated with the maturity of the perpetrator; 2) the ability, undisturbed by pathological factors, to recognise the significance of the act or to control one's conduct (Art. 31 PC); 3) recognition of unlawfulness (Art. 30 PC); 4) no excused error that a circumstance has occurred, which constitutes a feature of a prohibited act carrying a less severe penalty (Art. 28, para. 2 PC); 5) no excused error that a circumstance has occurred which excludes unlawfulness or guilt (Art. 29 PC); 6) the requirement to comply with lawful conduct, falling away in an abnormal motivational situation, underlying the exclusion of guilt in the limits of necessary defence (Art. 26, para. 2 PC). Intent and inadvertence within the framework of the crime based on this understanding are only part of the description of the prohibited act and do not fall within the scope of the guilt.

Other representatives of the doctrine point out differently, however, that the essence of guilt, in addition to the previously mentioned premises, also

³ Act of 6 June 1997, *the Penal Code*, Journal of Laws of 2019, item 1950 as amended [henceforth cited as: PC].

includes intent and inadvertence [Marek 2007, 23]. First of all, the premise of guilt is the so-called party to the crime, as defined in Art. 9 PC, i.e. intention to commit a crime (for intentional crimes) or recklessness or negligence (for unintentional crimes) [Gardocki 2010, 53]. The attribution of guilt is, according to the indicated concept, both on the premise of the subjective party and the need to determine whether it is a person who is guilty [ibidem, 23]. The doctrine expresses the view that the current legal status does not prevent the intent and inadvertence co-determination of both the features of a prohibited act and guilt [Kaczmarek 2006, 277]. The essence of guilt cannot be explained solely by means of normative accusation, without the subject of this allegation [Marek 2007, 23].

2. Determining whether the premises for attributing guilt exhaust the range of elements relating to subjectivization of penal liability

Assuming, first of all, the presumption characteristic of a purely normative theory of guilt, according to which the essence of guilt does not include intent and inadvertence, it should be pointed out that guilt understood in this way, despite being based solely on premises strictly connected with the principle of subjectivization, referring directly to psychological factors, determining whether the perpetrator could be required to choose a variant of lawful conduct, it certainly does not exhaust the whole concept of subjectification of penal liability. Since, according to such a concept, we assume that intent and inadvertence are outside the criteria of attributing guilt – and undoubtedly these constructions relate to psychological experiences – then the subjectification of liability should certainly be understood more broadly than such a guilt. The subject side expresses the mental attitude of the perpetrator to the act.

It should also be pointed out that the elements subjectivizing liability in penal law can also be found in elements other than guilt, intent and inadvertence. Despite numerous dogmatic disputes regarding the notion of an act, it is unanimously emphasized that one cannot speak of penal liability in a situation when the organism is affected by factors that deprive a person of the possibility of acting in accordance with the will. Therefore, the act requires mentally controlled behavior. Not just objective reality, but following certain personal considerations regarding the perpetrator results

in the possibility of recognizing a specific situation as a human act. By defining the subject of liability, the effect approach is rejected, according to which every effective human action is a behavior determined by the will of the subject [Pohl 2012, 96]. A. Wąsek, on the other hand, emphasizes that the subjectification of penal liability also manifests itself in the phenomenon of committing a crime, including in the construction of complicity, for which it is important to analyze the agreement concluded between the perpetrators [Wąsek 1990, 6-7]. Also the concept of social consequences, characterized in the provision of Art. 115, para. 2 PC, it contains subjective elements, because it takes into account the intentions and motivation of the perpetrator. Undoubtedly, the element subjectivizing penal liability can also be seen in accepting responsibility for the attempt and preparation, when the will of the perpetrator can be considered reprehensible regardless of the consequences of this will. As pointed out by J. Giezek, the doctrine and jurisprudence dominates the view that the structure of the so-called in a counterparty circumstance, there must be a subjective element [Giezek 2013, 298].⁴ Therefore, even among the circumstances excluding unlawfulness, one can indicate a significant subjective element for penal liability. Therefore, regardless of the way of understanding guilt, subjectification of liability also applies to other elements than guilt. Thus, even a general analysis of individual elements of the structure of the crime proves that the impact of the principle of subjectivization on penal law occurs on many levels of the multifaceted structure of the crime. Moreover, as A. Wąsek rightly observes, subject-tivizing elements repeatedly extend penal liability, while the principle of guilt is undoubtedly intended to narrow down and not extend the scope of penal liability [Wąsek 1990, 6-7].

3. Determining whether all the premises of a guilt are elements affecting the subjectification of penal liability

In order to establish the relationship between guilt and subjectification, it should also be determined whether all the elements belonging to the premises for imputation of guilt – mentioned by representatives of the comprehensive normative concept of guilt – constitute elements that su-

⁴ Judgment of the Appeal Court in Lublin of 15 January 1998, II Aka 181/97.

bject to penal liability. It should be admitted that determining the intent of the perpetrator's actions actually refers to the subjectification of penal liability, because it involves determining the psychological connection between the perpetrator and the act. In the case of a direct intention, the content of such a psychic connection can be described as willingness, pursuit of an imaginary goal. The content of the psychic connection may also constitute the perpetrator's awareness itself, including the need to implement the condition described in the subject-related features of the prohibited act. As for the possible intention, the content of the perpetrator's mental relationship with the act can be seen as agreeing to a well-known high probability of committing a prohibited act. On the other hand, in the case of unintentional offences, the content of the perpetrator's mental relationship with the act can only be described as anticipating the possibility of committing a prohibited act. At the same time, it should be noted that in the case of unintentional inadvertence, "there is neither the will to effect nor even awareness of the effect, and thus the last link, which after the fall of the will can be considered a psychic connection" [Buchala 1954, 43]. Therefore, while intent actually refers to the psychological experiences of the perpetrator, it seems that in the current legal status the essence of inadvertence is only to refer to the precautionary rules required in given conditions [Wróbel 2006, 663].

The model description of mental experiences contained in inadvertence takes into account situations where there is no mental node and the perpetrator does not know that he is committing a prohibited act [ibidem, 662]. Proponents of inadvertent observing the unconscious relationship between the perpetrator and the act manifested in the form of the possibility of prediction cannot deny that inadvertence must also be attributed when the lack of prediction is an effect, e.g. the lack of knowledge, which obviously results in a lack of possibility of prediction from a psychological point of view [ibidem, 664]. Part of the doctrine emphasizes directly that indicated in Art. 9, para. 2 PC the obligation to anticipate is, in fact, an objective category, determined not according to the abilities of a given offender, but according to a certain norm applicable to every citizen who engages in behavior with a socially unacceptable risk of negative consequence. Therefore, it is justified to state that also determining the possibility of awareness is in fact an element of the subject matter [Wróbel

i Zoll 2011, 214]. T. Kaczmarek directly states that “in case of inadvertence, objectification of guilt occurs” [Kaczmarek 2004, 35]. The indicated author aptly notes that the possible predictability indicated in the content of Art. 9, para. 2 is in fact objective predictability according to the normative standards. However, this observation confirms that the mere attribution of the unintentional perpetrator can only be based on objective evaluation [ibidem]. Summing up, it should be pointed out that, despite the fact that unintentionality, according to the representatives of the normative theory of guilt in a comprehensive approach, belongs to the very essence of the guilt, it is impossible to assume that it constitutes an element subjectivizing liability. It should be noted, therefore, that it seems erroneous to consider that recognition of intent and inadvertence as the criteria for attributing guilt ensures that guilt becomes a peculiar medium of subjectifying liability. Based on the assumptions about subjectivization or the necessity of the existence of a mental node, it is difficult to consider as an element of guilt the element in its essence.

Conclusion

Since one can indicate situations where the elements subjectifying liability are outside the criteria determining the attribution of guilt – and this regardless of the adopted concept of guilt – and situations where, according to some representatives of the doctrine, elements belonging to the essence of the guilt, i.e. the unconscious intent does not affect any subjectification of liability, it seems obvious that the principle of guilt and the principle of subjectivization of penal liability cannot be equated with each other and should be treated separately. The conducted research showed that the principle of subjectivization of liability remains superior to the principle of guilt understood in a manner characteristic of purely normative theory. In turn, guilt comprehended in a comprehensive way contains elements common with the principle of subjectivization, but at the same time the principle of subjectivization and guilt understood in this way have separate elements from each other and thus the scope of both concepts intersect. The analysis of the principle of subjectification in penal law cannot be limited only to the issue of guilt and should take into account a number of other institutions of substantive penal law that relate to the

sphere of psychological experiences. The fact that guilt cannot be directly identified with subjectification, and that guilt is based only on some of the elements that subject liability, does not in any way reduce the scope of subjectification in the context of all penal liability. To speak of guilt, it must be stated that the preceding elements of the structure of crime were fulfilled [Zoll 1983, 111-13]. Without this negative assessment of the conduct itself, it is unacceptable to plead guilty.

REFERENCES

- Buchała, Kazimierz. 1954. "Burżuazyjna nauka o winie w okresie wczesnego imperializmu." In *Wina w prawie karnym*, ed. Władysław Wolter, 26-44. Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Dukiet-Nagórska, Teresa. 2012. "Zasady prawa karnego." In *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa*, ed. Teresa Dukiet-Nagórska, 35-45. Warszawa: LexisNexis.
- Gardocki, Lech. 2010. *Prawo karne*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Giezek, Jacek. 2013. *Świadomość sprawcy czynu zabronionego*. Wrocław: Lex a Wolters Kluwer business.
- Kaczmarek, Tomasz. 2004. "Spory wokół charakteru odpowiedzialności karnej sprawców przestępstw popełnionych w warunkach zwinionej niepoczytalności." *Państwo i Prawo* 1:35-45.
- Kaczmarek, Tomasz. 2006. "Spory wokół pojęcia winy w prawie karnym." In Tomasz Kaczmarek, *Rozważania o przestępstwie i karze. Wybór prac z okresu 40-lecia naukowej twórczości*, 264-89. Warszawa: "Kodeks".
- Marek, Andrzej. 1993. *Prawo karne. Część ogólna*. Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza "Branta".
- Marek, Andrzej. 2007. *Kodeks karny. Komentarz*. Warszawa: ABC.
- Pohl, Łukasz. 2012. *Prawo karne: Wykład części ogólnej*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Rejman, Genowefa. 1999. "Zasady odpowiedzialności karnej." In *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, ed. Genowefa Rejman, 21-552. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Świecki, Dariusz. 2010. "Wina i strona podmiotowa a problem redagowania wyroku skazującego (refleksje o praktyce orzeczniczej)." In *Okoliczności wyłączające winę*, ed. Jarosław Majewski, 4. Toruń: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa "Dom Organizatora".
- Wąsek, Andrzej. 1990. "Ewolucja prawnokarnego pojęcia winy w powojennej Polsce." *Przegląd Prawa Karnego* 4:5-18.

- Wilk, Leszek. 2012. "Bezprawność i wina." In *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa*, ed. Teresa Dukiet-Nagórska, 103-11. Warszawa: LexisNexis.
- Wróbel, Włodzimierz. 2006. "Wina i zawinienie a strona podmiotowa czynu zabronionego, czyli o potrzebie posługiwania się w prawie karnym pojęciem winy umyślnej i winy nieumyślnej." In *Przestępstwo, kara, polityka kryminalna. Problemy tworzenia i funkcjonowania prawa. Księga z okazji 70. rocznicy urodzin profesora Tomasza Kaczmarka*, ed. Jacek Giezek, 657-81. Kraków: Kantor Wydawniczy "Zakamycze".
- Wróbel, Włodzimierz, i Andrzej Zoll. 2011. *Polskie prawo karne. Część ogólna*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Zoll, Andrzej. 1983. "O wartościowaniu czynu w prawie karnym." *Państwo i Prawo* 4:109-14.

The Principle of Subjectifying of Penal Liability and Guilt

Summary

The article refers to the issue of the principle of subjectification of penal liability, rarely analyzed in the doctrine of penal law and judicial decisions. The main purpose of the discussion is to try to answer the question whether the principle of subjectivization, defined as one of the fundamental principles of penal law, can be equated with the principle of guilt. For the purposes of the considerations contained in the article, it was necessary to determine the essence of the guilt and determine whether the structure of the offence contains elements other than guilt related to the subjectification of liability. It was also necessary to determine whether all premises of guilt always relate solely to issues related to subjectivization.

Key words: guilt, subjectification of penal law, principle of subjectifying, perpetrator, inadvertence

Zasada subiektywizacji odpowiedzialności karnej a wina

Streszczenie

Artykuł porusza rzadko analizowaną w doktrynie prawa karnego i orzecznictwie sądowym kwestię istoty zasady subiektywizacji odpowiedzialności karnej. Podstawowym celem rozważań jest próba odpowiedzi na pytanie czy zasada subiektywizacji, określana jako jedna z fundamentalnych zasad prawa karnego, może być utożsamiana z zasadą winy. Na potrzeby rozważań zawartych w artykule koniecznym było ustalenie istoty zawinienia i określenie, czy w strukturze przestępstwa występują inne niż związane z winą elementy mające znacznie dla subiektywizacji odpowiedzialności. Niezbędne było także ustalenie,

czy wszystkie przesłanki zawinienia zawsze odnoszą się wyłącznie do kwestii związanych z subiektywizacją.

Słowa kluczowe: wina, subiektywizacja odpowiedzialności karnej, zasada subiektywizacji, przestępca, nieumyślność

Informacje o Autorze: Mgr ŁUKASZ BREGUŁA, doktorant w Katedrze Prawa Karnego i Kryminologii, Instytut Nauk Prawnych, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Śląski w Katowicach; ul. Słowików 5, 41-100 Siemianowice Śląskie, Polska; e-mail: lukasz.bregula@adwokatura.pl; <https://orcid.org/0000-0003-2003-3822>

Radosław Bulejak

OCHRONA PRZEDSIĘBIORCY W OGÓLNYM POSTĘPOWANIU ADMINISTRACYJNYM I PODATKOWYM

Ustrojodawca w art. 20 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* z dnia 2 kwietnia 1997 r.¹ stanowi, że: „Społeczna gospodarka rynkowa oparta na wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych stanowi podstawę ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej”. Według natomiast art. 22 *Konstytucji RP*: „Ograniczenie wolności działalności gospodarczej jest dopuszczalne tylko w drodze ustawy i tylko ze względu na ważny interes publiczny”. Przywołane przepisy *Konstytucji RP* określają wolność działalności gospodarczej jako jedną z kluczowych zasad ustrojowych państwa polskiego. Wolność działalności gospodarczej należy postrzegać jako prawo podstawowe. Stąd kluczowe są realne gwarancje ochrony przedsiębiorczości i przedsiębiorcy. Takie założenia legły u podstaw uchwalenia pakietu ustaw określanego jako *Konstytucja Biznesu*, w skład którego wchodzi: ustawa z dnia 6 marca 2018 r. *Prawo przedsiębiorców*², która zastąpiła ustawę z dnia 2 lipca 2004 r. *o swobodzie działalności gospodarczej*³, a także ustawa z dnia 6 marca 2018 r. *o Centralnej Ewidencji i Informacji o Działalności Gospodarczej i Punkcie Informacji dla Przedsiębiorcy*⁴; ustawa z dnia 6 marca 2018 r. *o Rzeczniku Małych i Średnich Przedsiębiorców*⁵; ustawa z dnia 6 marca 2018 r. *o zasadach uczestnictwa przedsiębiorców zagranicznych i innych osób zagranicznych w obrocie gospodarczym na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej*⁶; ustawa

Dr RADOSŁAW BULEJAK, radca prawny; Al. Jerozolimskie 93, 02-001 Warszawa, Polska;
e-mail: radoslawbulejak@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-1240-526X>

¹ Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm. [dalej cyt.: *Konstytucja RP*].

² Dz. U. z 2019 r., poz. 1292 z późn. zm. [dalej cyt.: u.p.p.].

³ Dz. U. z 2017 r., poz. 2168 z późn. zm. [dalej cyt.: u.s.g.].

⁴ Dz. U. z 2019 r., poz. 1291 z późn. zm.

⁵ Dz. U. poz. 648 [dalej cyt.: u.r.m.ś.p.].

⁶ Dz. U. z 2019 r., poz. 1079 z późn. zm.

z dnia 6 marca 2018 r. *Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo przedsiębiorców oraz inne ustawy dotyczące działalności gospodarczej*⁷.

Głównym założeniem wprowadzonych zmian było wzmocnienie pozycji przedsiębiorcy w kontaktach z organami władzy publicznej oraz stworzenie otoczenia prawnego sprzyjającego przedsiębiorczości. Wprowadzone rozwiązania prawne mają charakter powszechny i dotyczą wszystkich aspektów działalności gospodarczej. Przyjęto, że podstawowym aktem prawnym, który ma tworzyć ramy prawne dla prowadzenia działalności gospodarczej, zostanie u.p.p. Według art. 1: „Ustawa określa zasady podejmowania, wykonywania i zakończenia działalności gospodarczej na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, w tym prawa i obowiązki przedsiębiorców oraz zadania organów władzy publicznej w tym zakresie”. Nie budzi wątpliwości, że u.p.p. ma wpływ na sytuację prawną przedsiębiorcy w postępowaniach ogólnych administracyjnych oraz podatkowych. Zadania publiczne są realizowane przez administrację publiczną w różnych prawnych formach działania, w szczególności poprzez akty władcze np. decyzje administracyjne. Konstytucja Biznesu koncentruje się na ograniczeniu nieuzasadnionej, nieproporcjonalnej ingerencji organów w wolność działalności gospodarczej. Ustawodawca zdecydował się na wprowadzenie szczególnego katalogu zasad ogólnych w u.p.p., które mają stanowić uzupełnienie gwarancji procesowych zawartych w ustawie z dnia 14 czerwca 1960 r. *Kodeks postępowania administracyjnego*⁸ oraz ustawie z dnia 29 sierpnia 1997 r. – *Ordynacja podatkowa*⁹. Z tego względu zagadnieniem, który należy rozważyć, jest wpływ Konstytucji Biznesu na sytuację prawną przedsiębiorcy w postępowaniach ogólnych administracyjnych lub podatkowych z uwzględnieniem szczególnych instytucji prawnych zawartych w u.p.p.

⁷ Dz. U. poz. 650.

⁸ Dz. U. z 2018 r., poz. 2096 z późn. zm. [dalej cyt.: k.p.a.].

⁹ Dz. U. z 2019 r., poz. 900 z późn. zm. [dalej cyt.: o.p.].

1. Pojęcie działalności gospodarczej i przedsiębiorcy na gruncie ustawy *Prawo przedsiębiorców*

Wyznacznikiem stosowania przepisów u.p.p. są pojęcia „działalności gospodarczej” oraz „przedsiębiorcy”. Podobnie jak u.s.g., tak i w u.p.p. zawarto definicję „działalności gospodarczej”. Według art. 3 u.p.p.: „Działalnością gospodarczą jest zorganizowana działalność zarobkowa, wykonywana we własnym imieniu i w sposób ciągły”. Pojęcie działalności gospodarczej determinuje pojęcie przedsiębiorcy. Zgodnie z art. 4 ust. 1 u.p.p.: „Przedsiębiorcą jest osoba fizyczna, osoba prawna lub jednostka organizacyjna niebędąca osobą prawną, której odrębna ustawa przyznaje zdolność prawną, wykonująca działalność gospodarczą”. Warto nadmienić, że w porównaniu do art. 2 u.s.g. ustawodawca pominął w definicji działalności gospodarczej wyliczenie konkretnych aktywności uznawanych za działalność gospodarczą. Nie wpływa to znacząco na definicję „działalności gospodarczej”. W rezultacie aktualność zachowują dotychczasowe orzecznictwo i wypowiedzi doktryny w przedmiocie definiowania przedsiębiorcy.

Działalność gospodarcza powinna cechować się zarobkowością, zorganizowaniem, ciągłością, a także wykonywaniem jej we własnym imieniu¹⁰. Cechy te muszą być spełnione łącznie. Zarobkowy cel działalności interpretuje się jako wykonywanie działalności celem osiągnięcia lub maksymalizacji zysku z tytułu jej wykonywania [Zdyb 1997, 38]. W konsekwencji o zarobkowości będzie decydować cel lub zamiar podmiotu [Powałowski 2007, 26]. Kryterium te ma charakter zobiektywizowany. Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 30 listopada 2012 r. zauważył jednak, że kryterium dochodowości nie jest cechą konieczną działalności gospodarczej¹¹. W uchwale z dnia 18 czerwca 1991 r. Sąd Najwyższy wyjaśnił, że „pojęcie zysku leży u podstawy każdej działalności o charakterze gospodarczym, stanowi jej istotę i sens, toteż niepodobna

¹⁰ To kryterium zostało przeniesione z definicji przedsiębiorcy z art. 4 ust. 1 u.s.g., zgodnie z którym: „Przedsiębiorcą w rozumieniu ustawy jest osoba fizyczna, osoba prawna i jednostka organizacyjna niebędąca osobą prawną, której odrębna ustawa przyznaje zdolność prawną – wykonująca we własnym imieniu działalność gospodarczą”.

¹¹ Sygn. akt III CZP 134/92, OSNC 1993, nr 5, poz. 79.

w ogóle mówić o działalności gospodarczej prowadzonej nie w celach zarobkowych. Działalność pozbawiona tego aspektu może być np. działalnością społeczną, artystyczną, charytatywną i inną, nigdy natomiast nie będzie działalnością gospodarczą. Należy przy tym rozróżniać motyw zysku od efektu zysku; znane są – także obecnie – podmioty gospodarcze działające w celach zarobkowych, ale w rzeczywistości, z różnych powodów, zysków nieosiągające¹². Zorganizowanie działalności gospodarczej należy postrzegać jako szereg czynności związanych z jej uporządkowaniem¹³. Można je rozumieć dwojako. Po pierwsze, jako obowiązki związane z podejmowaniem i wykonywaniem działalności gospodarczej (np. rejestracja działalności, zgłoszenia podatkowe). Po drugie, jako czynności służące pozyskaniu środków na prowadzenie działalności, ale także zatrudnienie pracowników oraz przygotowanie miejsca do wykonywania działalności gospodarczej [Koroluk 2005, 33]. Ciągłość działalności gospodarczej wyrażać się będzie przez powtarzające się, regularnie występujące i trwające czynności. Incydentalne lub sporadyczne działania nie będą zatem spełniać tego kryterium¹⁴. Wojewódzki Sąd Administracyjny we Wrocławiu w wyroku dnia 27 kwietnia 2005 r. stwierdził, że: „Element ciągłości świadczy o względnie stałym zamiarze wykonywania działalności gospodarczej, co nie wyklucza możliwości prowadzenia jej tylko sezonowo lub do czasu osiągnięcia postawionego przez dany podmiot celu. Ustawodawcy chodziło bowiem o wyeliminowanie z pojęcia działalności gospodarczej przedsięwzięć o charakterze incydentalnym i sporadycznym. Do zachowania ciągłości wystarczające jest, aby z całokształtu okoliczności wynikał zamiar powtarzania określonego zespołu konkretnych działań w celu osiągnięcia efektu w postaci zarobku. Powinna to być działalność stała, planowa (celowa), przy czym obojętne jest, czy plan obejmuje dłuższy czy krótszy okres. Nie jest natomiast wymagane nieprzerwane prowadzenie działalności; planowe i celowe przerwy w działalności, uzależnione od jej charakteru, koniunktury, warunków pracy nie mają istotnego znaczenia, jeżeli nie oznaczają definitywnego zaprzestania prowadzenia dział-

¹² Sygn. akt III CZP 40/91, OSNCP 1992, nr 2, poz. 79.

¹³ Wyrok WSA w Opolu z dnia 7 maja 2008 r., sygn. akt I SA/Op 18/08, LEX nr 484040.

¹⁴ Wyrok NSA z dnia 17 września 1997 r., sygn. akt II SA 1089/96, LEX nr 31312.

alności”¹⁵. Dodatkową cechą działalności gospodarczej jest jej wykonywanie we własnym imieniu. Oznacza to, że przedsiębiorca powinien działać samodzielnie na własne ryzyko. Prowadzenie działalności gospodarczej we własnym imieniu nie jest koniecznie związane z prowadzeniem tej działalności na własny rachunek [Kieres 2009, 82-83].

Z treści art. 4 ust. 1 u.p.p. wynika, że oprócz prowadzenia działalności gospodarczej przedsiębiorca musi spełniać jeszcze jedno kryterium w postaci zdolności prawnej oraz zdolności do czynności prawnych. Zdolność prawną, rozumianą jako możliwość bycia podmiotem praw i obowiązków, posiada każda osoba fizyczna. Zgodnie z art. 8 § 1 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. *Kodeks cywilny*¹⁶: „Każdy człowiek od chwili urodzenia ma zdolność prawną”. Art. 11 k.c. stanowi, że: „Pełną zdolność do czynności prawnych nabywa się z chwilą uzyskania pełnoletności”. Według art. 4 ust. 2 „Przedsiębiorcami są także wspólnicy spółki cywilnej w zakresie wykonywanej przez nich działalności gospodarczej”. Ustawodawca nie przyznaje zdolności prawnej spółce cywilnej, co należy uznać za prawidłowe, gdyż jest to jedynie umowa zawarta między osobami fizycznymi. Stosownie do treści art. 860 § 1 k.c.: „Przez umowę spółki wspólnicy zobowiązują się dążyć do osiągnięcia wspólnego celu gospodarczego przez działanie w sposób oznaczony, w szczególności przez wniesienie wkładów”.

W przypadku osób prawnych ustawodawca w art. 33 k.c. wskazuje, że: „Osobami prawnymi są Skarb Państwa i jednostki organizacyjne, którym przepisy szczególne przyznają osobowość prawną”. W literaturze oraz w orzecznictwie nie istnieją wątpliwości, że osoby prawne posiadają zdolność prawną, mimo braku jednoznacznego przepisu w tym zakresie. Ustawodawca wyróżnia przy tym dwie kategorie osób prawnych: Skarb Państwa oraz inne jednostki, które dla uznania za osoby prawne wymagają przepisu szczególnego (np. państwowe osoby prawne, samorządowe osoby prawne, wyznaniowe osoby prawne). Szczególną kategorią są jednostki organizacyjne, którym ustawodawca może przyznać zdolność prawną, mimo nieposiadania cechy osobowości prawnej. Istotne jest jednak

¹⁵ Sygn. akt I SA/Wr 3237/03, LEX nr 496830. Zob. Kosikowski 2001; Szydło 2002.

¹⁶ Dz. U. z 2019 r., poz. 1145 z późn. zm. [dalej cyt.: k.c.].

odpowiednie wyodrębnienie organizacyjne, ale nie aż takie, jak w przypadku osób prawnych. Według art. 33¹ k.c.: „Do jednostek organizacyjnych niebędących osobami prawnymi, którym ustawa przyznaje zdolność prawną, stosuje się odpowiednio przepisy o osobach prawnych”. Do tych jednostek organizacyjnych zalicza się: 1) spółki kapitałowe w organizacji; 2) handlowe spółki osobowe (także europejskie zrępowania interesów gospodarczych, do których stosuje się przepisy o spółce jawnej); 3) stowarzyszenia zwykłe; 4) wspólnoty mieszkaniowe.

Podsumowując, przedsiębiorcą jest podmiot spełniający kryterium: 1) przedmiotowe, czyli wykonywujący działalność gospodarczą w rozumieniu art. 3 u.p.p.; 2) podmiotowe, czyli posiadający zdolność prawną i zdolność do czynności prawnych (osoba fizyczna, osoba prawna, jednostka organizacyjna) [Blicharz i Pawelczyk 2004].

2. Przedsiębiorca jako strona ogólnego postępowania administracyjnego i podatkowego

Ustawodawca w art. 28 k.p.a. stanowi, że: „Stroną jest każdy, czyjego interesu prawnego lub obowiązku dotyczy postępowanie albo kto żąda czynności organu ze względu na swój interes prawny lub obowiązek”. Według natomiast art. 133 § 1 o.p.: „Stroną w postępowaniu podatkowym jest podatnik, płatnik, inkasent lub ich następca prawny, a także osoba trzecia, o której mowa w art. 110-117c, która z uwagi na swój interes prawny żąda czynności organu podatkowego, do której czynność organu podatkowego się odnosi lub której interesu prawnego działanie organu podatkowego dotyczy”. Pojęcie „interesu prawnego” jest ściśle powiązanie z pojęciem „interesu faktycznego”. Obie kategorie interesów dotyczą interesu indywidualnego. Niemniej „interes faktyczny” to najszersza kategoria interesu indywidualnego jednostki, która nie ma oparcia w przepisach obowiązującego prawa, lecz w subiektywnym przekonaniu jednostki [tamże, 62-63]. Z tego powodu przepisy prawa administracyjnego zasadniczo nie obejmują ochroną tego rodzaju interesu, choć istnieją od tego wyjątki¹⁷. „Interes prawny” jest zatem kwalifikowaną wersją „interesu

¹⁷ Przykładowo, postępowanie skargowo-wnioskowe opiera się na ochronie interesu faktycznego (zob. art. 221 § 1 i § 2 k.p.a.).

faktycznego”, który będzie w jakiś sposób określony przez prawo [Bigo 1960, 464]. S. Włodyka zauważa, że „interes prawny” istnieje, gdy po stronie jednostki ma miejsce utrata jakiejkolwiek korzyści prawnej, która może objawiać się jako zwiększenie obowiązków lub zmniejszenie uprawnień [Włodyka 1963, 928]. Art. 28 k.p.a. odnosi się również do pojęcia „obowiązku”. B. Adamiak i J. Borkowski podkreślają, że „obowiązek” – podobnie jak „interes prawny” – musi wynikać z przepisu prawa. Ponadto obowiązek powinien dać się ściśle określić, ale również może mieć charakter niewymierny, nakazujący lub zakazujący pewnych typów czy rodzajów zachowań [Adamiak i Borkowski 2016, 211]. Niemniej zarówno „interes prawny”, jak i „obowiązek”, powinien być indywidualny, konkretny, aktualny, obiektywnie sprawdzalny, wsparty okolicznościami faktycznymi będącymi przesłankami stosowania przepisu prawa materialnego [Knysiak-Molczyk 2004, 19].

Interes prawny przedsiębiorcy w postępowaniu ogólnym administracyjnym lub podatkowym będą wyznaczać normy prawa materialnego pozostające w bezpośrednim lub pośrednim związku z wykonywaniem działalności gospodarczej lub uzyskaniem statusu przedsiębiorcy. Po pierwsze, będą to przepisy publicznego prawa gospodarczego, które charakteryzują się wielością regulacji. Niemniej wspólną cechą tych regulacji jest przyznanie organom administracji publicznej kompetencji interwencyjnych, czyli „wszelkie czynności władzy publicznej, bez względu na ich formę oraz charakter prawny, które powodują korektę lub ograniczenie działania czystego mechanizmu rynkowego”¹⁸. Po drugie, będą to przepisy podatkowe, które niewątpliwie stanowią element wykonywania działalności gospodarczej. Przez przepisy podatkowe należy rozumieć, zgodnie z art. 3 pkt 2 o.p., przepisy ustaw podatkowych, postanowienia ratyfikowanych przez Rzeczpospolitą Polską umów o unikaniu podwójnego opodatkowania oraz ratyfikowanych przez Rzeczpospolitą Polską innych umów międzynarodowych dotyczących

¹⁸ Prawo publiczne gospodarcze obejmuje różne sfery działalności gospodarczej, np. podejmowanie działalności gospodarczej, udzielanie zamówień publicznych, partnerstwo publiczno-prywatne, udzielanie pomocy publicznej, ochrona konkurencji, regulacja sektora finansowego, energetycznego, stoczniowego, świadczenie usług transportowych, telekomunikacyjnych, rzemieślniczych i innych [Hauser, Niewiadomski, i Wróbel 2018, 22].

problematyki podatkowej, a także przepisy aktów wykonawczych wydanych na podstawie ustaw podatkowych. Według art. 3 pkt 1 o.p. ustawami podatkowymi są ustawy dotyczące podatków, opłat oraz niepodatkowych należności budżetowych określające podmiot, przedmiot opodatkowania, powstanie obowiązku podatkowego, podstawę opodatkowania, stawki podatkowe oraz regulujące prawa i obowiązki organów podatkowych, podatników, płatników i inkasentów, a także ich następców prawnych oraz osób trzecich.

3. Kluczowe zasady ogólne z ustawy *Prawo przedsiębiorcy*

Sytuację prawną przedsiębiorcy w postępowaniu ogólnym administracyjnym oraz podatkowym wyznacza w głównej mierze katalog zasad ogólnych zawarty w art. 8-15 u.p.p. Wynika to z faktu, że zasady te nie mają tylko charakteru dyrektyw postępowania, lecz są normami prawa, których naruszenie jest oceniane z takim samym skutkiem prawnym przez organy i sądy, jak naruszenie jakiegokolwiek przepisu prawa materialnego. W literaturze przyjęty jest bowiem pogląd, że zasady ogólne to „normy obowiązujące” [Iserzon i Starościek 1970, 9] i „nie chodzi tu o deklaracje polityczne czy jakieś inne wskazówki, lecz o normy prawne” [Dawidowicz 1983, 96]. Zasady ogólne nie są zatem postulatami systemu (części systemu) prawa zdefiniowanymi jako „reguły, którym przypisuje się charakter «ogólnych zasad prawa», a które zasadami systemu prawa nie są, gdyż nie są to normy prawa pozytywnego ani też konsekwencje «quasi-logiczne» tych norm” [Lang, Wróblewski, i Zawadzki 1979, 399]. W konsekwencji naruszenie zasad ogólnych postępowania administracyjnego może stanowić przesłankę wzruszenia decyzji administracyjnej. Analizując zasady z u.p.p. można dostrzec, że pokrywają się one z regulacjami z k.p.a. i o.p. W przypadku ogólnego postępowania administracyjnego różnice są niewielkie. W największym stopniu od zasad ogólnych z u.p.p. odbiegają natomiast zasady z o.p. Nie istnieją jednak żadne podstawy, aby różnicować sytuację prawną przedsiębiorcy zależnie od rodzaju postępowania. Nie ma przy tym żadnych wątpliwości, że adresatami norm z u.p.p. są również organy podatkowe. Obowiązek ponoszenia danin publicznych jest nieodzownym elementem wykonywania

działalności gospodarczej. Z tego powodu zarówno organy administracyjne, jak i organy podatkowe, powinny uwzględniać zasady z u.p.p.

W obecnym otoczeniu prawnym, gdzie przepisy prawa ulegają ciągłym zmianom, szczególnego znaczenia nabiera zasada orzekania na korzyść przedsiębiorcy, która może dotyczyć wykładni prawa (*in dubio pro libertate*), jak i ustalania stanu faktycznego sprawy (*in dubio pro reo*). Zgodnie z art. 11 ust. 1 u.p.p.: „Jeżeli przedmiotem postępowania przed organem jest nałożenie na przedsiębiorcę obowiązku bądź ograniczenie lub odebranie uprawnienia, a w sprawie pozostają wątpliwości co do treści normy prawnej, wątpliwości te są rozstrzygane na korzyść przedsiębiorcy, chyba że sprzeciwiają się temu sporne interesy stron albo interesy osób trzecich, na które wynik postępowania ma bezpośredni wpływ”. Według art. 10 ust. 2 u.p.p.: „Jeżeli przedmiotem postępowania przed organem jest nałożenie na przedsiębiorcę obowiązku bądź ograniczenie lub odebranie uprawnienia, a w tym zakresie pozostają niedające się usunąć wątpliwości co do stanu faktycznego, organ rozstrzyga je na korzyść przedsiębiorcy”. Treść normatywna tych zasad jest tożsama z regulacjami zawartymi w art. 7a i art. 81a k.p.a. Wyjątkiem jest o.p., gdzie została uregulowana jedynie zasada przyjaznej podatnikowi wykładni prawa (*in dubio pro tributario*). Według art. 2a o.p.: „Niedające się usunąć wątpliwości co do treści przepisów prawa podatkowego rozstrzyga się na korzyść podatnika”. Należy jednak zauważyć, że brak uregulowania wprost zasady orzekania na korzyść podatnika co do stanu faktycznego nie oznacza, że obowiązuje norma przeciwna¹⁹. Trzeba zgodzić się z tezą wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 28 lutego 2018 r., że: „Nie można zawęzić rozumienia zasady *in dubio pro tributario* jedynie do wykładni prawa, ale poprzez treść reguły *in dubio pro reo* należy ją odnosić także do wątpliwości faktycznych”²⁰. Ustawodawca nie wprowadził w art. 2a o.p. ograniczeń odnośnie do przedmiotu postępowania podatkowego, jak to ma miejsce w art. 11 ust. 1 u.p.p., aczkolwiek nie powinno się tego odczytywać jako rozszerzenia zakresu zasady orzekania na korzyść. Przedmiotem postępowania podatkowego jest bowiem w głównej mierze określenie lub

¹⁹ Zob. Interpretacja ogólna Ministra Finansów z dnia 29 grudnia 2015 r., nr PK4.8022.44.2015, Dz. Urz. Min. Fin. z 2016 r., poz. 4.

²⁰ Sygn. akt II FSK 627/16, LEX nr 2466599.

ustalenie zobowiązania podatkowego, definiowanego przez ustawodawcę jako „wynikające z obowiązku podatkowego zobowiązanie podatnika do zapłacenia na rzecz Skarbu Państwa, województwa, powiatu albo gminy podatku w wysokości, w terminie oraz w miejscu określonych w przepisach prawa podatkowego” (art. 5 o.p.).

Wymaga także wskazania, że art. 11 ust. 2 u.p.p. stanowi o wyłączeniu stosowania zasady przyjaznej interpretacji przepisów, jeśli wymaga tego ważny interes publiczny. W przypadku art. 2a o.p. takiego wyłączenia nie ma. *Prima facie* wydaje się zatem, że zasada orzekania na korzyść podatnika z u.p.p. ma szersze zastosowanie. Należy jednak zauważyć, że w art. 11 ust. 2 u.p.p. ustawodawca egzemplifikuje przypadki ważnego interesu publicznego jako „istotne interesy państwa, a w szczególności jego bezpieczeństwa, obronności lub porządku publicznego”. Prawo podatkowe zawsze jest jednak stanowione przez państwo w interesie publicznym. Z tego względu zgodnie z art. 84 Konstytucji RP: „Każdy jest obowiązany do ponoszenia ciężarów i świadczeń publicznych, w tym podatków, określonych w ustawie”. Gdyby zatem ustawodawca w art. 2a o.p. zdecydował się na wprowadzenie analogicznego wyłączenia jak w art. 11 ust. 2 u.p.p., zasada orzekania na korzyść nie miałaby praktycznego przełożenia na sprawy podatkowe.

Zasada przyjaznej wykładni prawa ma pełnić funkcję upraszczającą i objaśniającą przepisy prawa. Gdy zatem treść aktu prawnego prowadzi do wniosków niemających sensu, sprzecznych lub niejednoznacznych, to prawidłowym rozwiązaniem jest wybór znaczenia (normy prawnej), które jest korzystne dla strony. W uchwale z dnia 13 listopada 2012 r. Naczelny Sąd Administracyjny stwierdził, że: „[...] w przypadku niejednoznacznego brzmienia przepisu ograniczającego uprawnienia właściciela [...] sąd jest zobligowany do kierowania się dyrektywą *in dubio pro libertate*. Powinien zatem odczytywać przepis w taki sposób, aby ingerencja w treść uprawnienia współwłaścicieli do udziału w zarządzie rzeczą wspólną była jak najmniejsza”²¹. W wyroku z dnia 8 maja 2018 r. Wojewódzki Sąd Administracyjny we Wrocławiu wskazał, że „zasada *in dubio pro tributario* nie może być rozumiana w ten sposób, iż w przypadku wątpliwości

²¹ Sygn. akt II OPS 2/12, ONSAiWSA 2013, nr 2, s. 23. Podobnie NSA w Wyroku z dnia 1 czerwca 2016 r., sygn. akt II FSK 1399/14, LEX nr 2051377.

interpretacyjnych organy podatkowe są zobowiązane przyjąć punkt widzenia podatnika. Zasada ta bowiem ma zastosowanie wyłącznie wtedy, gdy wykładnia przepisu prawa przy zastosowaniu wszystkich jej aspektów (językowego, systemowego, funkcjonalnego) nie daje zadowalających rezultatów²². W wyroku z dnia 13 grudnia 2017 r. Trybunał Konstytucyjny zauważył jednak, że o aplikacji zasady nie powinien decydować fakt wystąpienia wątpliwości po stronie określonego podmiotu. Oznacza to, że zasadę orzekania na korzyść należy rozumieć w sposób obiektywny i traktować ją jako jedną z dyrektyw wykładni. „Nieusuwalna wątpliwość” oznaczać będzie tylko taką wątpliwość, która pozostaje aktualna po zastosowaniu reguł interpretacji językowej oraz systemowej. Jeśli nie uzyska się jednoznacznego rezultatu, interpretator musi dokonać wyboru rezultatu najbardziej korzystnego z punktu widzenia sytuacji prawnej jednostki. Interpretator nie może modyfikować otrzymanego rezultatu w oparciu o argumentację funkcjonalną, w tym celowościową, jeżeli prowadziłoby to do pogorszenia sytuacji prawnej jednostki²³.

Oprócz zasady orzekania na korzyść, u.p.p. wprowadza zasadę domniemania uczciwości. Według art. 10 ust. 1 u.p.p. organ kieruje się w swoich działaniach zasadą zaufania do przedsiębiorcy, zakładając, że działa on zgodnie z prawem, uczciwie oraz z poszanowaniem dobrych obyczajów. Domniemanie to podobne jest do domniemania niewinności, o którym mowa w art. 42 ust. 3 Konstytucji RP, zgodnie z którym: „Każdego uważa się za niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie stwierdzona prawomocnym wyrokiem sądu”. Podobna zasada została wyrażona w art. 6 ust. 2 *Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, sporządzonej w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r.²⁴, zgodnie z którym „Każdego oskarżonego o popełnienie czynu zagrożonego karą uważa się za niewinnego do czasu udowodnienia mu winy zgodnie z ustawą”. W uzasadnieniu projektu u.p.p. wskazano, że „W świetle tej zasady dla organu władzy publicznej przedsiębiorca nie może być podmiotem z samego już założenia podejrzanym, co do którego

²² Sygn. akt I SA/Wr 239/18, LEX nr 2499605. Podobnie WSA w Poznaniu w Wyroku z dnia 7 grudnia 2017 r., sygn. akt I SA/Po 730/17, LEX nr 2416508.

²³ Sygn. akt SK 48/15, OTK-A 2018, nr 2.

²⁴ Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z późn. zm.

suponuje się, że działa bezprawnie, nieuczciwie lub nieetycznie. Organ władzy publicznej musi w dobrej wierze zakładać, że przedsiębiorca przestrzega prawa, szanuje etykę i moralność publiczną oraz postępuje uczciwie w relacjach z innymi przedsiębiorcami, konsumentami i organami władzy. Wszelkie zaś odstępstwa od tej zasady stanowią wymagający przekonującego udowodnienia wyjątek²⁵. Wzruszenie tego domniemania jest oczywiście możliwe. Niemniej to na organie administracyjnym (podatkowym) będzie ciążyło obalenie tego domniemania. Zgodnie z zasadą prawdy obiektywnej (art. 7 k.p.a. oraz art. 122 o.p.) to organ jest obowiązany do podjęcia wszelkich niezbędnych czynności w celu dokładnego wyjaśnienia sprawy.

Zasadę domniemania uczciwości można w sprawach podatkowych utożsamiać z zasadą dobrej wiary podatnika, która została wyrażona w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej na gruncie dyrektywy Rady 2006/112/WE z dnia 28 listopada 2006 r. w *sprawie wspólnego systemu podatku od wartości dodanej*²⁶. W ocenie Trybunału, zwalczanie przestępczości podatkowej, uchylania się od opodatkowania oraz ewentualnych nadużyć jest celem uznanym i wspieranym przez dyrektywę 2006/112. Krajowe organy administracyjne i sądowe powinny odmówić prawa do odliczenia, jeżeli zostanie udowodnione na podstawie obiektywnych przesłanek, że skorzystanie z tego prawa wiązałoby się z celami nieuczciwymi, przestępstwem lub nadużyciem. Według Trybunału, podatnika, który wiedział lub powinien był wiedzieć, że nabywając towar lub usługę, uczestniczy w transakcji stanowiącej element przestępstwa w dziedzinie VAT, należy z punktu widzenia dyrektywy 2006/112 uznać za współnika w tym przestępstwie, niezależnie od tego, czy uzyskuje on korzyści z dalszej sprzedaży owych towarów lub świadczenia usług w ramach dokonywanych przez siebie opodatkowanych transakcji na dalszym etapie obrotu²⁷. W wyroku z dnia 21 czerwca 2017 r. Wojewódzki Sąd Administracyjny we Wrocławiu wyjaśnił, że: „Jeżeli

²⁵ Uzasadnienie rządowego projektu u.p.p., druk sejmowy Sejmu VIII kadencji nr 2051, s. 32, <http://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/druk.xsp?nr=2051> [dostęp: 24.11.2019].

²⁶ Dz. Urz. UE. L. z 2006 r. Nr 347, s. 1 z późn. zm.

²⁷ Por. np. Wyrok ETS z dnia 6 lipca 2006 r. w *sprawie Kittel i in.*, C 439/04 i C 440/04, EU C 2006, 446.

podmiot gospodarczy podjął wszelkie działania, jakich można od niego w sposób uzasadniony oczekiwać, w celu upewnienia się, że transakcje, w których uczestniczy, nie wiążą się z przestępstwem, czy to w zakresie VAT, czy w innej dziedzinie, może on domniemywać legalność tych transakcji bez ryzyka utraty prawa do odliczenia naliczonego VAT. [...] organy podatkowe stawiając tezę o świadomym uczestnictwie podatnika w oszustwie muszą ją udowodnić. Organy podatkowe nie mogą tracić z pola widzenia sytuacji, która rzeczywiście miała miejsce u podatnika. Samo zaś stwierdzenie cech oszustwa nie może automatycznie generować wniosku o zaistnieniu świadomości u podatnika, zwłaszcza wówczas, gdy pewne okoliczności ustala się u podmiotów gospodarczych z którymi nie stwierdzono żadnych relacji z podatnikiem. [...] w razie wykazania takich okoliczności, które powinny u racjonalnego przedsiębiorcy wywołać uzasadnione podejrzenia organy podatkowe zobowiązane są do poczynienia ustaleń w zakresie dochowania należytej staranności przez podatnika. Zwykła negacja podjętych przez podatnika działań jest niewystarczająca dla pozbawienia podatnika uprawnienia wynikającego z systemu VAT”²⁸.

W art. 12 u.p.p. ustawodawca unormował zasadę budzenia zaufania przez organy władzy publicznej, na którą składają się konstytucyjne zasady proporcjonalności (art. 31 ust. 3 Konstytucji RP), bezstronności (art. 45 ust. 1 oraz art. 153 ust. 1 Konstytucji RP) i równego traktowania (art. 32 Konstytucji RP). Wymienione standardy prawne zostały wyrażone także w europejskim *soft law*. Zgodnie z art. 5 ust. 1 *Kodeksu Dobrej Praktyki Administracyjnej*²⁹: „Przy rozpatrywaniu wniosków jednostek i przy podejmowaniu decyzji urzędnik zapewnia przestrzeganie zasady równego traktowania. Pojedyncze osoby znajdujące się w takiej samej sytuacji są traktowane w podobny sposób”. Według art. 6 ust. 1 tego kodeksu: „W toku podejmowania decyzji urzędnik zapewni, że przyjęte działania pozostaną proporcjonalne do obranego celu. Urzędnik będzie w szczególności unikać ograniczania praw obywateli lub nakładania na nich obciążeń, jeżeli ograniczenia te lub obciążenia byłyby niewspółmierne do celu prowadzonych działań”. Art. 8 ust. 1 stanowi natomiast, że:

²⁸ Sygn. akt I SA/Wr 1341/16, LEX nr 2352603.

²⁹ Decyzja w sprawie *Kodeksu Dobrej Praktyki Administracyjnej*, Dz. U. UE. C. z 2011 r. Nr 285, s. 3.

„Urzędnik jest bezstronny i niezależny. Urzędnik powstrzymuje się od jakichkolwiek arbitralnych działań, które mogłyby mieć negatywny wpływ na sytuację jednostek, jak również od wszelkich form uprzywilejowanego traktowania, bez względu na motywy takiego postępowania”. Podobne regulacje można odnaleźć również w art. 3, art. 4 i art. 5 rekomendacji CM/Rec(2007)7 Komitetu Ministrów dla Państw Członkowskich w sprawie *Dobrej Administracji* z dnia 20 czerwca 2007 r.³⁰

Obowiązek działania organów władzy publicznej w sposób budzący zaufanie ma swoje źródło także w art. 2 Konstytucji RP, wedle którego Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej. Zasada ochrony zaufania jednostki do państwa i stanowionego przez nie prawa ma podstawowe znaczenie dla normatywnej treści klauzuli państwa prawnego. Chodzi o to, „aby państwo w stosunku do obywatela zachowywało pewne reguły uczciwości” [Oniszczyk 2000, 47]. Zasada ta oznacza przede wszystkim konieczność ochrony i respektowania praw słusznie nabytych i ochrony interesów w toku³¹, ale obejmuje jednocześnie zakaz tworzenia przez ustawodawcę takich konstrukcji normatywnych, które są niewykonalne, stanowią złudzenie prawa i w konsekwencji jedynie pozór ochrony tych interesów majątkowych, które są funkcjonalnie związane z treścią ustanowionego prawa podmiotowego³². Zasada ochrony zaufania nazywana jest także zasadą lojalności państwa względem obywateli, która wyraża się w takim stanowieniu i stosowaniu prawa, „[...] by nie stawało się ono swoistą pułapką dla obywatela i aby mógł on układać swoje sprawy w zaufaniu, iż nie naraża się na prawne skutki, których nie mógł przewidzieć w momencie podejmowania decyzji i działań oraz w przekonaniu, iż jego działania podejmowane zgodnie z obowiązującym prawem będą także w przyszłości uznawane przez porządek prawny”³³.

³⁰ „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego” 2 (2011), s. 362-72.

³¹ Por. m.in. Wyrok TK z dnia 2 marca 1993 r., sygn. akt K 9/92, OTK 1993, Nr 1, poz. 6.

³² Wyroki TK: z dnia 19 grudnia 2002 r., sygn. akt K 33/02, OTK-A 2002, Nr 7, poz. 97; z dnia 25 listopada 1997 r., sygn. akt K 26/97, OTK 1997, Nr 5-6, poz. 64; z dnia 13 kwietnia 1999 r., sygn. akt K 36/98, OTK 1999, Nr 3, poz. 40.

³³ Wyrok TK z dnia 14 czerwca 2000 r., sygn. akt P 3/00, OTK 2000, Nr 5, poz. 138.

4. Rzecznik Małych i Średnich Przedsiębiorców jako organ ochrony praw przedsiębiorcy

Konstytucja Biznesu wprowadziła instytucję Rzecznika Małych i Średnich Przedsiębiorców. Zgodnie z art. 1 ust. 1 u.r.m.ś.p. Rzecznik „stoi na straży praw mikroprzedsiębiorców oraz małych i średnich przedsiębiorców, w szczególności poszanowania zasady wolności działalności gospodarczej, pogłębiania zaufania przedsiębiorców do władzy publicznej, bezstronności i równego traktowania, zrównoważonego rozwoju oraz zasady uczciwej konkurencji i poszanowania dobrych obyczajów oraz słuszych interesów przedsiębiorców”. Na podstawie art. 9 ust. 1 pkt 2, 3, 7 i 9 u.r.m.ś.p., w celu ochrony praw przedsiębiorców, Rzecznik może m.in.:

- 1) występować do właściwych organów z wnioskiem o wydanie objaśnień prawnych, o których mowa w art. 33 u.p.p., jeśli przepisy będące przedmiotem wniosku budzą wątpliwości w praktyce lub ich stosowanie wywołało rozbieżności w rozstrzygnięciach wydawanych przez właściwy organ administracji publicznej;
- 2) informować właściwe organy nadzoru lub kontroli o dostrzeżonych nieprawidłowościach w funkcjonowaniu organów administracji publicznej;
- 3) występować do Naczelnego Sądu Administracyjnego z wnioskami o podjęcie uchwały mającej na celu wyjaśnienie przepisów prawnych, których stosowanie wywołało rozbieżności w orzecznictwie sądów administracyjnych;
- 4) zwrócić się o wszczęcie postępowania administracyjnego, wnieść skargi i skargi kasacyjne do sądu administracyjnego, a także uczestniczyć w tych postępowaniach – na prawach przysługujących prokuratorowi.

Udział Rzecznika w postępowaniach ogólnych administracyjnych oraz podatkowych regulują przepisy działu IV k.p.a.³⁴ Przedsiębiorca może kierować do Rzecznika wnioski o przystąpienie do jego sprawy. Jeśli Rzecznik zdecyduje o udziale w postępowaniu, będą mu przysługiwać prawa strony w postępowaniu ogólnym administracyjnym oraz podatkowym, w szczególności prawo wniesienia odwołania. Rzecznik jest uprawniony do wniesienia sprzeciwu od decyzji ostatecznych, jeżeli przepisy k.p.a. lub przepisy szczególne przewidują wznowienie po-

³⁴ Art. 3 § 1 pkt 2 k.p.a. stanowi, że przepisów k.p.a. nie stosuje się do spraw uregulowanych w o.p. z wyjątkiem m.in. działu IV „Udział prokuratora”.

stępowania, stwierdzenie nieważności decyzji albo jej uchylenie lub zmianę (art. 184 k.p.a.).

5. Ochrona przed zmianą praktyki orzeczniczej organów administracyjnych oraz podatkowych

Dla przedsiębiorcy istotne jest, aby otoczenie prawne było na tyle stabilne, aby mógł on planować i rozwijać swoją działalność gospodarczą. Koncepcja państwa prawnego zakłada konieczność przyjęcia, że działania organów władzy publicznej będą przewidywalne i zgodne z prawem niezależnie od skomplikowania sprawy. Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 10 października 2002 r. zauważył m.in., że ustawodawca powinien tak kształtować normy prawa podatkowego, aby ciężar opodatkowania był możliwy do przewidzenia³⁵. Z tych względów w art. 14 u.p.p. przyjęto, że organ bez uzasadnionej przyczyny nie odstępuje od utrwalonej praktyki rozstrzygnięcia spraw w takim samym stanie faktycznym i prawnym. Taka sama zasada obowiązuje w postępowaniu administracyjnym (art. 8 § 2 k.p.a.). Utrwalona praktyka powinna być zgodna z prawem, akceptowana przez sądy, stabilna, jednolita, ustandaryzowana [Jaśkowska i Wróbel 2018, 159n.]. W *Ordynacji podatkowej* zasada pewności prawa nie została wprost wyrażona. Da się ją jednak wywieść z zasady budzenia zaufania do organów podatkowych (art. 121 § 1 o.p.). Organ podatkowy powinien uwzględnić swoją dotychczasową praktykę orzeczniczą przy wydawaniu decyzji administracyjnych. Uzasadnionym oczekiwaniem podatnika jest bez wątplenia, że jego sprawa zostanie potraktowana w tożsamy sposób jak sprawy innych podatników. W wyroku z dnia 15 maja 2018 r. Naczelny Sąd Administracyjny wskazał, że, „[...] organ nie może odstąpić od utrwalonej praktyki wyłącznie w celu załatwienia jednej sprawy, a równocześnie kontynuować tę praktykę w innych sprawach o takim samym stanie faktycznym i prawnym. Jeżeli natomiast istnieją uzasadnione przyczyny dla odmiennego załatwienia jednej sprawy, to istnienie owych uzasadnionych przyczyn wskazuje na odmienność stanu faktycznego lub prawnego takiej sprawy. Nie można wówczas mówić o związaniu ustaloną

³⁵ Sygn. akt P 6/02, OTK–A 2002, Nr 7, poz. 91.

praktyką załatwiania spraw przez organ, skoro ta praktyka dotyczy spraw o podobnym, ale jednak nie tożsamym stanie faktycznym i prawnym³⁶.

Na gruncie u.p.p. środkami zabezpieczającymi przedsiębiorcę przed zmianami prawa są objaśnienia prawne oraz interpretacje indywidualne. W art. 33 ust. 1 u.p.p. ustawodawca zobowiązał organy władzy publicznej do zapewnienia jednolitego stosowania przepisów prawa z zakresu działalności gospodarczej m.in. przez wydawanie objaśnień prawnych. Przedmiotowym obowiązkiem objęci zostali właściwi ministrowie oraz organy, które na podstawie odrębnych przepisów są upoważnione do opracowywania i przedkładania Radzie Ministrów aktów prawnych. W myśl art. 33 ust. 2 u.p.p. organy uprawnione do wydawania objaśnień prawnych mogą zmienić wydane objaśnienia prawne, jeżeli stwierdzą ich nieprawidłowość (np. z orzecnictwem Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej). Zmiana wydanych objaśnień prawnych nie ma jednak wpływu na sytuację przedsiębiorców, którzy wcześniej zastosowali się do objaśnień prawnych w brzmieniu przed ich zmianą. Przedsiębiorca ma prawo również zabezpieczyć swój interes prawny przez wystąpienie z wnioskiem o wydanie interpretacji w sprawie obowiązku świadczenia daniny publicznej lub składek na ubezpieczenia społeczne lub zdrowotne (art. 34 ust. 1 u.p.p.). Wniosek o wydanie interpretacji indywidualnej może dotyczyć zaistniałego stanu faktycznego, a także zdarzenia przyszłego (art. 34 ust. 2 u.p.p.). Udzielenie interpretacji indywidualnej następuje w drodze decyzji administracyjnej. W treści interpretacji organ musi zawrzeć wyczerpujący opis przedstawionego w treści złożonego przez przedsiębiorcę wniosku stanu faktycznego lub zdarzenia przyszłego oraz wskazanie prawidłowego stanowiska w poddanej pod ocenę organu sprawie (art. 34 ust. 5 u.p.p.). Interpretację indywidualną wydaje się bez zbędnej zwłoki, jednak nie później niż w terminie 30 dni od dnia wpływu do organu lub państwowej jednostki organizacyjnej kompletnego i opłaconego wniosku o wydanie interpretacji indywidualnej. Niezrealizowanie obowiązku wydania interpretacji indywidualnej skutkuje uznaniem, że została wydana interpretacja indywidualna stwierdzająca prawidłowość stanowiska przedsiębiorcy przedstawionego we wniosku o wydanie interpretacji indywidualnej. W takim przypadku zastosowanie

³⁶ Sygn. akt II OSK 1105/18, LEX nr 2525972.

będą miały przepisy działu II rozdziału 8a k.p.a. określające instytucję milczącego załatwiania spraw przez organy administracji publicznej (art. 34 ust. 12 u.p.p.).

W art. 35 u.p.p. ustawodawca uregulował konsekwencje prawne wydania objaśnień prawnych oraz interpretacji indywidualnych. Interpretacja nie jest wiążąca dla przedsiębiorcy, niemniej zastosowanie się do niej przez przedsiębiorcę nie może skutkować obciążeniem go sankcjami administracyjnymi, finansowymi lub karami, ani daninami w wysokości wyższej niż wynikające z uzyskanej interpretacji indywidualnej (art. 35 ust. 1 u.p.p.). Podobną ochronę uzyskuje przedsiębiorca poprzez zastosowanie się do objaśnień prawnych lub utrwalonej praktyki interpretacyjnej (art. 35 ust. 4 u.p.p.). Interpretacja indywidualna jest natomiast wiążąca dla organów lub państwowych jednostek organizacyjnych właściwych dla przedsiębiorcy i może zostać zmieniona jedynie w drodze wznowienia postępowania (art. 35 ust. 2 u.p.p.).

Instytucja objaśnień prawnych i interpretacji indywidualnych uregulowana jest także w prawie podatkowym. Zgodnie z art. 14a § 1 o.p.: „Minister właściwy do spraw finansów publicznych dąży do zapewnienia jednolitego stosowania przepisów prawa podatkowego przez organy podatkowe, w szczególności: 1) dokonując ich interpretacji, z urzędu lub na wniosek (interpretacje ogólne), 2) wydając z urzędu ogólne wyjaśnienia przepisów prawa podatkowego dotyczące stosowania tych przepisów (objaśnienia podatkowe) – przy uwzględnieniu orzecznictwa sądów, Trybunału Konstytucyjnego lub Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej”. Według art. 14b § 1 o.p.: „Dyrektor Krajowej Informacji Skarbowej, na wniosek zainteresowanego, wydaje, w jego indywidualnej sprawie, interpretację przepisów prawa podatkowego (interpretację indywidualną)”. Zastosowanie się do objaśnień lub interpretacji nie może szkodzić podatnikowi (art. 14k o.p.) i skutkuje zwolnieniem z obowiązku zapłaty w zakresie wynikającym ze zdarzenia będącego przedmiotem interpretacji (art. 14m o.p.). Podobne skutki wywołują objaśnienia po-

datkowe oraz utrwalona praktyka interpretacyjna organów Krajowej Administracji Skarbowej (art. 14n § 4 o.p.)³⁷.

Zakończenie

Konstytucja Biznesu stanowi normatywne potwierdzenie szczególnej i istotnej roli przedsiębiorcy w polskim demokratycznym państwie prawnym. Stąd istotne stało się zagwarantowanie przedsiębiorcy szczególnej ochrony prawnej. W postępowaniu ogólnym administracyjnym oraz podatkowym ochrona ta przejawia się w przyjęciu przez ustawodawcę szczególnego katalogu zasad ogólnych, który stanowi uzupełnienie obowiązujących już zasad ogólnych w k.p.a. oraz o.p. Z uwagi na normatywny charakter tych zasad organy administracyjne oraz podatkowe obowiązane są do ich respektowania na każdym etapie postępowania ogólnego administracyjnego lub podatkowego. Z perspektywy przedsiębiorcy najważniejsze znaczenie ma uregulowanie zasady orzekania na korzyść co do prawa i stanu faktycznego. Oznacza to, że obecnie w toku postępowania ogólnego administracyjnego oraz podatkowego organy obowiązane są uwzględniać nie tylko interes publiczny, ale także interes prawny przedsiębiorcy. Przestrzeganie praw przedsiębiorcy przez organy administracyjne oraz podatkowe ma zapewnić Rzecznik Małych i Średnich Przedsiębiorców. Natomiast instytucje objaśnień prawnych oraz interpretacji indywidualnych, będące wyrazem zasady pewności prawa, mają dać podstawy do stabilnego wykonywania działalności gospodarczej.

PIŚMIENNICTWO

- Adamiak, Barbara, i Janusz Borkowski. 2016. *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Bigo, Tadeusz. 1960. „Ochrona interesu indywidualnego w projekcie kodeksu postępowania administracyjnego.” *Państwo i Prawo* 3:459-71.

³⁷ Wypada zauważyć, że w sprawach podatkowych krzyżują się kompetencje Rzecznika Małych i Średnich Przedsiębiorców i Ministra Finansów co do wydawania objaśnień prawa podatkowego. Analizując treść art. 14a § 1 o.p. oraz art. 33 ust 1 u.p.p. należy zatem stwierdzić, że ustawodawca przewidział dwa tryby prawne. Oznacza to, że objaśnienia prawne mogą zostać wydane zarówno na wniosek Rzecznika, jak i z urzędu przez Ministra Finansowa.

- Blicharz, Rafał, i Mirosław Pawełczyk. 2004. „Przedsiębiorca, czyli kto?” *Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego* 3:5-11.
- Dawidowicz, Waclaw. 1983. *Postępowanie administracyjne. Zarys wykładu*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Hauser, Roman, Zygmunt Niewiadomski, i Andrzej Wróbel, red. 2018. *System Prawa Administracyjnego. Publiczne prawo gospodarcze*. T. 8a. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck, Instytut Nauk Prawnych PAN.
- Iserzon, Emanuel, i Jerzy Starościk. 1970. *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz, teksty, wzory i formularze*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Jaśkowska, Małgorzata, i Andrzej Wróbel. 2018. *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Kieres, Leon. 2009. „Pojęcie działalności gospodarczej.” W *Administracyjne prawo gospodarcze*, red. Andrzej Borkowski, Adam Chełmoński, Maciej Guziński, i in., 28-92. Wrocław: Kolonia Limited.
- Knysiak-Molczyk, Hanna. 2004. *Uprawnienia strony w postępowaniu administracyjnym*. Kraków: Kantor Wydawniczy Zakamycze.
- Koroluk, Sławomir. 2005. „Cechy działalności gospodarczej w świetle ustawy o swobodzie działalności gospodarczej.” W *Podjęmowanie działalności gospodarczej w świetle regulacji prawnych*, red. Andrzej Powalowski, i Sławomir Koroluk, 25-41. Bydgoszcz–Gdańsk: Oficyna Wydawnicza Branta.
- Kosikowski, Cezary. 2001. „Pojęcie przedsiębiorcy w prawie polskim.” *Państwo i Prawo* 4:15-32.
- Lang, Wiesław, Jerzy Wróblewski, i Sylwester Zawadzki. 1979. *Teoria państwa i prawa*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Oniszczyk, Jerzy. 2000. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*. Kraków: Kantor Wydawniczy Zakamycze.
- Powalowski, Andrzej, red. 2007. *Ustawa o swobodzie działalności gospodarczej. Komentarz*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Szydło, Marek. 2002. „Pojęcie przedsiębiorcy w prawie polskim.” *Przegląd Sądowy* 7-8:72-105.
- Włodyka, Stanisław. 1963. „Interes prawny jako przesłanka dopuszczalności zaskarżenia orzeczeń w procesie cywilnym.” *Nowe Prawo* 9:838-937.
- Zdyb, Marian. 1997. *Komentarz do ustawy o działalności gospodarczej*. Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza Branta.

Ochrona przedsiębiorcy w ogólnym postępowaniu administracyjnym i podatkowym

Streszczenie

Niniejszy artykuł porusza zagadnienie ochrony praw przedsiębiorców w toku postępowania ogólnego administracyjnego oraz podatkowego. Konstytucja Biznesu wprowadziła szczególny katalog zasad ogólnych. Dodatkowo została powołana instytucja Rzecznika Małych i Średnich Przedsiębiorców. W opinii Autora, przyjęte regulacje wskazują wyraźnie na szczególną rolę przedsiębiorcy w demokratycznym państwie prawnym.

Słowa kluczowe: przedsiębiorca, postępowanie administracyjne, postępowanie podatkowe, zasady ogólne

Protection of the Entrepreneur in General Administrative and Tax Proceedings

Summary

This article deals with the issue of protection of entrepreneurs' rights in the course of administrative and tax proceedings. The Constitution of Business has introduced a special catalogue of general principles. Additionally, the institution of the Small and Medium Enterprises Ombudsman has been established. In the opinion of the Author, the adopted regulations clearly indicate the special role of an entrepreneur in a democratic rule of law.

Key words: entrepreneur, administrative proceedings, tax proceedings, general rules

Information about Author: RADOŚLAW BULEJAK, Ph.D., attorney-at-law; Al. Jerozolimskie 93, 02-001 Warszawa, Poland; e-mail: radoslawbulejak@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-1240-526X>

Paweł Cichosz

ZNACZENIE PODPORZĄDKOWANIA NAJWYŻSZEJ IZBY KONTROLI SEJMOWI DLA JEJ POZYCJI USTROJOWEJ

1. Miejsce Najwyższej Izby Kontroli w systemie organów władzy państwowej

Najwyższa Izba Kontroli¹ to jeden z trzech organów, które podstawy swojej działalności wywodzą bezpośrednio z Konstytucji RP², nie zaliczanych do żadnej z klasycznych władz określonych w monteskiuszowskim trójpodziale władzy. Podział, który ustanawia fundament dla struktury organizacyjnej władzy państwowej, a zarazem jest związany z innym celem – ochroną jednostki przed konsekwencjami wynikającymi ze skoncentrowania całości władzy lub znacznego jej wycinka w rękę jednego organu. Ustrojodawca w art. 10 ust. 1 Konstytucji RP wprowadza podział funkcji państwa (rozumianych jako prawne sfery jego działania), co następuje w drodze wyróżnienia władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej. Chodzi tutaj o podział przedmiotowy (funkcjonalny), który w art. 10 ust. 2 Konstytucji RP uzupełniono o podział polegający na przypisaniu realizacji wyżej wymienionych funkcji państwowych wskazanym tam organom władzy. Jest to podział podmiotowy, określane też mianem organizacyjnego [Pach i Tuleja 2016].

Już sam tytuł rozdziału IX Konstytucji RP – „Organy kontroli państwowej i ochrony prawa” – pozwala określać NIK jako organ kontroli państwowej, w odróżnieniu od dwóch pozostałych organów wymienionych w tym rozdziale, tj. Rzecznika Praw Obywatelskich oraz Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji, które to określa się raczej mianem organów ochrony

Mgr PAWEŁ CICHOSZ, doktorant na Wydziale Prawa i Administracji, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie; ul. Graniczna 17/4, 20-010 Lublin, Polska; e-mail: p.cichosz@ciwsp.pl; <https://orcid.org/0000-0003-1634-2868>

¹ Dalej cyt.: NIK lub Izba.

² *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm. [dalej cyt.: Konstytucja RP].

prawa³. Takie rozwiązanie legislacyjne – chociaż być może ustrojowo niedoskonałe – jako że charakter każdego z tych trzech organów jest jednak znacząco różny to jednak pozwala zaakcentować ustrojową odrębność NIK, a zwłaszcza jej niezależność od organów władzy wykonawczej. Izba skupia w swojej kompetencji całokształt kontroli państwowej rozumianej jako badanie działalności organów administracji i współdziałających z nimi jednostek, dokonywane przez fachowy organ zewnętrzny, niezależny od rządu, a powiązany bezpośrednio z parlamentem i służący mu swoim zasobem informacji i wiedzą fachową [Garlicki 2004, 345-46].

Potrzebę wyodrębnienia władzy kontrolującej uzasadnia to, że od czasów kiedy Monteskiusz sformułował swoją teorię, aparat państwowy osiągnął taki stopień rozwoju, w którym pełnienie funkcji kontrolnej staje się niezwykle doniosłe ustrojowo. Powoduje to, że nie jest możliwe dalsze utrzymywanie tejże władzy jako powiązanej organicznie z legislatywą, egzekutywą czy też władzą sądowniczą. Pewne tradycje ustrojowe sytuują władzę kontrolującą jako jednak najbliższą władzy ustawodawczej, co należy wiązać przede wszystkim z parlamentarno-gabinetowym systemem rządów, w którym w ramach kompetencji do powoływania rady ministrów, organ władzy ustawodawczej musi zachować zdolność do nieustannego kontrolowania tejże władzy. Taka konstrukcja służy jako podwaliny do wyodrębnienia samodzielnej władzy kontrolującej, opartej na zasadzie niezależności i niezawisłości od pozostałych władz, w tym także parlamentu. Celem, jaki przyświeca takiemu wyodrębnieniu władzy kontrolującej jest niewątpliwie skuteczniejsza i bardziej obiektywna kontrola, której rezultaty służą już nie tylko organowi władzy ustawodawczej ale całemu społeczeństwu [Sylwestrzak 2006, 18-20].

Instytucja kontroli państwowej zakłada bowiem, że jest ona niezależna od rządu i prowadzona na podstawie określonych kryteriów. Jest ona bardziej przejawem władzy aniżeli funkcją pojedynczego organu. Dlatego też właśnie powszechnie przyjęło się, że jest ona powierzana organowi znajdującemu się poza rządem i sferą jego wpływów [Granat 2016, 399].

³ Nie neguje to przyznania tym organom przez Konstytucję RP pewnych uprawnień kontrolnych. Ich podstawowym zadaniem jest bowiem „stanie na straży” określonych praw i wolności, co zakłada przede wszystkim czynne działania na rzecz ochrony tych wolności, ale także i kontrolę ich przestrzegania.

Poza zakresem niniejszego artykułu jest cały rys historyczny powstania niezależnego, naczelnego organu kontroli państwowej w Polsce. Można jedynie zasygnalizować, że począwszy od 1919 r., kiedy to powstała Najwyższa Izba Kontroli, pozostawała ona raz bardziej związana z Sejmem (Konstytucja marcowa), innym razem z Prezydentem (Konstytucja kwietniowa), co zdaje się potwierdzać dążenie, aby naczelnny organ kontroli pozostawał poza systemem administracji rządowej. To ostatnie rozwiązanie – w ramach jednolitości władzy państwowej – zastosowano w latach 1952-1957, kiedy to NIK funkcjonowała jako odrębne ministerstwo kontroli państwowej oraz 1976-1980, kiedy to Izba miała wprawdzie status organu oddzielnego od rady ministrów, jednakże podlegała zwierzchnictwu Prezesa Rady Ministrów, zaś Prezes Najwyższej Izby Kontroli pozostawał członkiem Rady Ministrów [Granat 2016, 400-401].

O tym, że to właśnie Najwyższa Izba Kontroli jest naczelnym organem kontroli państwowej przesądza *explicite* art. 202 ust. 1 Konstytucji RP. Jednakże nawet jako organ naczelnny nie jest ona pozbawiona jakiegokolwiek zwierzchności. Norma zawarta w art. 202 ust. 2 Konstytucji RP wprowadza bowiem zasadę podległości Najwyższej Izby Kontroli Sejmowi, która – jak już wcześniej pokazano – jest historyczną konsekwencją wyodrębnienia się władzy kontrolującej właśnie z władzy ustawodawczej.

2. Podległość Najwyższej Izby Kontroli Sejmowi jako zasada konstytucyjna

Zgodnie z definicją słowa „podlegać” zawartą w *Słowniku Języka Polskiego PWN*, oznacza ono: 1) być poddanym czyjejś władzy, 2) zostać poddanym działaniu czegoś, 3) pozwolić się opanować jakimś uczuciom, doznać jakiegoś stanu fizycznego lub psychicznego⁴. Nie ulega wątpliwości, że w perspektywie konstytucyjnego uregulowania z art. 202 ust. 1 to pierwsze z wymienionych znaczeń terminu „podlegać” będzie miało przeważający wpływ na określenie jego właściwego desygnatu. Mówiąc o podległości, w każdym przypadku odnosić się będziemy do relacji pomiędzy dwoma podmiotami – stronami tejże relacji. W odróżnie-

⁴ *Słownik Języka Polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/podlega%C4%87.html> [dostęp: 12.12.2019].

niu od relacji równości, w przypadku podległości, jedna ze stron tej relacji może w sposób władczy oddziaływać na drugą stronę. Oznacza to, że ta druga strona jest tej pierwszej podporządkowana, pozostaje od niej w jakiejś zależności [Stębelski 2016].

Z drugiej strony jednak, nie sposób pominąć, że dla zaistnienia jakiegokolwiek relacji wymagane jest istnienie dwóch samodzielnych podmiotów, w tym przypadku dwóch samoistnych organów władzy państwowej, tj. Sejmu jako organu władzy ustawodawczej oraz Najwyższej Izby Kontroli jako naczelnego organu kontroli państwowej (art. 202 § 1 Konstytucji). Podległość w rozumieniu konstytucyjnym, to swoista więź ustrojowo-prawna, w której podmioty organizacyjnie nadrzędne mogą ingerować w przedmiotowo i konstytucyjnie określonym zakresie, w działania podmiotów podporządkowanych w każdej ich fazie i w zakresie, za pomocą dowolnie dobranych dla danej sytuacji środków⁵. Stosunek podległości występuje przede wszystkim między NIK a Sejmem i demonstruje się najpełniej w jego, tj. Sejmu, funkcji kontrolnej. Istota tej funkcji polega na tym, że Sejm występuje w całym swym politycznym zróżnicowaniu wobec innych organów, zwłaszcza Rady Ministrów. W wymiarze ustrojowym oznacza to, iż NIK wypełnia swe zadania kontrolne na rzecz i pod nadzorem Sejmu.

Nie mniej istotne jest konstytucyjne uregulowanie wprowadzające nie tylko trójpodział, ale i równowagę władz – ustawodawczej, wykonawczej i sędowniczej (art. 10 Konstytucji RP). Norma konstytucyjna wprowadzająca równowagę władz nie obejmuje wprawdzie swoim zakresem *explicite* innych władz, w tym „kontrolującej”, co jednak nie oznacza, że pośrednio także i ta władza nie jest objęta zasadą równowagi. Obowiązek jej zachowania wynika chociażby z poczynionej w preambule Konstytucji inwokacji do oparcia teźże Konstytucji RP właśnie na współdziałaniu władz [Mazur 2015, 8-9].

Nie należy zatem *a priori* zakładać, że podporządkowanie NIK Sejmowi wyklucza współdziałanie w ramach konstytucyjnego podziału władz. Samodzielne oraz niezależne w ramach wykonywania swoich konsty-

⁵ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 1 grudnia 1998 r., sygn. akt K 21/98, TK 1998 nr 7, poz. 116.

tucznych kompetencji organy dwóch różnych władz, tj. kontrolującej (która nieustannie ewoluuje) oraz ustawodawczej, pozostają jednocześnie względem siebie w takiej relacji, która przyznaje jednemu z tych organów, tj. Sejmowi szereg kompetencji wobec NIK, które mają w ogóle umożliwić jej funkcjonowanie jako naczelnego organu kontroli [Sylwestrzak 2006, 164-65]. Innymi słowy, skoro Konstytucja RP nie dokonała wyraźnego wyodrębnienia samodzielnej władzy kontrolującej, która swoją legitymację do działania czerpałaby wprost z ogólnego podziału władzy państwowej, będąc jej immanentną częścią, to niezbędne jest podporządkowanie władzy kontrolującej, jednej z wyodrębnionych władz, właśnie po to, aby zapewnić władzy kontrolującej możliwość skutecznego wykonywania władzy. Podporządkowanie zaś władzy kontrolującej Sejmowi zdaje się pozostawiać najbliższe modelowi historycznemu, a jednocześnie pozwala na osiągnięcie takiej pozycji ustrojowej NIK, w której pozostaje ona w pewnym sensie dominującą zwłaszcza wobec władzy wykonawczej wskutek takiej „pośredniej emanacji” władzy ustawodawczej.

Podległość Sejmowi jest wyznaczona konstytucyjnymi i ustawowymi ramami. Nie oznacza ona więc, że Izba nie może samodzielnie podejmować decyzji w zakresie przeprowadzania kontroli, wyboru podmiotów kontroli, doboru metod kontroli i oceny kontrolowanej działalności. Ustalenia kontroli, oceny, uwagi i wnioski formułowane przez NIK mogą być weryfikowane tylko w postępowaniu prowadzonym przez Izbę i nie podlegają zmianie nawet przez Sejm. Nie jest bowiem dopuszczalne, aby Sejm czy też jakikolwiek organ wewnętrzny Sejmu podejmował działania władcze wobec Izby. Podległość zatem w żadnym wypadku nie może oznaczać naruszenia samodzielności NIK [Jarzęcka-Siwik i Skwarka 2015, 20-21].

Stosunek podległości Najwyższej Izby Kontroli Sejmowi dotyczy określonych powiązań organizacyjnych i funkcjonalnych [Granat 2016, 402]. Te pierwsze umożliwiają Sejmowi, działającemu jako całość lub poprzez swoje organy wewnętrzne oddziaływanie na organizację Izby a także na jej skład, poprzez wybór oznaczonych osób do władz NIK. Te drugie zaś oznaczają udział Sejmu w wykonywaniu przez NIK jej kompetencji zastrzeżonych Konstytucją RP oraz ustawami.

3. Organizacyjne przejawy podporządkowania Najwyższej Izby Kontroli Sejmowi

Powiązania organizacyjne przejawiają się m.in. w: 1) powoływaniu i odwoływaniu przez Sejm za zgodą Senatu Prezesa NIK (art. 205 ust. 1 Konstytucji RP i art. 14 oraz 17 ustawy⁶); 2) powoływaniu i odwoływaniu przez Marszałka Sejmu wiceprezesów NIK i wyrażaniu zgody na powołanie i odwołanie dyrektora generalnego NIK (art. 21 ustawy); 3) powoływaniu (a także odwoływaniu) przez Marszałka Sejmu członków Kolegium NIK po zasięgnięciu opinii właściwej komisji sejmowej (art. 22 ust. 2 ustawy); 4) nadawaniu przez Marszałka Sejmu statutu NIK (art. 25 ust. 2 ustawy).

Podkreślenia wymaga, że zasada podległości NIK Sejmowi nie ma charakteru absolutnego. Przejawy tego można odnaleźć już w wymiarze organizacyjnym, gdzie już podstawowa kompetencja Sejmu, jaką jest powoływanie Prezesa Najwyższej Izby Kontroli doznaje ograniczenia poprzez udział Senatu w procedurze powołania (art. 205 ust. 1 Konstytucji RP). Także sama długość kadencji Prezesa NIK, którą Konstytucja RP określa na 6 lat, sprzyja pewnemu organizacyjnemu „uwolnieniu się” Izby od Sejmu. W przypadku bowiem kiedy Prezes NIK pełni swoją funkcję przez pełną kadencję, dochodzi z reguły – w wyniku procesu politycznego – do zmiany większości sejmowej, która doprowadziła do powołania urzędującego Prezesa NIK. Nie oznacza to, że taki Prezes Izby jest słabiej legitymowany do pełnienia swojej funkcji w pozostałej części kadencji, ale niewątpliwie nie pozostaje bez wpływu sposób realizacji zasady podporządkowania Izby Sejmowi w wymiarze funkcjonalnym.

Nie sposób także pominąć, że mimo iż Konstytucja RP milczy w tym względzie – odsyłając w art. 207 do ustawy w zakresie określenia organizacji oraz trybu działania Izby – to ustawodawca wprowadził zamknięty katalog przyczyn, które stanowią mogą przyczynę odwołania Prezesa NIK z pełnionej funkcji. Zgodnie z art. 17 ust. 1 ustawy: Sejm odwołuje Prezesa Najwyższej Izby Kontroli, jeżeli: 1) zrzekł się on stanowiska; 2) uzna, że stał się on trwale niezdolny do pełnienia

⁶ Ustawa z dnia 23 grudnia 1994 r. o *Najwyższej Izbie Kontroli*, Dz. U. z 2019 r., poz. 489 [dalej cyt.: ustawa].

obowiązków na skutek choroby; 3) został on skazany prawomocnym wyrokiem sądu za popełnienie przestępstwa; 4) złożył on niezgodne z prawdą oświadczenie lustracyjne, stwierdzone prawomocnym orzeczeniem sądu; 5) Trybunał Stanu orzekł w stosunku do niego zakaz zajmowania kierowniczych stanowisk lub pełnienia funkcji związanych ze szczególną odpowiedzialnością w organach państwowych.

Co warte podkreślenia, w przypadku zaistnienia którejkolwiek z tych przesłanek, Sejm pozostaje zobligowany do odwołania Prezesa NIK. Zasada podległości Najwyższej Izby Kontroli Sejmowi przybiera zatem tak rygorystyczną postać, że wobec zaistnienia zdarzeń, które czyniłyby dalsze sprawowanie przez daną osobę funkcji Prezesa NIK niedopuszczalną według woli Sejmu wyrażonej w sposób generalny w ustawie, powstaje *sui generis* imperatyw odwołania takiej osoby, nawet jeżeli trwa wola Sejmu do tego, aby pełniła ona dalej swoją funkcję.

Poza jedną – chociaż zdecydowanie najważniejszą – kompetencją organizacyjną Sejmu wobec Najwyższej Izby Kontroli, jaką jest powołanie jej Prezesa, pozostałe przejawy podległości organizacyjnej realizowane są już nie przez Sejm działający *in pleno* ale przez jego organy wewnętrzne, w szczególności poprzez Marszałka Sejmu.

Z całą pewnością znaczący wpływ na organizację Izby uzyskuje Marszałek Sejmu poprzez prawo do powoływania wiceprezesów NIK. Art. 21 ust. 1 ustawy określa ich liczbę w sposób sztywny na trzech (w poprzednim stanie prawnym było to od 2 do 4 wiceprezesów stosownie do wniosku Prezesa NIK). Doceniając wagę kompetencji Marszałka Sejmu do powołania wiceprezesów Izby, nie można nie zauważyć, że jest on związany wnioskiem samego Prezesa NIK, co oznacza że nie ma możliwości powołania na wiceprezesa Izby osoby spoza kandydatur przedłożonych przez Prezesa NIK. W procesie powoływania wiceprezesów NIK udział bierze także komisja sejmowa, którą ustawa określa jako właściwa, tj. Komisja do Spraw Kontroli Państwowej, której zadaniem jest wydanie opinii o kandydacie na wiceprezesa Izby przed powołaniem go przez Marszałka Sejmu. Nie pozostawia wątpliwości, że opinia ta – jak to wynika z samej istoty opinii jako pewnej rekomendacji – nie jest wiążąca dla Marszałka Sejmu. Samo zaś wydanie opinii może, ale nie musi, zostać poprzedzone wysłuchaniem kandydata na wiceprezesa Izby na posiedzeniu

Komisji. Z kolei powołanie dyrektora generalnego nie wymaga zasięgnięcia jakiejkolwiek opinii Komisji [Jarzęcka-Siwik i Skwarka 2015, 83].

Kolejnym przejawem uprawnienia Marszałka Sejmu polegającego na ingerencji w obsadę personalną NIK jest powoływanie członków Kolegium. Zgodnie z art. 22 ust. 2 ustawy: Marszałek Sejmu, na wniosek Prezesa Najwyższej Izby Kontroli, po zasięgnięciu opinii właściwej komisji sejmowej, powołuje na członków Kolegium: 1) 7 przedstawicieli nauk prawnych lub ekonomicznych; 2) 7 dyrektorów kontrolnych jednostek organizacyjnych Najwyższej Izby Kontroli lub radców Prezesa Najwyższej Izby Kontroli, spośród których Prezes Najwyższej Izby Kontroli wyznacza sekretarza Kolegium Najwyższej Izby Kontroli.

Procedura powoływania członków Kolegium jest zatem analogiczna jak procedura powoływania wiceprezesów Izby. Warto natomiast podkreślić, że poprzez wpływ na powoływanie członków Kolegium NIK, Marszałek Sejmu uzyskuje także pośredni wpływ na działalność Izby, a to z uwagi na kompetencje samego Kolegium, określone w art. 23 ustawy. Podobnie jak w przypadku samego Prezesa NIK, odwołanie członków Kolegium następuje także w enumeratywnie określonych przypadkach z art. 22 ust. 6 ustawy. Oznacza to, że Marszałek Sejmu rozpoznając wniosek Prezesa NIK o odwołanie członka Kolegium, ma też ustawowy obowiązek zbadania, czy wskazana przez Prezesa we wniosku przesłanka odwołania rzeczywiście istnieje.

Obok kształtowania składu osobowego władz Najwyższej Izby Kontroli, nie do przecenienia jest kompetencja Marszałka Sejmu do kształtowania organizacji Izby poprzez nadawanie Izbie statutu. Art. 25 ust. 2 ustawy: Organizację wewnętrzną Najwyższej Izby Kontroli, w tym siedziby delegatur i zakres ich właściwości terytorialnej oraz zasady udzielania przez Prezesa Najwyższej Izby Kontroli upoważnień do załatwiania spraw i podejmowania decyzji w jego imieniu, określa statut Najwyższej Izby Kontroli nadawany w drodze zarządzenia przez Marszałka Sejmu, na wniosek Prezesa Najwyższej Izby Kontroli po zasięgnięciu opinii właściwej komisji sejmowej. Marszałek Sejmu nie jest w zakresie realizacji tego uprawnienia nieograniczony albowiem określona w statucie organizacja Izby musi mieścić się w ramach ustalonych zarówno przez Konstytucję jak i ustawę. Nie posiada on także własnej inicjatywy przy

nadawaniu statutu NIK. W tym kontekście aktualizuje się także problem, czy w przypadku kiedy Marszałek Sejmu zamierza zmodyfikować propozycję statutu przedstawioną przez Prezesa, może to zrobić samodzielnie czy też powinien wezwać Prezesa do przedstawienia zmienionej propozycji pod rygorem odmowy nadania statutu. Wydaje się, że należy opowiedzieć się raczej za pierwszym rozwiązaniem, przyjmując założenie, że Prezes NIK właściwy jest do złożenia wniosku o nadanie statutu w ogóle, a Marszałek Sejmu nie jest związany ewentualnie przedstawionym wraz z wnioskiem projektem statutu. Jest do dodatkowe wzmocnienie pozycji Marszałka Sejmu – a zatem i całego Sejmu – wobec Najwyższej Izby Kontroli.

4. Funkcjonalne przejawy podporządkowania Najwyższej Izby Kontroli Sejmowi

Powiązania funkcjonalne przejawiają się w czynnościach, które – chociaż nie kształtują w sposób bezpośredni struktury organizacyjnej Izby ani też nie desygnują osób nią kierujących – to jednak stwarzają silne ramy oddziaływania pomiędzy NIK a Sejmem, przede wszystkim na płaszczyźnie realizacji przez Izbę jej ustawowych zadań [Granat 2016, 402]. Powiązania takie mają swój wyraz się w: 1) rozpatrywaniu przez Sejm corocznego sprawozdania z wykonania budżetu NIK w ramach wykonania budżetu państwa (art. 226 Konstytucji RP); 2) uchwalaniu przez Sejm budżetu NIK w ramach budżetu państwa oraz kontroli wykonania budżetu (art. 219 ust. 1 Konstytucji RP, art. 26 ustawy); 3) rozpatrywaniu przez Sejm corocznego sprawozdania z działalności NIK (art. 7 ust. 1a ustawy); 4) zleceniu Izbie przez Sejm lub jego organy przeprowadzenia kontroli (art. 6 ustawy); 5) odpowiedzialności Prezesa NIK przed Sejmem za działalność Izby (art. 13 ustawy), 6) regulowaniu przez Marszałka Sejmu, w drodze zarządzenia wydawanego na wniosek Prezesa NIK, wynagrodzeń pracowników NIK (art. 97 ustawy); 7) zleceniu przez Marszałka Sejmu przeprowadzenia audytu zewnętrznego NIK (art. 7b ust. 1 ustawy).

Porównując zakres uprawnień Sejmu jako całości wobec Najwyższej Izby Kontroli w zakresie organizacyjnym do uprawnień w zakresie funkcjonalnym, to właśnie te drugie zyskują znaczną przewagę.

Sejm – co oczywiste – uchwała budżet NIK w ramach kompetencji do uchwalania budżetu całego państwa (art. 219 ust. 1 Konstytucji RP). Jednakże Izba należy do grupy podmiotów, które same opracowują projekt budżetu (w przypadku Izby projekt jej budżetu uchwała Kolegium), a następnie przekazują go ministrowi właściwemu do spraw budżetu, który włącza ten projekt do projektu budżetu państwa (art. 26 ust. 1 ustawy). W tym miejscu aktualizuje się szczególnie aspekt podporządkowania NIK właśnie Sejmowi. Jedynym podmiotem władnym do tego, aby zmienić uchwalony przez Kolegium NIK projekt budżetu jest bowiem właśnie Sejm w procedurze uchwalania budżetu⁷. Także Sejm dokonuje kontroli wykonania budżetu NIK, co w założeniu zapobiegać ma sytuacji, w której to NIK byłaby jedyną instytucją pozostająca poza kontrolą budżetową. Uprawnienie do Sejm realizuje przy udziale Komisji do Spraw Kontroli Państwowej oraz Komisji do Spraw Finansów Publicznych, które opiniują wykonanie budżetu przez NIK, a następnie przyjmując stosowną uchwałę Sejmu [Jarzęcka-Siwik i Skwarka 2015, 96].

Niezależnie od kontroli wykonania budżetu przez Sejm, Marszałek Sejmu zleca przeprowadzenie, nie rzadziej niż raz na trzy lata, audytu zewnętrznego Izby przez wyspecjalizowany podmiot. Po zakończeniu swoich czynności audytor sporządza sprawozdanie, które wraz z Ewentualnymi uwagami Prezesa NIK przekazuje Marszałkowi Sejmu (art. 7a-7d ustawy).

Obie wyżej wymienione kompetencje Sejmu oraz Marszałka Sejmu o charakterze kontrolnym wobec Izby mają na celu zachowanie transparentności jej działania i zapobieżeniu sytuacji, w której organ mający w założeniu dbać o przejrzystość finansów państwa sam stałby się przykładem niegospodarności.

Obok kontroli nad aspektem finansowym działalności Izby, Sejm sprawuje też kontrolę w wymiarze merytorycznym, jednakże bez naruszania niezależności samej Izby. Odbywa się to poprzez przedstawienie przez Najwyższą Izbę Kontroli sprawozdania z corocznej działalności Izby (art. 7 ust. 1a ustawy).

⁷ Oczywiście w określonym stopniu w procedurze tej uczestniczy także Senat, jednakże z uwagi na uprawnienie Sejmu do odrzucenia poprawek wprowadzonych przez Senat, to Sejm pełni w tym procesie rolę wiodącą.

Korelatem prawa Sejmu do zapoznania się merytoryczną działalnością Izby i jej oceną przez Sejm jest z kolei prawo Prezesa NIK do Marszałka Sejmu do o skierowanie do Prezesa Rady Ministrów wniosku o zajęcie stanowiska wobec wynikających z kontroli wniosków dotyczących stanowienia lub stosowania prawa, uregulowane w art. 11a ustawy. W konsekwencji Prezes Rady Ministrów zobowiązany jest do przedstawienia Marszałkowi Sejmu w ciągu 60 dni od dnia otrzymania wniosku takiego właśnie stanowiska wraz z uzasadnieniem. Co jednak najistotniejsze z punktu widzenia ustrojowej pozycji NIK, jeżeli Prezes Rady Ministrów uzna w swoim stanowisku potrzebę zmian w przepisach powszechnie obowiązującego prawa, określa jednocześnie termin podjęcia prac legislacyjnych w zakresie tych zmian oraz organ odpowiedzialny za opracowanie projektu odpowiednich przepisów (art. 11a ust. 3 ustawy). Prowadzi to do wniosku, że Prezes NIK ma możliwość pośredniego inicjowania procesów legislacyjnych przez Radę Ministrów, nazywaną innymi słowy inspiracją ustawodawczą [Gubała 2016, 60]. Co jednak najważniejsze, czynić to musi zawsze za pośrednictwem Marszałka Sejmu, co petryfikuje pewien aspekt podporządkowania Izby Sejmowi.

Prezes NIK odpowiada przed Sejmem za działalność całej Izby (art. 13 ustawy). Odpowiedzialność ta nie jest zdefiniowana, co rodzi pytanie o jej charakter. Z pewnością można nadać jej wymiar odpowiedzialności społecznej, tj. krytyki na forum Sejmu lub też Komisji do Spraw Kontroli Państwowej. Odpowiedzialność w wymiarze organizacyjnym, tj. przejawiająca się w prawie Sejmu do odwołania Prezesa NIK będzie z kolei miała wymiar kwalifikowany, ponieważ ograniczona jest tylko do przypadków enumeratywnie wymienionych w art. 17 ustawy [Jarzęcka-Siwik i Skwarka 2015, 73]. Nie może ona zatem w żaden sposób wiązać się z wynikami prowadzonych przez Izbę kontroli, co należy ocenić jako przejaw istotnego przełamania zasady podporządkowania NIK Sejmowi. Ewentualne zaś naruszenie przez Prezesa NIK Konstytucji RP lub ustaw, skutkować będzie pociągnięciem do odpowiedzialności przed Trybunałem Stanu (art. 198 ust. 1 Konstytucji RP).

Podsumowanie

Podejmując próbę oceny w jaki sposób ukształtowana jest pozycja ustrojowa NIK w świetle wyrażonej w art. 202 Konstytucji RP zasady podporządkowania Izby Sejmowi dopuszczalne wydaje się stwierdzenie, że pomimo istnienia całego szeregu uprawnień przysługujących Sejmowi wobec Izby – i to niekiedy o fundamentalnym znaczeniu dla jej funkcjonowania – NIK pozostaje niezależna w realizowaniu swojej konstytucyjnej roli. Uprawnienia Sejmu lub jego organów wobec Izby, zarówno te o charakterze organizacyjnym, jak i funkcjonalnym, raczej tej niezależności sprzyjają niż ją niwelują.

W demokratycznym państwie prawnym nie sposób wyobrazić sobie istnienie organu w stu procentach niezależnego od pozostałych organów tego państwa. Dotyczy to nawet organów, które swoją legitymację wprowadzają bezpośrednio z woli Suwerena.

Konstrukcja ustrojowa, w której naczelny organ kontrolny podlega bezpośrednio najwyższemu organowi ustawodawczemu wydaje się najbardziej prawidłowa spośród wszystkich możliwych, zwłaszcza w odniesieniu do włączenia naczelnego organu kontrolnego w struktury władzy wykonawczej, co miało już miejsce w historii Polski, i co ocenić należy zdecydowanie negatywnie [Garlicki 2004, 346].

W dalszym ciągu nie wyszedł także poza ramy doktryny taki podział władzy w państwie, który obok trzech klasycznych władz wymienionych przez Monteskiusza, ustanawiałby władzę kontrolującą. Nie można jednakże twierdzić, że czyniony przez naukę podział, który uwzględnia istnienie tego rodzaju „czwartej władzy” pozbawiony jest normatywnych podstaw. Konstytucja wyróżnia przecież Izbę jako naczelny organ kontroli państwowej i przyznaje nader mocną pozycję ustrojową stojącemu na jej czele Prezesowi.

Dla istnienia niezależnej, efektywnej kontroli państwowej, niezbędnej w funkcjonowaniu współczesnego państwa, podporządkowanie Najwyższej Izby Kontroli Sejmowi musi zostać uzupełnione o współpracę między tymi dwoma organami, która owocować będzie z jednej strony inicjowaniem przez Sejm kontroli o tematyce istotnej dla podejmowanych prac legislacyjnych, z drugiej zaś korzystaniem przez NIK z możliwości infor-

mowania Sejmu o stwierdzonych problemach czy też samodzielnym inicjowaniem procesów legislacyjnych lub składaniem wniosków w zakresie inspiracji ustawodawczej [Mazur 2015, 26].

PIŚMIENNICTWO

- Garlicki, Leszek 2004. *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*. Wyd. 8. Warszawa: Liber.
- Granat, Mirosław. 2016. *Prawo konstytucyjne. Pytania i odpowiedzi*. Wyd. 7. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Gubała, Marcin. 2016. „Przykład prawa inspiracji ustawodawczej – art. 11a ustawy o Najwyższej Izbie Kontroli.” *Kontrola Państwowa* 1:54-67.
- Jarzęcka-Siwik, Elżbieta, i Bogdan Skwarka. 2015. *Najwyższa Izba Kontroli. Komentarz do ustawy o Najwyższej Izbie Kontroli*. Wyd. 2. Warszawa: Difin.
- Mazur, Jacek. 2015. „Współpraca Najwyższej Izby Kontroli z Sejmem.” *Kontrola Państwowa* 2:8-27.
- Mazur, Jacek. 2016. „Wnioski de lege ferenda formułowane przez NIK.” *Kontrola Państwowa* 1:28-53.
- Pach, Maciej, i Piotr Tuleja. 2016. *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 1-86*, red. Marek Safjan, i Leszek Bosek, Legalis.
- Słownik Języka Polskiego PWN*. <https://sjp.pwn.pl/slowniki/podlega%C4%87.html> [dostęp: 12.12.2019].
- Stębelski, Marcin. 2016. *Konstytucja RP. Tom II. Komentarz do art. 87-243*, red. Marek Safjan, i Leszek Bosek, Legalis.
- Sylwestrzak, Andrzej. 2006. *Najwyższa Izba Kontroli. Studium prawnoustrojowe*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.

Znaczenie podporządkowania Najwyższej Izby Kontroli Sejmowi dla jej pozycji ustrojowej

Streszczenie

Artykuł omawia konstytucyjną zasadę podporządkowania Najwyższej Izby Kontroli Sejmowi. W szczególności przedstawia uprawnienia przysługujące Sejmowi lub też jego organom wobec Izby. W ustroju demokratycznego państwa prawnego, w którym wyróżnia się obok władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej, także władzę kontrolującą, ta ostatnia także zajmuje określone miejsce ustrojowe poprzez podporządkowanie jej władzy ustawodawczej. Stosunek podległości pomiędzy Sejmem a Najwyższą Izbą Kontroli nie wyklucza jednakże współdziałania obu tych organów dla lepszej realizacji przypisanej im funkcji kontrolnej.

Słowa kluczowe: kontrola państwowa, Najwyższa Izba Kontroli, trójpodział władzy, podporządkowanie Najwyższej Izby Kontroli Sejmowi

The Meaning of Subordination of Supreme Chamber of Control to Sejm to Its Legal Position

Summary

The article focuses on the constitutional principle of subordination of Supreme Chamber of Control to Sejm. Specifically the author describes numerous Sejm prerogatives in the area of state control. In a rule-of-law state, where there is a separation of authorities between the legislative, executive and judiciary, there is also a fourth, control authority that has its place in the legal system and is subordinated to legislative. The subordination of Supreme Chamber of Control to Sejm does not exclude a fine cooperation between those two for the better performance of their own tasks.

Key words: State control, Supreme Chamber of Control, separation of authorities, Subordination of Supreme Chamber of Control to Sejm

Information about Author: PAWEŁ CICHOSZ, J.C.L., Ph.D. student at the Faculty of Law and Administration, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin; ul. Graniczna 17/4, 20-010 Lublin, Poland; e-mail: p.cichosz@ciwsp.pl; <https://orcid.org/0000-0003-1634-2868>

Marcin Konarski

POWINNOŚCI PODWODOWE W ŚWIETLE PRZEKAZU PIERWSZYCH SZEŚCIU TOMÓW „VOLUMINA LEGUM”

Geneza świadczeń wynikających z feudalnego poddaństwa gruntowego [Inglot 1938, 95-107; Koranyi 1951, 12-13; Orzechowski 1957, 77-150; Kulischer 1961, 35-65, 114-42; Dygo 2013, 667-717], a przybierających postać różnego rodzaju powinności, danin i opłat sięga w Polsce czasów najodleglejszych, a więc początków organizowania się życia państwowego na ziemiach polskich. Ludność zamieszkująca na terenie objętym zwierzchnictwem gruntowym zobowiązana była również do świadczenia pewnych rodzajów ciężarów bezpośrednio na rzecz władzy publicznej. Wśród wielu z tych powinności, wynikających z *ius ducale* [Modzelewski 1980, 209-34; Buczek 1966, 89-110; Ciesielska 2012, 47-58], wyróżniają się przez wzgląd na swoją znaczną uciążliwość, będące przedmiotem naszego zainteresowania, usługi transportowe i komunikacyjne, do których zalicza się przede wszystkim obowiązek dostarczania podwód.

Podwody stanowiły publiczny obowiązek ciążyący na poddanych, który polegał na dostarczaniu panującemu i jego urzędnikom środków transportu oraz przewożenia produktów i przedmiotów (np. kuchennych) dworskich [Kutrzeba 1900, 495, 498; Buczek 1967, 280, 287]. Zauważyć jednak należy, że w literaturze przedmiotu nie ma pełnej zgody, co do charakteru i zakresu tej powinności¹. Wynika to z faktu, że pozostałe dwie najbardziej znane prawu polskiemu usługi transportowe – powóz i przewód, często w swojej konstrukcji prawnej przypominały usługę przewodu. Nie wdając się w tym miejscu w rozważania związane z rozróżnieniem tych trzech powinności, przyjmujemy, że podwoda polegała na dostarczeniu koni [Piekosiński 1881, 170; Tenże 1896, 57, 59-60], przewód polegał na

Dr MARCIN KONARSKI, adiunkt, Instytut Nauk Prawnych, Administracji i Bezpieczeństwa, Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie; ul. Kawęczyńska 36, 03-772 Warszawa, Polska; e-mail: marcin.konarski@wsm.warszawa.pl; <https://orcid.org/0000-0001-8791-884X>

¹ Zwraca na to uwagę: Modzelewski 1987, 27. Por. Bardach 1957, 144.

powinności transportu etapami, zaś powóz służył do przewożenia taborów panującego w czasie jego podróży po kraju².

Dawne prawo polskie zna wiele przykładów regulacji usługi transportowej w formie podwód w drodze zarówno uniwersału królewskiego lub konstytucji sejmowej [Kutrzeba 1926, 189-204], począwszy od uniwersału warszawskiego wydanego przez króla Zygmunta Augusta w 1564 r., który w sposób szczegółowy określał świadczenie tej powinności. W dalszej części postaramy się dokonać rozbioru postanowień dotyczących Publicznych powinności transportowych w formie podwód, które zostały zawarte w aktach prawnych zamieszczonych w pierwszych sześciu tomach *Volumina Legum*³. Nim przejdziemy jednak do rozbioru poszczególnych z tych aktów związanych z powinnością świadczenia podwód w XVI i XVII w., powiedzmy nieco więcej na temat dzieła, które stanowi źródło naszych dociekań naukowych.

1. *Volumina Legum*

Zasługę wydania *Volumina Legum*, znanego zbioru ustaw ojczystych od najdawniejszych czasów, w nauce polskiej dzieli ks. Stanisław Konarski wraz z bp. Józefem Jędrzejem Załuskim, którego był krewnym [Kossowski 1904, 694-95]. Stanisław Konarski (1700-1773) zaliczany jest do pier-

² Z podróżami tymi ściśle wiąże się świadczenie stacyjne polegające na utrzymaniu przejeżdżającego przez daną okolicę władcy lub jego urzędników, jak również dostojników duchownych. Zob. Gąsiorowski 1972, 243-65; Tenże 1973, 42-68. Czasem, przy okazji uwolnienia mieszkańców z dostarczania podwód, jak miało to miejsce w 1409 r. w Kłodawie nad Kłodawicą, władca – w tym przypadku król Jagiełło – uwalniając od podwód zastrzegał jednak, że w razie swego lub królowej w Kłodawie pobytu, obowiązani będą mieszkańcy „dostarczyć pod sprzety i kuchnią, trzy lub cztery wozy do miasta lub miejsca najbliższego, w którym przypadnie królestwu się zatrzymać”, przy czym jednak „w razie potrzeby dostawić mają żadaną liczbę podwód, za które stosowną ze skarbu królewskiego otrzymają zapłatę” [Baliński, Lipiński, i Martynowski 1885a, 323-24].

³ *Volumina Legum* zawiera ponad dwadzieścia wzmianek o tego rodzaju publicznych usługach transportowych. Do najważniejszych z nich należy: uniwersał podwodny warszawski króla Zygmunta Augusta z 1564 r. oraz uniwersał piotrkowski z 1565 r., uniwersał na podwoły z 1576 r. króla Stefana Batorego, konstytucję króla Zygmunta III z 1601 i 1620 r., konstytucja króla Władysława IV z 1647 r., konstytucja króla Jana III Sobieskiego z 1677 r. oraz konstytucja króla Augusta II z 1710 r.

wszcych tzw. twórców przełomu, którzy pod wpływem filozofii oświeceniowej, płynącej do Polski z zachodu Europy, zabierali głos w sprawie potrzeby dokonania fundamentalnych zmian ustrojowych w Polsce, które nie tylko miałyby na celu odrzucenie dotychczasowych podstaw ustrojowych, ale w większej jeszcze mierze, które doprowadziłyby do „zmiany dotychczasowego paradygmatu określającego źródło wolności obywatelskiej i prawa w ogóle” [Grześkowiak-Krwawicz 2004, 86; Konopczyński 1926, 230-32; Tenże 1962, 116-17; Bernacki 2011, 301].

Nie sposób w tym miejscu – przez wzgląd na ramy niniejszej analizy, odnieść się do projektów reform systemu społecznego i przebudowy ustroju socjalnego wysuwanych przez ks. Konarskiego. Zauważyć jednakże wypada, że przebudowa ustroju politycznego w jego ocenie nie mogła obejść się bez jednoczesnej przebudowy ustroju społecznego, bowiem tylko w taki sposób mógł zostać stworzony naród nowoczesny, który tworzyć oprócz szlachty mieli go w równym stopniu chłopci i mieszcianie [Konarski 1955, 344-45; Konopczyński 1926, 154-55; Tync 1962, 137-98].

Po powrocie ze studiów zagranicznych do kraju w 1731 r. [Nowak-Dłużewski 1989, 28-33], St. Konarski za namową wspomnianego bp. Załuskiego, jako jego bibliotekarz, podjął się pracy nad zgromadzeniem i wydaniem całego polskiego ustawodawstwa w jednym zbiorze. Potrzeba wydania zaktualizowanego zbioru ustaw wydawała się oczywista, bowiem istniejące zbiory i kompendia, „były bądź wyczerpane, bądź też trudno dostępne” [Grodziski 1953, 110]⁴. Celem Konarskiego było zebrać w jednym zbiorze wszelkie ustawy, jakie kiedykolwiek obowiązywały na terenie Rzeczypospolitej, i mimo że nie ustrzegł się błędów, dzieło stało się podstawową pracą na temat ewolucji polskiego prawodawstwa, która na

⁴ Do mniej lub bardziej systematycznych zbiorów praw Rzeczypospolitej istniejących przed wydaniem *Volumina Legum* zaliczyć można te autorstwa Tomasza Dreznera (1613 r.), Teodora Zawackiego (1614 r.), Mikołaja Załusowskiego (1702 r.), traktaty o ustroju Polski Mikołaja Chwałkowskiego (1676 r.) i Jana Hartknocha (1678 r.), dosłowne teksty ustaw dostępne w zbiorach kodyfikacyjnych Jana Łaskiego *Commune inclyti Regni Poloniae privilegium* (Statut z 1506 r.), Jana Herburta *Statuta Regni Poloniae* (1557 r.), Jana Januszowskiego *Statuta, prawa i konstytucje* (1600 r.) oraz inwentarz konstytucji Macieja Ładowskiego (1685 r.) [Kutrzeba 1926a, 232-65; Konopczyński 1926, 32; Bukowska 1960, 45-47, 75-85; Kaczmarczyk 1966, 235-37]. W ocenie W. Uruszczaaka, najwybitniejszym pomnikiem polskiej myśli kodyfikacyjnej była *Korektura praw* z 1532 r. [Uruszczak 1979, 6].

kolejne dwa wieki okazała się „najtrwalszą podwaliną badań historycznych” [Konopczyński 1926, 34]. Zaznaczyć jednak należy, że mimo iż Konarski korzystał z bogatego księgozbioru swego krewnego, referendarza koronnego, znanego bibliofila i erudyty (późniejszego założyciela biblioteki publicznej w Warszawie) [Nowak-Dłużewski 1989, 34; Żak 2001, 15], to jednak poglądy jakoby Załuski uczestniczył w równej mierze, co Konarski w pracach nad tym dziełem, „krzywdzą w pewnym stopniu Konarskiego, który był zarówno autorem samej koncepcji i planu wydawniczego, jak i wyłącznym redaktorem pierwszych dwu tomów” [Grodziski 1953, 110].

Tym sposobem w latach 1732-1739 powstaje wiekopomne dzieło *Volumina Legum* (6 tomów), obejmujące ustawodawstwo polskie od XIV w. do 1736 r. [Poznański 2005, 11]. W następnym okresie prace nad zbiorem były kontynuowane. Kolejne dwa tomy (VII i VIII) prawodawstwa obejmujące okres do 1780 r. wydali księży pijarzy w 1782 r. Z kolei w latach 1859-1860 reedycji tego dzieła dokonał w Petersburgu Jozafat Ohryzko, który oprócz ośmiu tomów pijarskich przedrukował dwa inwentarze z XVIII w. Podsumowaniem prac nad *Volumina Legum* było opracowanie i wydanie w 1889 r. przez Komisję Prawniczą Akademii Umiejętności w Krakowie tomu IX obejmującego lata 1782-1792. Natomiast w 1952 r. wydano w Poznaniu tom X zawierający konstytucje sejmu grodzieńskiego z 1793 r.

Nie miejsce tutaj na przywołanie poszczególnych etapów prac nad tym dziełem, tym bardziej przecież, że zostały one szeroko omówione w literaturze przedmiotu [Konopczyński 1926, 32-35; Grodziski 1953, 109-23]. Niemniej zwróćmy uwagę na niektóre błędy redakcyjne, które popełnił Konarski, a które wyłożył przed laty Oswald Balzer poddając analizie dzieło sławnego pijara.

Wydawnictwa wcześniejsze (inwentarze uchwał sejmowych) były w czasach saskich zupełnie niedostępne, a większości z nich daleko było do doskonałości. Ich największym mankamentem było to, że z reguły przypominały treść uchwał, nie zaś dokładne ich brzmienie. Konarskiemu przyszło żmudnie rekonstruować prawidłowy, pierwotny tekst uchwał sejmowych na podstawie pierwodruków i dostępnych fragmentów, okazjonalnie dodawanych do wykładów prawa. Niestety, nie uzyskał

zezwoleń na ogłaszanie materiałów źródłowych z wawelskiego Archiwum Koronnego, nie miał też dostępu do Metryki Koronnej, a przecież tam znajdowały się wzorcowe teksty większości uchwał [Chachulski 2000, 13-14]. Skutkiem tego były liczne niedociągnięcia redakcyjne, których Konarski się nie ustrzegł.

Najbardziej złożoną i kompletną analizę dzieła Konarskiego dał polskiej nauce wspomniany wyżej O. Balzer. Mimo, że praca tego uczonego dotyczy wyłącznie pierwszego tomu *Volumina Legum*, przywołamy jego uwagi w tym miejscu, przede wszystkim przez wzgląd na ocenę działalności redakcyjnej najsławniejszego polskiego pijara. Balzer w swojej znakomitej pracy *Przyczynki do historii źródeł prawa polskiego*, poświęca prawie 2/3 jej objętości (91 s.) analizie źródeł pierwszego tomu *Voluminów Legum* [Balzer 1903, 60-151]. Część tego znakomitego rozbioru stanowi wykaz synoptyczny źródeł pierwszego tomu dzieła Konarskiego (wykaz podzielony został na dwie części obejmujące ustawy średniowieczne i ustawy z czasów Zygmunta I), który pozwala w sposób czytelny zapoznać się w wywodami Balzera przedstawionymi przez niego na poprzedzających je kartach jego pracy.

W ocenie działalności redakcyjnej Konarskiego dokonanej przez Balzera, ten ostatni zwraca uwagę przede wszystkim na fakt, że praca Konarskiego opierała się przede wszystkim na materiale już wcześniej drukowanym, przez co właściwie w niczym nie rozszerzyła znajomości źródeł prawa polskiego. Co więcej Balzer zwrócił uwagę, że Konarski nie tylko nie skorzystał z całego dostępnego materiału, nie uwzględniając części publikacji, a nawet z tych publikacji, z których korzystał, pominął nieraz wątki, które na uwzględnienie zasługiwały. Poza tymi i innymi usterkami metodologicznymi i błędami redakcyjnymi (błędy tekstowe popełnione w przedruku, błędna korekta itp.), jakie zawiera dzieło Konarskiego, „dodać wreszcie trzeba, że sam układ chronologiczny, w zbiorze przeprowadzony, podlega wielu zarzutom, nawet co do takich zabytków, które wydawca przejął z gotowymi datami; gorzej jeszcze przedstawia się rzecz co do zabytków niedatowanych, które najczęściej dostały się na niewłaściwe miejsce, rodząc nieraz mylne przypuszczenia co do czasu swego powstania; są nawet wypadki, gdzie do niedatowanych aktów przydano objaśnienia chronologiczne, rzeczowo błędne, rzeczywis-

tości nieodpowiadające” [tamże, 105].

Na dowód swojej oceny Balzer, z rzetelnością iście chirurgiczną, wskazuje w swojej pracy na błędy popełnione przy redakcji *Volumina Legum*. Niemniej mimo wytknięcia tych wielu błędów Konarskiemu, Balzer podkreśla, że „o wielu postulatach i zadaniach wydawniczych, jakie ustaliła dzisiejsza nauka, podówczas jeszcze nie wiedziano albo nie zdawano sobie z nich dokładnej sprawy; o czym zaś miano świadomość, to w ówczesnych warunkach pracy naukowej daleko trudniej, a po części niepodobna było przeprowadzić. Przy tym odgrywał tu ważną rolę cel praktyczny, wysuwający się pierwsze miejsce, sam w sobie bardzo doniosły, który się z wydawnictwem połączył. Chodziło o ogłoszenie pełnego zbioru ustaw Rzeczypospolitej, jakiego podówczas nie było, dla użytku władz i całego społeczeństwa” [tamże, 105-106].

Pamiętać jednak należy, na co uwagę zwraca z całą mocą Balzer, że błędów, jakich nie ustrzegł się Konarski, potępiać nie wypada, zaś samo dzieło Konarskiego przyrównuje do Statutu Łaskiego z XVI w., pisząc: „Czym dla początków wieku XVI był Statut Łaskiego, na co się potem nie zdobyła cała reszta tego stulecia i cały wiek XVII, to urzeczywistnił Konarski w pierwszej i początkach drugiej połowy wieku XVIII: dał narodowi wielki, jednolity zbiór pomników ustawodawstwa krajowego od początku aż do czasów jemu najbliższych [...]. Publikacja Konarskiego ma więc w sobie coś pomnikowego: objęła ona nie tylko całą przeszłość, ale wystercza i w przyszłość, na całe stulecia” [tamże, 106].

Trudno polemizować z tą oceną, niemniej dodajmy na zakończenie tego wątku, że sam Konarski, dzięki pracy na *Volumina Legum*, która wymagała dokładnego zapoznania się nie tylko ze źródłami do historii prawa polskiego, ale i z samą historią tego prawa, a w szczególności z genezą parlamentaryzmu polskiego [Grodziski 1953, 117], stał się najwybitniejszym znawcą prawa konstytucyjnego w Polsce w dobie saskiej [Konopczyński 1926, 32-33].

2. Uniwersał podwodny warszawski z 1564 roku

Najbardziej obszerny objętościowo akt prawny, dotyczący powinności dostarczania podwód, znany dawnemu prawu polskiemu i opublikowany

w *Volumina Legum*, wydany został 28 marca 1564 r. w czasie obrad sejmku egzekucyjnego w Warszawie⁵ przez króla Zygmunta Augusta⁶.

Ze wstępu już do tego aktu dowiadujemy się, że przyczyny jego ogłoszenia tkwiły w nierównomiernym rozłożeniu wyjątkowo uciążliwego dla ludności ciężaru świadczenia podwód. Obowiązek podwodowy, w świetle postanowień uniwersału, miał więc zostać rozłożony równomiernie pomiędzy miasta, miasteczka i wsie, z tym że jego charakter miał ulec zmianie poprzez wprowadzenie podatku, który zabezpieczyłby interes skarbu. Dodatkowo zaś wprowadzono odpłatność za dostarczanie tych świadczeń, a więc inaczej niż przedtem, kiedy prawo żądania podwód odbywało się bezpłatnie. Wraz z wejściem w życie uniwersału można było domagać się, jak w czasach dawniejszych, dostarczenia podwód, z tą jednak znaczącą zmianą, że zapłata za nie miała zostać pokryta z pieniędzy, które wskazane podmioty złożą, jako zapłacone (*relutum*) za zwolnienie z ich dostarczenia⁷.

Uniwersał składał się z sześciu tytułów: „Iako się składać maią”, „Gdzie, a iako oddawać maią składane pieniądze”, „Iako mayą bydź rozsadzone”, „Poczemu od konia płacić, tak z wozem, iako bez wozu”, „Iako się przy braniu podwody sprawować” i „Iako się iadąc na podwodzie sprawować”.

Zgodnie z postanowieniami tytułu pierwszego, który określał sposoby składania się na podwody, ustalono, jako normę do rozkładu podatku podwodowego w miastach, szos⁸. Oznaczało to w praktyce, że każde miasto miało obowiązek złożyć 3/4 szosu, natomiast w przypadku wsi, gdzie nie występował szos, przyjęto wymiar tego podatku ustalając jako normę dla łąnu, włóki, źrzebia (źrebia) albo śladu⁹ w wysokości 6 groszy,

⁵ Szerzej na temat przebiegu obrad tego dwuletniego (1563-1564) sejmku zob. Szczuczko 1994, 97-166.

⁶ *Volumina Legum*, t. II, Petersburg 1859, s. 42-44 [dalej cyt.: VL II].

⁷ Tamże, s. 42.

⁸ W dawnej Polsce szos stanowił główny podatek płacony przez mieszczan proporcjonalnie do posiadanego majątku nieruchomego [zob. Baliński, Lipiński, i Martynowski 1885b, 95; por. Kutrzeba 1900, 401-11].

⁹ W przypadku wyrazu ‘ślad’ idzie tutaj o synonim łąnu jako jednostki mierniczej, a nie obowiązek ‘śladu’ będący obowiązkiem opola ścigania i wykrywania przestępców (co

a w przypadku półłanków – w wysokości 3 groszy¹⁰.

W tytule drugim postanowiono, że podatek w postaci pieniędzy podwodnych miał być składany starostom do 11 listopada, czyli do wspomnienia liturgicznego św. Marcina. W dalszej kolejności starostowie obowiązani byli odsyłać zebrane pieniądze do skarbu królewskiego do 6 grudnia, czyli wspomnienia św. Mikołaja, uzyskując jednocześnie potwierdzenie za ich dostarczenie w postaci kwitu. Osobą odpowiedzialną

określano polskim terminem ‘ślad’ lub łacińskim *vestigum*) oraz ponoszenia zbiorowej (solidarnej) odpowiedzialności członków opola w wypadku niewykrycia sprawcy, względnie sprawców, przestępstw popełnionych na jego terenie [Buczek 1970, 205-48; Modzelewski 2001, 161-85]. Należy zauważyć, że słowo ‘łan’ może być używane na oznaczenie: 1) jednostki pomiaru opartej na podstawach geometrycznych; 2) przestrzennej jednostki ziemi (osadniczo-gospodarczej); 3) przeliczeniowej jednostki podatkowej (łan skarbowy, poborowy) [Rychlikowa 1973, 579-80]. W okresie lokowania wsi, po dokonaniu czynności odgraniczenia wszystkich pól danej wsi od gruntów wsi sąsiednich, dzielono je na jednostki zwane łanami lub włókami, które nadawano jako zasadnicze wyposażenie gospodarstwu chłopskim, przy czym łan nie stanowił jednostki powierzchni, lecz jednostkę gospodarczą [Zajączkowski 1956, 205-39]. Jako jednostki miernicze najbardziej rozpowszechnione były łany flamandzkie, zwane też chełmińskimi lub średzkimi, wynoszące ok. 16,7-17,5 ha, czyli ok. 30 morgów, wymierzane szczególnie często na glebach lepszych gospodarczo. Często te łany noszą nazwę włók, która to nazwa była – podobnie jak ślad – synonimem łanu w znaczeniu jednostki mierniczej [Śreniowski 1955, 324-30; Tymieniecki 1966, 20; Rychlikowa 1973, 584]. Drugim rodzajem były łany frankońskie, odpowiadające ok. 22,6-25,8 ha, czyli ok. 42-43 morgów, niekiedy sięgające do 30 ha, powszechnie zwłaszcza na południu kraju. Wielkość łana jako jednostek gospodarczych (osadniczych) w praktyce była jednak różna, niekiedy bowiem na terenie jednych dóbr, a nawet jednej wsi, termin ten oznaczał gospodarstwa różnych rozmiarów, obejmujące często od kilku do kilkudziesięciu morgów [Rutkowski 1947, 114-15; Rychlikowa 1973, 580-84; Wajs 1986, 39-41]. Dopiero konstytucja z 1764 r., unifikująca miary, zaczęła sprzyjać upowszechnieniu się łana liczącego 30 morgów, i taką też wielkość miał stosowany w Królestwie Polskim łan nowopolecki. *Volumina Legum*, t. VII, Petersburg 1860, s. 145-46, 230-31 [Rychlikowa 1973, 582]. Z kolei wyrazem ‘źreb’ określano grunty wchodzące do gospodarstwa rolnego. Wyraz ‘źreb’ był polskim odpowiednikiem łacińskiego *sors*, natomiast staropolski ‘źrzeb’ wywodzi się z prasłowiańskiego ‘zereb’, ‘źreb’ [Podwińska 1971, 108-109]. W trakcie rozwoju własności indywidualnej i stabilizacji osadnictwa, terminem *sors* – ‘źreb’ zaczęto określać dział dziedzictwa uzyskiwany przez członków rodziny drogą losowania. Żreb składał się z pól uprawnych i przynależących użytków (łąk, pastwisk, lasów), przy czym nie posiadał on ustalonej wielkości, gdyż mógł być odpowiednikiem części lub całego łana lub gospodarstwem kilkułanowym [Tymieniecki 1965, 207-08; Podwińska 1971, 111, 141-42].

¹⁰ VL II, s. 42.

za dostarczanie podwód i wypłatę za nie, miał z kolei zostać wskazany pisarz, któremu przekazywane były ze skarbu królewskiego pewne sumy na „potoczne potrzeby w tey mierze, tak na podwodę, iako na strawę, mile zarachowawszy, gdzie kto iechać ma, bez mieszkania ustawicznie odprawował, wedle nauki y pisanias”¹¹.

W kolejnym, trzecim tytule „Iako podwody mają być rozsadzone”, ustalono, że w miastach i wsiach, gdzie są włóki, każdy który je posiada, powinien mieć przygotowane dwa konie podwodne, natomiast w przypadku, kiedy nie było włók, „tam urząd Mieyski pewnym osobom to zleci, aby konie ku tey potrzebie na naiem chowali”¹². Mimo, że wójt i sołtys zostali zwolnieni z podatku podwodowego, to jednak mieli obowiązek utrzymywać dwa konie na najem. Poza tym „Urząd Mieyski y Grodzki będzie powinien doyrzeć, aby te podwody na przemiany po tegodniu bywały: ieśliby więcey koni *extra ordinarie* na odwoz nasz Krolewski, abo ku iakiey inszey potrzebie trzeba było: tedy dawszy w czas znać, mają się ludzie sposabiać, aby za pieniądze nasze dostatek na on czas koni mieli”¹³. Jednocześnie zawarowano, aby konie zawsze w gotowości do drogi były naszykowane, przy czym „oddawanie podwod Komornikom, y odmiana podwodzie, w domu Woytowym, Burmistrzowym, albo Ławniczym bydź ma, aby y ten kto bierze podwodę, zuchwalstwem się nie obchodził”¹⁴. Dodatkowo postanowienia tego tytułu nakazywały, aby podwody były odbierane u wójta lub starosty, oraz nakładały obowiązek utrzymania dróg „wedle starych zwyczaiow” [Baliński, Lipiński, i Martynowski 1885b, 151; Biskup 1962, 418]. Obowiązek utrzymania dróg¹⁵, ich naprawy i budowy związany był oczywiście z ich znaczeniem komunikacyjnym, handlowym i strategicznym (np. związanym z przemar-

¹¹ Tamże, s. 42-43.

¹² Tamże, s. 43.

¹³ Tamże.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Zgodnie z postanowieniami Zygmunta I, utrzymanie dróg i bezpieczeństwa na nich ludzi stanowiło obowiązek sędziów i burgrabów zamkowych. Zob. *Statuta Sigismundi Primi In Conventione Generali Cracoviens: Et Felici Nostra Coronatione, Anno D. 1507*, tit. *Ut Iudices et Burgrabij Capitaneorum, sint possessionati in Capitaneatu, in quo officia exercent, Volumina Legum*, t. I, Petersburg 1859, s. 165.

szem wojsk)¹⁶. S.M. Zajączkowski powinności te łączy do pewnego stopnia z innymi, a mianowicie z powinnościami dotyczącymi budowy grodów, obwarowań miejskich, mostów i fos, do jakich była zobowiązana ludność, głównie wiejska, w średniowiecznej Polsce [Zajączkowski 1958, 89-90]¹⁷.

Czwarty tytuł uniwersału zawierał postanowienia, w których podkreślano, że od dnia wejścia jego w życie, podwoły miały być dostarczane wyłącznie odpłatnie. Ustalono jednocześnie stawki za dostarczenie podwód. I tak od konia podwodnego bez wozu na odległość jednej mili¹⁸, każdy był zobowiązany płacić 1,5 grosza, zaś z wozem na tę samą odległość – 2 grosze. Jednakże w sytuacji, gdyby wynajmujący posiadał swój wóz, wtedy od konia do wozu stawka ta wynosiła 1,5 grosza, od dwóch koni ze swoim wozem 3 grosze. W przypadku dostarczenia jednego konia wraz z przewodnikiem, wtedy stawka wynosiła 3 grosze i 1,5 dla przewodnika, przy czym pieniądze te miały być „przewodnikowi zaraz dane bydź maia niż z mieysca wyiedzie”¹⁹.

W piątym tytule postanowiono, że podwoły mogą być wydane wyłącznie osobie posiadającej list podwodny, a więc dokument uprawniający do odebrania podwód. Tak więc odbierając podwodę należało legitymować się takim listem i jednocześnie należało posiadać wyliczoną wyżej kwotę pieniędzy. W liście podwodnym wskazywano dzień i miejscowość do której brano podwodę, „żeby dwakroć na ieden list w iedną

¹⁶ Należy pamiętać również o charakterze dróg jako elementu systemu celnego. Istnienie przymusu używania ze względu na dobro skarbu oznaczonych dróg stanowiło część polityki fiskalnej, ale również pomagało miastom w zwalczaniu konkurencji handlowej ze strony kupców zagranicznych [Kaczmarczyk 1939, 169].

¹⁷ Robocizny o charakterze użyteczności publicznej (szarwarki), polegające na budowie i naprawie dróg, mostów, grobel, wałów powodziowych czy obwarowań, zostały przeważnie w XVIII-XIX w. zamienione na czynsze będące ekwiwalentem powinności odbywania szarwarku zwane szarwarkami [Rutkowski 1956, 228]. Znane są jednak zwolnienia z tych świadczeń na rzecz czynszu pochodzące z XVI w. Zob. *Inwentarz dóbr stołowych biskupstwa wrocławskiego z roku 1582*, wydał L. Żytkowicz, Toruń 1953, s. 289-90, 293-94, 298-99 [Kaczmarczyk 1910, 302].

¹⁸ Mila polska równa siedmiu wiorstom (2,500 sążniom) stanowiła jednostkę długości używaną w staropolskim drogowym systemie miar. Od XVII w. mila mała wynosiła ok. 6,250 m, mila średnia ok. 7,030 m, zaś mila wielka ok. 7,810 m [Karłowicz, Kryński, i Niedzwiecki, red. 1902, 981; Kamler 1981, 558; Karpluk 1982, 155-57].

¹⁹ VL II, s. 43.

drogę nie dawano, a ktemu Komornik który się wroci ma oddać list podwodny” do kancelarii królewskiej²⁰.

Ostatni tytuł podwodnego uniwersału warszawskiego, zawierał postanowienia dotyczące „sprawowania się na podwodzie”. Zgodnie z tymi postanowieniami „Żaden który na podwodzie iedzie, podwodney odmiany miiąć nie ma”, oraz „Żaden koni u ludzi podróżnych brać nie ma”²¹. W przypadku naruszenia tych postanowień i wyrządzenia szkody działaniem wbrew postanowieniom uniwersału ustalono sankcję w postaci kary więzienia na okres dwóch tygodni. Poza tym, jeśli w czasie podróży podwodą koń zachorował lub zdechł, „ma posłaniec u człowieka podroznego abo we wsi konia naiąć, a przewodnik tak od niego zapłacić ma, iako przyjdzie wedla tego iako samemu płacono”²².

Postanowienia uniwersału z 1564 r. miały wejść w życie od Bożego Narodzenia, jednakże brak źródeł nie pozwala stwierdzić, w jaki sposób przewidziane przez uniwersał obowiązki podwodowe były wykonywane [Kutrzeba 1900b, 508]. Autor ten przytacza jednak, powołując się na Adolfa Pawińskiego²³, jedyne zachowane ślady w tej materii, a mianowicie dotyczące Krakowa. W świetle tych źródeł Kraków wzbraniał się przed spełnianiem obowiązku dostarczania podwód, powołując się na fakt, iż jako stolica nigdy nie dostarczał podwód [Krzyżanowski 1912, 2-6]. Krakowscy rajcy starali się ochoczo przekonać króla do swojej racji, przez wzgląd na kwotę niemalą podwodną, bo wynoszącą 1,500 florenów [Kutrzeba 1900b, 508]. Ostatecznie król otrzymał 1,000 florenów i wydał dokument, w którym całą sprawę odroczył na sejm następny i dopiero na sejmie w Piotrkowie 2 czerwca 1567 r. Zygmunt August wydał dokument, „w którym Kraków od opłaty pieniędzy podwodnych zwalnia raz na zawsze”, co potwierdził jego następca Stefan Batory [tamże, 509].

²⁰ Tamże.

²¹ Tamże.

²² Tamże.

²³ *Percepta pecuniarium contributionum podwodarum*, W *Źródła dziejowe*, t. IX, wyd. A. Pawiński, Warszawa 1881, s. 163.

3. Uniwersał piotrkowski z 1565 roku

W rok po ogłoszeniu uniwersału podwodnego w Warszawie, 14 maja 1565 r., na Sejmie Koronnym w Piotrkowie, ogłoszono kolejny uniwersał dotyczący podwód. Tym razem zawarowano, że dostarczanie podwód dla potrzeb królewskich lub Rzeczypospolitej (państwowych) stanowi obowiązek każdego, bez znaczenia czy zamieszkuje w miastach i wsiach królewskich, czy też duchownych. Przy czym jednakże podniesiono, że uchwalone rok wcześniej czynsze na podwozy okazały się zbyt małe w stosunku do realnych potrzeb finansowych, „co jest z niemałą utratą dla skarbu naszego”²⁴.

Wobec powyższego postanowiono, mając jednakże na względzie znaczne obciążenie ludności ciężarem tej powinności, że „[...] od żadnych podwód, ci którzy na niej iezdzić mają, płacić więcey nie będą winni, iedno po iednym groszu od mile od iednego konia, a przewodnikowi też od drugiego konia od mile po groszu”. Dodatkowo przyjęto, że „Do wozu także od iednego konia kiedy ten co podwodę bierze woz swoy ma, grosz od mile, odedwu koni, dwa grosza. Ieśliby swego woza nie miał, a żeby konie y woz naymował, tedy ma dać od konia do wozu na milę pułtoragrosza, odedwu trzy grosze. A kiedyby chciał mieć iednego tylko konia do wozu y z przewodnikiem tedy ma dać od konia pułtora grosza, a przewodnikowi pułgrosza”²⁵.

Oznaczało to, że sejm piotrkowski obniżył wydatki na podwodę w porównaniu do postanowień uniwersału z roku poprzedniego. Od chwili tej od konia miało się płacić 1 grosz za milę (wcześniej 1,5 grosza), natomiast jeśli brać miał komornik i wóz, wtedy zapłata wyniosła 1,5 grosza, czyli 1/2 grosza mniej niż to przewidywał uniwersał z 1564 r. Dodatkowo w przypadku, jeśli wóz miał być z jednym koniem i przewodnikiem, wtedy zapłata wynosiła 1,5 grosza, zaś dla siebie 1/2 grosza. Poza tym uniwersał podkreślał na koniec, aby nikt nie śmiał więcej wyciągać, niż będzie to w liście królewskim określone, co miało zapobiegać ewentualnym nadużyciom ze strony urzędników państwowych.

²⁴ VL II, s. 44.

²⁵ Tamże.

4. Uniwersał na podwody z 1576 roku

W pierwszym roku swojego panowania na tronie polskim, król Stefan Batory ogłosił 29 listopada 1576 r. uniwersał na podwody, w którym już w pierwszych zdaniach nawiązywał do regulacji tych powinności z lat 1564 i 1565, podtrzymując ich znaczenie i moc wiążącą. Zgodnie z postanowieniami uniwersału komornicy i posłańcy królewscy mieli obowiązek zapłaty za każdego konia lub wóz podwodnikowi, „a ieśliby z wozem podwoda była dana, tedy y od wozu na milę pułgrosza dać winien będzie”²⁶. Poza tym zawarowano, że miasta i wsie zwolnione z powinności dostarczania podwód, mają obowiązek jednak dostarczyć je komornikom i posłańcom królewskim pod warunkiem zapłaty wyższej, niż ta przewidziana w konstytucji z 1564 r.

W przypadku odmowy dostarczenia podwód komornikom lub posłańcom królewskim, „tedy sumptu próżnego nie czyniąc, który na rozsyłanie pozwow y wyciąganie pieniędzy z skarbu bywał, Posłaniec nasz abo skarb Koronny ma deferować²⁷ Starostom Sądownym, którego iurisdycyi miasto ono podlegało”²⁸. Jednocześnie przewidziano, że starosta w takim przypadku ma niezwłocznie przeprowadzić egzekucję „y do zapłaty, także dawania koni na podwodę, prawnie przywieść z winą opisaną, ktorey połowica Starościu, a połowica Nam y skarbowi naszemu, do rąk posłańca naszego ma być oddana”²⁹.

W świetle badań przeprowadzonych przez A. Pawińskiego, w 1576 r. wpłynęło do skarbu za kilka lat poprzedzających 6,975 zł, a następnie za rok: 1577 – 1,721 zł, 1578 – 5,615 zł, 1580 – 269 zł, 1581 – 268 zł, 1582 (i częściowo za 1579-1581) – 4,657 zł, 1583 – 133 zł, 1585 – 2,678 zł, 1586 – 3,097 zł [Pawiński 1881, 115]. Jak wyraźnie widać, wpływy do skarbu z tytułu wybierania podwodnego były wyjątkowo niejednostajne, bowiem czasem wybierano je np. za okres dwóch lat, przez co trudno obliczyć, ile mogła wynosić średnia tych wpływów. A. Pawiński doszedł

²⁶ Tamże, s. 181.

²⁷ W użytych znaczeniu termin ten oznacza zgłoszenie lub doniesienie o popełnionym przestępstwie lub wykroczeniu [Cieńska 1969, 570].

²⁸ VL II, s. 181-82.

²⁹ Tamże, s. 182.

jednak do wniosku, że w okresie panowania króla Stefana Batorego, skarb z tytułu podatku podwodnego pobierał średnio około 2,500 zł rocznie, zaś kilka lat później – w 1590 r. wpływy te szacowano już na 4,000 zł [tamże, 115-16].

Uniwersał jednocześnie potwierdzał zwolnienia ze świadczenia powinności podwodowych na okres 4 lat dla tych miast, które doznały „pogorzenia y spustoszenia nieprzyjacielskiego”³⁰. Dodać należy, że terminowe uwolnienia miast z obowiązku dostarczania podwód w związku ze zniszczeniami wynikłymi z pożarów lub najazdów nieprzyjacielskich i poniesionymi przez to stratami zdarzały się również i w latach następnych³¹.

5. Konstytucje z 1601 i 1620 roku

Konstytucja Sejmu Walnego Koronnego Warszawskiego z 13 marca 1601 r. została ogłoszona z powodu „ważnych i nagłych Rzeczypospolitej potrzeb”³². Jedną z kwestii będącą jej przedmiotem była ta dotycząca uciążliwości w dostarczaniu podwód, głównie dla posłańców królewskich.

Zgodnie z postanowieniami konstytucji dotyczącymi wydawania podwód, zawartymi w tytule „O podwodach”³³, na skutek „wielkiego zubożenia y zniszczenia”, jakie powodował obowiązek dostarczania podwód przez mieszkańców miast, uchwalono, że każdy potrzebujący podwód, jest zobowiązany do opłacenia ich „po groszy dwu od konia”, przy czym jednak miasta „pieniądze podwodne płacić będą powinny do

³⁰ VL II, s. 182.

³¹ Uwolnienie w dniu 13 października 1611 r. miasta Lublin przez króla Zygmunta III od obowiązku świadczenia podwód na lat dziesięć w związku ze zniszczeniami wynikłymi z kilkukrotnych pożarów i poniesionymi przez to wielkimi stratami. Zwolnienie z podwód nie dotyczyło jednakże świadczeń na rzecz posłów królewskich wyprawianych do Turków i Tatarów. Poza tym król postanowił, że mieszkańcy Lublina „nie mogą ponosić ciężaru świadczeń z powodu najazdu lub działań wojennych”. Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. H. Łopacińskiego w Lublinie, rkps nr 1732.

³² VL II, s. 380-404.

³³ Tamże, s. 397.

skarbu naszego wedle dawnych regestrów”³⁴. Dodatkowo konstytucja zastrzegła, że podwoły dla posłańców mają być wydawane wyłącznie za okazaniem listu wydanego przez króla.

Z kolei konstytucja Sejmu Walnego Koronnego Warszawskiego z 1620 r.³⁵, ogłoszona w atmosferze zbliżającej się wojny z Turcją, o powinności podwodowej wypowiedziała się w kontekście poczty³⁶, czyli przesyłania listów. Postanowiono tym samym, że przez wzgląd na „prędkie y pewne” zapobieżenie niebezpieczeństwom dzięki otrzymaniu w odpowiednio szybkim czasie wiadomości o zdarzeniach w państwach sąsiadujących oraz na granicach, będzie możliwe wydanie odpowiednich przepisów (ordynacji) w zakresie ciężarów podwodowych, które pozwolą na skuteczne i efektywne dostarczenie listów. Tym samym dozwolono na wykorzystanie obowiązku podwodowego w celu przesyłania listów.

6. Konstytucja z 1677 roku

Zagadnienia związane z publicznymi posługami w zakresie dostarczania podwód znalazły się również w zainteresowaniu konstytucji Sejmu Walnego Extraordynaryjnego z 14 stycznia 1677 r.³⁷ W tytule „Reassumptio konstytucji o poczcie Koronnej” powtórzono postanowienia zawarte w konstytucjach o poczcie Koronnej z 1647 i 1659 r. Przypomnijmy, że w konstytucji Sejmu Walnego Koronnego Warszawskiego z 1647 r. w tytule „Ordynacja poczty”, postanowiono, że „[...]

³⁴ Tamże. Regestr (rejestr) oznaczał zapis sporządzony w celu utrwalenia i uporządkowania jakichś spraw, przeważnie urzędowych i ważnych prywatnych, np. przepisy, instrukcje, sprawozdania, protokoły, a zwłaszcza wykazy [Wilczewska i Woronczakowa 2011, 193].

³⁵ *Volumina Legum*, t. III, Petersburg 1859, s. 176-87.

³⁶ O poczcie jako instytucji w Polsce można mówić dopiero od 1558 r., kiedy to król Zygmunt August wydał przywilej organizacji i kierownictwa nad pocztą Włochowi Prosperowi Prowanie. Do początkowych zadań poczty należało przenoszenie i przewożenie korespondencji, następnie doszedł transport towarowy i pasażerski [Białynia Chołodecki 1899, 947-55]. W czasie przewozu korzystano z systemu koni rozstawnych (zmiana koni na stacjach pocztowych), który był w Polsce znany od dawna jako składnik właśnie instytucji podwód [Polański 1925, 5; Piotrowski 1969, 7; Stefanek-Dziadosz 2007, 230].

³⁷ *Volumina Legum*, t. V, Petersburg 1860, s. 230 [dalej cyt.: VL V].

miasto podwod, ktoremi się poddani nasi w miastach bardzo aggrawowanemi być ustawicznie *coqueruntur*, czwore pieniądze podwodne do rąk Szlachetnego Karła Montolipiego, Magistra poczty y Sekretarza naszego, za listem naszym, który sobie chować, y do akt bliższych *per oblatam* podać mogą, oddawać będą powinni, które skoro oddadzą, iuż podwod żadnych dawać nie będą. Choćby też y z Kancellaryi naszej, kto listy podwodne ukazował, krom tylko tych podwod, ktore dla Posłów Tureckich, Tatarskich, Moskiewskich, zwyczaj iest oddawać, z tą kondycją, że od tey kwadruple miasta, ktore podwody dla pomienionych Posłów w ktorym roku wydadzą, iuż mają być wolne *ab hac quadrupla pensione*: attestacją iednak od Posłów przeieżdzaiących miasta brać będą, y temu Pocztarzowi ukazać: a kiedy te kwadruple podwodnych pieniędzy oddadzą miasta, porządną pocztę po wszystkim Krolestwie trzymać każemy. A ktoby gwałtownie ważył się podwody brać, luboby iakie y listy podwodne z Kancellaryi naszej ukazował, takiego każdego do bliższego Grodu pozwać wolno *pro refusione damnorum et poena centrum marcarum*, tam *citatus* ma mieć *peremptorium terminum, sine appellatione, sub poena perpetuae bannitionis exnunc exolvenda*: a te pieniądze, wszelakie miasta, które przedtem oddawały, y są w dawnych regestrach, y teraz oddawać będą powinny, *sub poena duplicis pensionis* w Sądzie naszym Zadwornym *repetenda*³⁸.

Z kolei konstytucja z 1659 r. podtrzymywała postanowienia konstytucji z 1647 r., stanowiąc, że „[...] aby wedle tey konstytucyi miasta, miasteczka, quadruple podwodną na pocztę należącą, y za przeszłe y za przyszłe lata, do rąk tegoż Karola Montelupiego Wilczogorskiego poczty Magistra y Sekretarza naszego oddawali, o które tenże poczty Magister nasz, miasta y miasteczka, sposobem podatkow dochodzenia Rzeczyposp: na delatach podawać, y Sąd nasz Assessorski sądzić, a Starostowie exequować będą, *sine quavis dilatione* podług konstytucyi roku 1629 y 1654 *salvis* iednak *abjuratis desertatorum et conflaguratorum*, które miastom y miasteczkom na przeszłym Seymie są pozwolone *tum et salvis decretis, et privilegijs* miast y miasteczek, także *salvo calculo in thesauro Regni*, który pomieniony Poczty Magister corocznie oddawać będzie

³⁸ *Volumina Legum*, t. IV, Petersburg 1859, s. 55.

powinien”³⁹.

Ostatecznie ogłoszona w 1677 r. konstytucja stanowiła, że miasta królewskie i duchowne zobowiązane zostały do przekazywania pieniędzy podwodnych Sekretarzowi Pocztmagistrowi, jednocześnie zaś „wszystkie wolności i *exempty* od płacenia tego podatku ktorekolwiek wyszły, iako prawu pospolitemu przeciwne kasujemy”⁴⁰. Tak więc konstytucja ta likwidowała przywileje niektórych miast i zobowiązywała je do płacenia bez wyjątku czynszu podwodnego, składanego w zamian za powinność odbywania i dostarczania podwód⁴¹.

7. Konstytucja z 1710 roku

Ostatnia wzmianka na temat powinności dostarczania podwód, jaka pochodzi z pierwszych sześciu tomów *Volumina Legum*, zawarta została w konstytucji Sejmu Warszawskiego z 4 lutego 1710 r. – *Poparcie Generalnej Konfederacji Sandomierskiej*. W tytule „Skarb Koronny” mowa jest o tym, że ponieważ wiele z postanowień ustanowionych w dotychczasowych konstytucjach dotyczących poczty nie dochodziło do skutku⁴², zaś pieniądze podwodne należne od miast corocznie nie wpływały do skarbu, postanowiono, że „aby tenże podwodny prowent miasta y miasteczka, które do tego zdawna y z prawa należą, do skarbu Koronnego wносиły, postanawiamy. A że moneta *per abusum* pod zamieszanie Rzeczyposp. *in immensum* wyniesiona, *cum praejudicio boni publici et*

³⁹ Tamże, s. 281.

⁴⁰ VL V, s. 230.

⁴¹ Miasta uzyskiwały różnego rodzaju prawa i wolności (przywileje) od monarchy własnego kraju, przy czym należy zauważyć, że miasta duże posiadały, w przeciwieństwie do miast małych, znaczną ich ilość. Poza przywilejami ustanawiającymi wolność od dawania podwód, do najczęstszych należały przywileje handlowe i celne, przywileje na prawo składu, przywileje na targi, różnego rodzaju przywileje skarbowe, itp. [Kutrzeba 1926b, 230-34].

⁴² Jak zauważył J. Białynia Chołodecki, „rząd polski za mało przywiązywał wagi do należytej komunikacji pocztowej, a zarządzenia Zygmunta Augusta, Stefana Batorego i Władysława IV nie zdołały pchnąć kwestii na należyte tory, podobnie jak nie rozwinęła Rzeczpospolita sieci bitych gościńców i pomimo iż kreśliła od morza do morza swe granice i pod względem terytorialnym pierwszorzędne w Europie zajmowała miejsce” [Białynia Chołodecki 1899, 955].

privati. Przeto Wielmożnego Podskarbiego W. Koronnego obligujemy, ażeby *per publicum instrumentum* (który tym Ziazdem authorityujemy) koequacyą monety *sine intermissione* pomiarkował, y one *ad certum et justum pretium* redukował⁴³. Tym samym postanowienie to jest ostatnim w zakresie powinności podwodowej w *Volumina Legum*.

Podsumowanie

Powinność publiczna dostarczania podwód, która uformowała się w początkach państwowości polskiej, w XV w. przeszła znaczącą przemianę podyktowaną przede wszystkim nierównomiernością w rozkładaniu tego ciężaru feudalnego na ludność państwa. Wraz z prawodawstwem Zygmunta Augusta, publiczne powinności podwodowe w dawnym znaczeniu przestały istnieć, wobec zastąpienia ich dotychczasowej bezpłatności podatkiem, z którego skarb państwa miał finansować tę powinność. Poza tym z kolejnymi wiekami coraz częściej zwracano uwagę na proceduralne aspekty świadczenia tego ciężaru *in natura*, polegającego na szczegółowym uregulowaniu zasad wydawania podwód, ich użytkowania oraz opłat.

Z czasem, pomimo systematyzacji w sposób coraz bardziej kazuistyczny norm dotyczących obowiązku dostarczania podwód lub zapłaty podatku podwodowego, powinność ta w kolejnych wiekach (XVII-XVIII) wciąż jeszcze stanowić będzie wyjątkowe uciążliwe obciążenie gospodarcze ludności miejskiej i wiejskiej. Nawrót do tego obowiązku i jego zwiększanie miało bezpośredni związek z polepszającą się w drugiej połowie XVIII w. sytuacją gospodarczą, lepszą produkcją rolną i wynikającym z tego większym zapotrzebowaniem na środki transportu dla wywozu nadwyżek płodów rolnych, ale również na potrzeby wojskowe i dla służby zdrowia [Opas 1971, 128]⁴⁴.

⁴³ *Volumina Legum*, t. VI, Petersburg 1860, s. 92.

⁴⁴ Zob. *Instrukcje gospodarcze dla dóbr magnackich i szlacheckich z XVII-XIX wieku*, t. I, oprac. B. Baranowski, J. Bartyś, A. Keckowa i in., Wrocław 1958, s. 4, 12-14, 98, 149, 226, 244, 342, 365, 409, 442, 446, 450, 489, 511, 566, 571, 630, 632, 644, 655; *Instrukcje gospodarcze dla dóbr magnackich i szlacheckich z XVII-XVIII wieku*, t. II, oprac. B. Baranowski, J. Bartyś, T. Sobczak, Wrocław 1963, s. 5, 13, 26, 200, 238, 258, 299, 301-302, 417, 419, 422, 425, 433, 456.

Niemniej uznać należy, w świetle przekazu pierwszych sześciu tomów *Volumina Legum*, że począwszy od XVI w., nastąpiło w polskim prawodawstwie stopniowo postępujące dostosowywanie norm w zakresie dostarczania tej publicznej powinności do sytuacji gospodarczej ludności, czego skutkiem było sformalizowanie zasad świadczenia tego ciężaru, jak również wprowadzenie alternatywnej formy jego świadczenia w postaci swego rodzaju czynszu składanego w zamian za dostarczanie podwód. Uznać należy tego rodzaju metodę za niezwykle postępową, bowiem przecież jeszcze w XIX w. rozwiązania prawne pochodzące z XV w., będą służyły jako podstawa dla regulacji publicznych powinności podwodowych.

PIŚMIENNICTWO

- Baliński, Michał, Tymoteusz Lipiński, i Franciszek K. Martynowski. 1885a. *Starożytna Polska*. T. 1. Warszawa: Orgelbrand.
- Baliński, Michał, Tymoteusz Lipiński, i Franciszek K. Martynowski. 1885b. *Starożytna Polska*. T. 2. Warszawa: Orgelbrand.
- Balzer, Oswald. 1903. *Przyczynki do historii źródeł prawa polskiego*. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Bardach, Juliusz. 1957. *Historia państwa i prawa Polski do połowy XV wieku*. T. 1. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Bernacki, Włodzimierz. 2011. *Myśl polityczna I Rzeczypospolitej*. Kraków: Arcana.
- Białynia Chołodecki, Józef. 1899. „Do dziejów poczty w Polsce (szkic dziejowy).” *Przewodnik Naukowy i Literacki* 27:947-55.
- Biskup, Marian. 1962. „Powinności pańszczyźniane chłopów czynszowych w Prusach Krzyżackich w pierwszej połowie XV wieku.” *Przegląd Historyczny* 53, nr 3:413-36.
- Buczek, Karol. 1966. „O tak zwanych prawach książęcych i królewskich.” *Kwartalnik Historyczny* 73, nr 1:89-110.
- Buczek, Karol. 1967. „Publiczne posługi transportowe i komunikacyjne w Polsce średniowiecznej.” *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 15, nr 2:255-99.
- Buczek, Karol. 1970. „Organizacja opolna w Polsce średniowiecznej.” *Studia Historyczne* 13, nr 2:205-50.
- Bukowska, Krystyna. 1960. *Tomasz Drezner (1560-1616): Polski romanista XVII wieku i jego znaczenie dla nauki prawa w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Chachulski, Tomasz. 2000. *Stanisław Konarski*. Warszawa: DiG.

- Cieńska, Helena, red. 1969. *Słownik polszczyzny XVI wieku*. T. IV. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Ciesielska, Adriana. 2012. „Królestwo, państwo, wodzostwo czy system prawa książęcego? O formach organizacji społecznych na etapie wczesno-państwowym kilka uwag teoretycznych.” *Studia Lednickie* 11:47-58.
- Dygo, Marian. 2013. „Czy istniał feudalizm w Europie środkowo-wschodniej w średniowieczu?” *Kwartalnik Historyczny* 120, nr 4:667-717.
- Gąsiorowski, Andrzej. 1972. „Stacje królewskie w średniowiecznej Polsce.” *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 20, nr 2:243-65.
- Gąsiorowski, Andrzej. 1973. „Podróże panującego w średniowiecznej Polsce.” *Czasopismo Prawno-Historyczne* 25, nr 2:41-68.
- Grodziski, Stanisław. 1953. „Poglądy Stanisława Konarskiego na rozwój prawa polskiego w świetle jego wstępu do Volumina Legum.” *Czasopismo Prawno-Historyczne* 5:109-23.
- Grześkowiak-Krwawicz, Alicja. 2004. „Stanisław Konarski o wolności i anarchii.” *Wiek Oświecenia* 20:71-88.
- Inglot, Stefan. 1938. *Historia społeczna i gospodarcza średniowiecza*. Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kaczmarczyk, Kazimierz. 1910. „Ciężary ludności wiejskiej i miejskiej na prawie niemieckim w Polsce XIII i XIV w.” *Przegląd Historyczny* 11, nr 1:12-30.
- Kaczmarczyk, Zdzisław. 1939. *Monarchia Kazimierza Wielkiego*. T. 1. Poznań: Księgarnia Uniwersytecka.
- Kaczmarczyk, Zdzisław. 1966. „Oligarchia magnacka.” W *Historia państwa i prawa Polski*, t. 2, red. Juliusz Bardach, 235-37. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kamler, Marcin. 1981. „Mila.” W *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, t. 1, red. Antoni Mączak, 558. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Karpluk, Maria. 1982. „Mila.” W *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. Krystyna Wilczewska, i Maria Karpluk, 155-57. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Konopczyński, Władysław. 1926. *Stanisław Konarski*. Warszawa: Instytut Popierania Nauki.
- Konopczyński, Władysław. 1962. „Promieniowanie myśli politycznej ks. Konarskiego.” *Nasza Przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce* 15:115-36.
- Koranyi, Karol. 1951. *Powszechna historia ustrojów państwowych i prawa*. Cz. II. Toruń: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Kossowski, Stanisław. 1904. „«Stanisław Konarski i jego działalność między r. 1725-1736», Józef Weissblum, Złoczów 1903; «Pierwsze pisma polityczne ks.

- Stanisława Konarskiego», Władysław Ścibor-Rylski, Lwów 1904: recenzja.” *Pamiętnik Literacki* 3:694-95.
- Krzyżanowski, Stanisław. 1912. *Podwoły kazimierskie 1407-1432*. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Kuliszer, Józef. 1961. *Powszechna historia gospodarcza średniowiecza i czasów nowożytnych*. T. 1. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Kutrzeba, Stanisław. 1900a. „Szos we Lwowie w początkach XV wieku.” *Przewodnik Naukowy i Literacki* 28:401-11.
- Kutrzeba, Stanisław. 1900b. „Podwoły miast polskich do roku 1564.” *Przewodnik Naukowy i Literacki* 28:495-509.
- Kutrzeba, Stanisław. 1926a. *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*. T. 1. Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kutrzeba, Stanisław. 1926b. *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*. T. 2. Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Modzelewski, Karol. 1980. „Między prawem książęcym a władztwem gruntowym. 1, Z zagadnień początków poddaństwa w Polsce.” *Przegląd Historyczny* 71, nr 2:209-34.
- Modzelewski, Karol. 1987. *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Modzelewski, Karol. 2001. „Czy opole istniało?” *Przegląd Historyczny* 92, nr 2:161-85.
- Nowak-Dłużewski, Juliusz. 1989. *Stanisław Konarski*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Opas, Tomasz. 1971. „Powinności na rzecz dziedziców w miastach szlacheckich województwa lubelskiego w drugiej połowie XVII i XVIII wieku.” *Rocznik Lubelski* 14:121-44.
- Orzechowski, Kazimierz. 1957. „Własność feudalna i jej przemiany u schyłku epoki.” *Czasopismo Prawno-Historyczne* 9, nr 2:77-150.
- Pawiński, Adolf. 1881. *Skarbowość i jej dzieje za Stefana Batorego*. Warszawa: Gebethner i Wolff.
- Piekosiński, Franciszek. 1881. *O powstaniu społeczeństwa polskiego w wiekach średnich i jego pierwotnym ustroju*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Piekosiński, Franciszek. 1896. *Ludność wieśniacza w Polsce w dobie piastowskiej*. Kraków: Własnym nakładem.
- Piotrowski, Kazimierz Józef. 1969. „O drogach pocztowych i transporcie poczt w Polsce w wiekach XVI-XVIII.” *Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej. Seria D* 5:4-18.
- Podwińska, Zofia. 1971. *Zmiany form osadnictwa wiejskiego na ziemiach polskich we wcześniejszym średniowieczu: żreb, wieś, opole*. Wrocław: Zakład Na-

- rodowy im. Ossolińskich.
- Polański, Włodzimierz. 1925. *Jak przewożono Poczty Polską w dawnych czasach*. Toruń: Dom Filatelistyczno-Wydawniczy Henryka Kamińskiego.
- Poznański, Karol. 2005. „Poglądy i działalność pedagogiczna Stanisława Konarskiego.” W *Wielkie dzieło reformy wychowania. Ksiądz Stanisław Konarski (1700-1773). Materiały z sesji naukowej*, oprac. Teresa Gumuła, 9-19. Ostrowiec Świętokrzyski: Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Wyższej Szkoły Biznesu i Przedsiębiorczości.
- Rutkowski, Jan. 1947. *Historia gospodarcza Polski*. T. 1. Poznań: Księgarnia Akademicka.
- Rutkowski, Jan. 1956. *Studia z dziejów wsi polskiej XVI-XVIII w.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Rychlikowa, Irena. 1974. „Wieloznaczność i ewolucja pojęcia łań w Małopolsce w okresie folwarku pańszczyźnianego.” *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 21, nr 4:575-616.
- Stefanek-Dziadosz, Aneta. 2007. „Przewóz „dostojnych osób” w Królestwie Polskim do 1866 roku.” *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego* 10:229-48.
- Szczuczko, Witold. 1994. *Sejmy koronne 1562-1564 a ruch egzekucyjny w Prusach Królewskich*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Śreniowski, Stanisław. 1955. „Uwagi o łańach w ustroju folwarczno-pańszczyźnianym wsi polskiej.” *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 2:301-37.
- Tymieniecki, Kazimierz. 1965. *Historia chłopów polskich*. T. 1. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Tymieniecki, Kazimierz. 1966. *Historia chłopów polskich*. T. 2. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Tync, Stanisław. 1962. „Pijarzy a sprawa włościańska.” *Nasza Przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce* 15:137-98.
- Uruszczak, Waclaw. 1979. *Próba kodyfikacji prawa polskiego w pierwszej połowie XVI wieku: Korektura praw z 1532 r.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Wajs, Hubert. 1986. *Powinności feudalne chłopów na Mazowszu od XIV do początku XVI wieku (w dobrach monarszych i kościelnych)*. Wrocław: Ossolineum.
- Wilczewska, Krystyna, i Lucyna Woronczakowa, red. 2011. *Słownik polszczyzny XVI wieku*. T. 35. Warszawa: Instytut Badań Literackich.
- Zajączkowski, Stanisław. 1956. „W sprawie przedmiotu i problematyki badań nad dziejami osadnictwa.” *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 4, nr 2:205-39.

Zajączkowski, Stanisław. 1958. *Służba wojskowa chłopów w Polsce do połowy XV wieku*. Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu.

Żak, Stanisław. 2001. *Książd Stanisław Konarski: (pisarz, pedagog, polityk)*. Kielce: Wojewódzka Biblioteka Publiczna.

Powinności podwodowe w świetle przekazu pierwszych sześciu tomów „Volumina Legum”

Streszczenie

Przedmiot niniejszych rozważań stanowi jedna z wielu posług o charakterze transportowym świadczonych przez ludność poddaną na rzecz panującego i jego urzędników na ziemiach dawnego państwa polskiego. Podwoda (podwód) polegała na dostarczeniu koni, z których korzystał przede wszystkim król ze swoją małżonką oraz osoby, którym jedno z nich poleciło dostarczyć konie podwodne (np. posłańcy królewscy), przy czym obowiązek świadczenia tego rodzaju powinności był często zamieniany na rodzaj czynszu (podwodne, podwodnie) składanego w zamian za powinność odbywania i dostarczania podwód. Analiza przeprowadzona przez Autora dotyczy zagadnień związanych z regulacjami prawnymi w zakresie obowiązku podwodowego w świetle postanowień XVI i XVII-wiecznych uniwersałów i konstytucji zawartych w zbiorze najdawniejszych praw państwa polskiego.

Słowa kluczowe: I Rzeczpospolita, *Volumina Legum*, Stanisław Konarski, ciężary feudalne, podwody

Podvoda Duties in the Light of the First Six Volumes of “Volumina Legum”

Summary

The article discusses one of the many transport services provided by serfs for the benefit of the ruler and his officials on the lands of the former Polish state. *Podvoda* (the *podwód*) consisted in supplying horses, which were used mainly by the king with his wife. They were also used persons to whom one of them ordered to supply *podvoda* horses (e.g. royal messengers), while the obligation to provide this kind of obligation was often changed into a kind of rent (known *podwodne* or *podwodnie*) paid in exchange for the obligation to carry out and provide *podvodas*. The analysis conducted by the Author concerns the issues related to legal regulations in the field of the *podvoda* duty in the light of the provisions of 16th and 17th century universals and constitutions contained in the collection of the oldest laws of the Polish state.

Key words: I Polish Republic, *Volumina Legum*, Stanisław Konarski, feudal burdens, *podvodas*

Information about Author: MARCIN KONARSKI, Ph.D., associate profesor at the Institute of Legal Sciences, Administration and Security, Warsaw Management Academy; ul. Kawęczyńska 36, 03-772 Warsaw, Poland; e-mail: marcin.konarski@wsm.warszawa.pl; <https://orcid.org/0000-0001-8791-884X>

Edyta Marciniak

PROTECTION OF HEALTH DATA IN ACCORDANCE WITH THE GDPR: SELECTED ISSUES

Patient's rights are ranked among human rights. They are inalienable and rested upon human dignity. Human dignity also underlies other values, such as protection of life and health, and underpins the establishment of human rights. It has been acknowledged by the Supreme Court as one of the key personal interests. As the court put it in its 25 April 1989 decision, "personal dignity is that sphere of personality which is reflected in person's self-esteem and expectation of respect from others."¹ Access to information, especially about yourself, signifies social and legal awareness. In contrast, any limitations thereto result in deprivation of the right to self-determination as well as of the possibility of satisfying one of the most essential human needs, so important in the modern world. However, the processing of person's data cannot be avoided in contemporary reality. It is indispensable for the proper operation of the society and, admittedly, benefits each individual. For the processing of our data makes us part of the social, economic, or political life.

The opening part of the article attempts to define the concept of health data, primarily against the backdrop of Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 *on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation)*,² as well as explaining the concept of genetic and biometric data and the overlap and approximation of all these

EDYTA MARCINIAK, Ph.D. student in the Department of Public Economic Law, Institute of Law, Faculty of Law, Canon Law and Administration, the John Paul II Catholic University of Lublin; Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, Poland; e-mail: solecka.edytka@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-0152-3802>

¹ I CR 143/89, OSPiKA 9 (1990), item 330.

² Official Journal of the European Union L 119/1 with adjustment [henceforth cited as: GDPR].

definitions. The next part covers the safeguarding of personal data due to medical privacy, in accordance with the GDPR, against unauthorized access. The author addresses the obligations of physicians running individual clinics and of major healthcare facilities, which implement measures to ensure patients' full anonymity. The closing part of the article is devoted to the consent of the rightsholder to the processing of health data, how it is given and withdrawn, as well as to the question of consent by a person under 18 years of age.

1. The concept of health data

The right to the protection of health data (also personal medical data) is a liberty right vested in every person, regardless of their conduct and actions. It appertains the person throughout their life, and nobody can deprive them of it [Jackowski 2011, 27]. It is an inherent and inalienable right. Legitimacy of the right to the protection of health data is upheld by a number international instruments, just to mention the *European Convention on Human Rights*³ (Art. 1), the *International Covenant on Civil and Political Rights*⁴ (Art. 2), and the *United Nations Charter*⁵ (Art. 1, para. 3). Because of being a human being, everyone is a holder of this right, regardless of whether they are even aware of it, or whether they accept and exercise it. The right to the protection of health data is associated with the idea of 'sensitive data'. Such information is among the most protected personal data. With the advancement of modern medicine, new challenges are emerging for medical scientists as well as for those pursuing various health professions. The use of ever newer and more innovative treatment approaches forces the medical industry and the academia to cooperate with a view to ensuring the protection of person's autonomy. At the same time, the existing laws cannot, despite restrictions resulting from the protection of personal privacy, impede a free data flow. As regards health data, special safeguards must be put in place to prevent health-based discrimination. Cases of employers or insurers who do not want to employ or insure sick

³ Journal of Laws of 1993, No. 61, item 284.

⁴ Journal of Laws of 1977, No. 38, item 167.

⁵ Journal of Laws of 1947, No. 23, item 90.

people because of the financial risk involved are just an example to illustrate the point. For such entities, data on a person's health status is very valuable. Also, the progressing studies of the human genome may prospectively enable medical professionals to predict the future condition of a human being in the prenatal phase, that is, tell whether he or she will be susceptible to addictions or certain diseases. Consequently, given the above, if there were no strict protection of health data in the modern world, the person concerned would not be able to find employment or get insured and even, in extreme cases, socialize with others [Jackowski 2018, 25].

27 April 2016 saw adoption of GDPR which introduced a coherent system of personal data protection across the European Union. The main rationale for the revised data protection law was the accelerating integration between the EU member states and, by extension, the increasing transfer of personal data. An additional argument for the reform was the fast development of technology and spread of digitization, also having a major impact on everyday life. The GDPR fails to offer any definition of medical data. Yet, Art. 4(15) contains a definition of 'data concerning health', i.e. personal data related to the physical or mental health of a natural person, including the provision of health care services, which reveal information about his or her health status. As it says in Recital 35 GDPR, personal data concerning health include all data pertaining to the health status of a data subject which reveal information relating to the past, current or future physical or mental health status of the data subject. This category includes information derived from the testing or examination of a body part or bodily substance, including (this may differ depending on the domestic law) from genetic data and biological samples; and any information on, for example, a disease, disability, disease risk, medical history, clinical treatment or the physiological or biomedical state of the data subject independent of its source, for example from a physician or other health professional, a hospital, a medical device or an in vitro diagnostic test. Sensitive data also includes numbers, symbols or markings assigned to a natural person to uniquely identify the natural person for health purposes, such markings being given during the provision of medical services or already at the time of registration of the patient.

Also, the genetic and biometric data is defined in the GDPR. In accordance with Art. 4(13) GDPR, genetic data means personal data relating to the inherited or acquired genetic characteristics of a natural person which give unique information about the physiology or the health of that natural person and which result, in particular, from an analysis of a biological sample from the natural person in question. On the other hand, biometric data, as defined in Art. 4(14) GDPR, means personal data resulting from specific technical processing relating to the physical, physiological or behavioural characteristics of a natural person, which allow or confirm the unique identification of that natural person, such as facial images or dactyloscopic data. Attention should be paid to Recital 51 GDPR which emphasizes that data in question fall into a special category, which necessitates its processing using special technical means that allow the unique identification or authentication of a natural person. Whenever this data is not processed as indicated above, it cannot be qualified as biometric data.

What follows, genetic data can reveal information about person's health while being medical data at the same time; on the other hand, it can only concern the physiology of the person and his or her health status. An example of this is the data about somebody's height or hair colour. Similarly, biometric data can reveal the health status but may often be regarded as insignificant when determining the health condition of a person. It naturally follows that the concepts of health data, genetic data, and biometric data are complementary. In most cases, however, it is genetic data that, as opposed to biometric data, will be classified as health data [ibidem, 41]. It should also be stressed that, according to the case-law of the Court of Justice of the European Union, 'data concerning health' as defined in the GDPR, is a broader concept than 'health data'.⁶

2. Ensuring the security of health data processing

Each of us: present and future patients of various medical facilities, clinics or hospitals, may ask themselves a question: Is every entity

⁶ Judgement of the European Court of Justice of 6 November 2003, file ref. C-101/01, Lex no. 192425.

providing health services obliged to respect the GDPR? The answer seems obvious, both from the objective and subjective (personal) perspective. For every healthcare establishment processes patients' data concerning health (as defined in the GDPR recitals). Within Art. 4(2) GDPR, processing means any operation or set of operations which is performed on personal data or on sets of personal data, whether or not by automated means, such as collection, recording, organisation, structuring, storage, adaptation or alteration, retrieval, consultation, use, disclosure by transmission, dissemination or otherwise making available, alignment or combination, restriction, erasure or destruction. From the subjective perspective, there are two actors in this process: the processor and the patient or the so-called data subject. It is worth noting that the GDPR does not apply to the processing of personal data for personal purposes, for example, when medical records are collected and kept at home.

Healthcare facilities in the EU member states are bound by the GDPR as from 25 May 2018. The regulation does not point to any specific technical and organizational measures that the controller should employ to ensure effective data protection. These measures are to correspond to the scope, purpose and risk of a breach of processed personal data. Art. 32 GDPR offers examples of such technical and organizational measures that can be used to ensure adequate safeguards. These are: 1) pseudonymisation and encryption of personal data; 2) the ability to ensure the ongoing confidentiality, integrity, availability and resilience of processing systems and services; 3) the ability to restore the availability and access to personal data in a timely manner in the event of a physical or technical incident; 4) a process for regularly testing, assessing and evaluating the effectiveness of technical and organisational measures for ensuring the security of the processing.

Decisions to employ a specific security measure should be made taking into account the value of the processed data and the cost of its implementation but also the nature, scope, context and purpose of the processing, as well as any consequences of a data breach, for example, through its unauthorized disclosure or modification. Health data falls into such a data category whose processing requires the adoption of special security measures. In the case of data concerning health, differences in the

processing will also depend on the location. A physician running his or her own clinic usually has one electronic device to collect data about patients. On the other hand, in hospitals each doctor's computer is probably connected to a patient registration system that stores all medical records. All medical doctors employed in the facility can access it.

In view of the above, a system designed to process patients' personal data should be adjusted to the size and complexity of the specific medical facility. Access to medical records should be basically limited to authorized persons. Art. 9 GDPR seems to confirm that as it prohibits the processing of health data unless it is necessary for the purposes of preventive or occupational medicine, medical diagnosis, the provision of health or social care or treatment or the management of health or social care systems and services on the basis of European Union or domestic law or pursuant to contract with a health professional. Moreover, personal data referred to in the previous sentence may be processed by or under the responsibility of a professional subject to the obligation of professional secrecy under Union or domestic law or rules established by national competent bodies or by another person also subject to an obligation of secrecy under European Union or domestic law. The prohibition to process health data laid down in Art. 9 GDPR has two forms, depending on specific data. The prohibition based on the objective criterion applies to data revealing racial or ethnic origin, political views, religious and ideological beliefs, trade union membership, genetic data, data concerning health, sex life and sexual orientation. Accordingly, if a piece of information provides a characteristic of one of the areas listed above, it cannot, in principle, be processed. In addition, there is a prohibition on the processing of data defined based on the subjective criterion and linked to the criterion of purpose of the processing, i.e. biometric data. It is not allowed to process this data if its purpose is to uniquely identify a natural person. For biometric data is personal data resulting from specific technical processing relating to the physical, physiological or behavioural characteristics of a natural person, which allow or confirm the unique identification of that natural person. To treat certain data as biometric data, it must meet all of the above conditions simultaneously. Biometric data must be subject to special technical processing, must relate to specific characteristics of a natural person and must enable the unique identification of a person. Failure to meet at least

one of these conditions excludes this data from falling into the biometric category. In addition, there is a category of biometric data that, according to the GDPR, is not data concerning health but, like other biometric data, is of great importance in diagnosis, treatment, assessment and comparison of human organisms. An example of this is anthropometric data gathered when conducting research among the population. This kind of data is processed and enable the identification of a natural person, but the processing is not done for this purpose. If this is the case, such data is relevant for medicine and does enable the identification of natural persons, however, is not treated as sensitive [Jackowski 2018, 128].

The GDPR also imposes certain obligations on physicians. They are attributed to medical confidentiality that binds healthcare professionals who are responsible for the processing of their patients' health data. Medical facilities should implement a number of measures to safeguard patients' data. Such measures are an antivirus system, anti-intrusion systems, password-protected hardware, storage of medical records in lockable cabinets and keeping doctors' offices closed [Koenner 2018, 22]. A very important document is the IT system management manual which describes actions and measures related to the security of computer programs, information on password policy (including password changes), logging in and out of the system, anti-intrusion or antivirus security, as well as backups. Such policies are vital because in the face of extensive digitization there is a risk that health data stored on electronic devices will be transferred to the public domain. The risk of violations resulting from unauthorized access to personal data should always be strictly controlled, and adequate response should be triggered. Physicians running clinics should equip their computers with antivirus and anti-spam applications. Medical staff should also be trained because even allowing a patient or stranger at the reception desk to peep at an active computer screen on for a short moment is likely to cause an unwanted leak of patients' data. The owner of a clinic as the controller of personal data and information security administrator is obliged to be familiar with the best and latest safeguards available on the market and instruct his or her personnel how to handle data. Patients' personal data is very much desired by banks, insurance companies and other institutions that are ready to pay a lot for getting hold of it.

Because patients' data is subject to strict protection, and medical facilities are required to implement measures to guarantee full patients' anonymity, a controversial solution adopted in the village of Wohyń, the Lublin region, in September 2018 deserves a special mention here. Patients were scheduled to visit the doctor's office by nicknames assigned to specific hours. So, instead of hearing their full name being called in the corridor, each patient was nicknamed and scheduled for a specific time of appointment. The list of the nicknames with assigned appointment times was posted on the clinic wall. Such an approach is a response to the complex and demanding requirements of the GDPR. Each patient's data should be completely secure, and nobody can find out what the person is treated for and by whom because the patient has the right to be completely anonymous. The provisions on the protection of health data do not point to specific security measures that should be put in place in outpatient clinics or hospitals, but they allow these establishments to decide independently what methods will be used to protect their patients' privacy. Despite numerous rules and restrictions imposed by the obligation to introduce special safeguards for health data, this solution offers some freedom to those who implement it. However, instead of making up and using nicknames to make appointments with patients, plain numbers would also suffice.

3. Consent of the rightsholder to health data processing

Art. 9(1) GDPR prohibits the processing of special categories of personal data. This data set includes data revealing racial or ethnic origin, political opinions, religious or philosophical beliefs, or trade union membership, and the processing of genetic data, biometric data for the purpose of uniquely identifying a natural person, data concerning health or data concerning sex life or sexual orientation. However, exceptions to this prohibition do exist: they are listed in Art. 9(2) GDPR. Given that, the processing of health data is allowed, yet the purposes of the processing are limited to those expressly set out in the relevant regulations. Consent of the rightsholder is an extra condition for admissibility of health data processing, consent being defined in Art. 4(11) GDPR as any freely given, specific, informed and unambiguous indication of the data subject's wishes

by which he or she, by a statement or by a clear affirmative action, signifies agreement to the processing of personal data relating to him or her. The rightsholder's will can therefore be manifested in two ways: as an oral statement or clear action. The aforesaid affirmative action must be unambiguous.⁷ Therefore, any activity aimed at processing health data, and covered by the requirement of the rightsholder's consent, should be based on the rightsholder's clear and active consent. Implied consent is not allowed; also, the lack of the rightsholder's objection or failure to make a statement to the contrary are not considered properly given consent. The request for consent to the processing of health data should be clearly separated from other business, as in the case of an electronically completed form where the consent to the provision of electronic services is required. Art. 7 GDPR supports this point by saying that the request for consent should be presented in a manner which is clearly distinguishable from the other matters, in an intelligible and easily accessible form, using clear and plain language. Recital 32 GDPR mentions both a written (including electronic) and oral statement, hence Art. 7(2) GDPR will apply to all forms of consent: it can be the checking of a box on the website, selection of technical settings for using the services of the information society, or another statement or behaviour that indicates, clearly and in a specific context, that the data subject has accepted the proposed processing of his or her personal data, as provided in Recital 32 GDPR.

Withdrawal of consent is regulated in Art. 7(3) GDPR which says that the data subject has the right to withdraw his or her consent at any time. The withdrawal does not affect the lawfulness of processing based on consent before its withdrawal. Prior to giving consent, the data subject should be informed about it. Consequently, it is the responsibility of the controller, i.e. the clinic or hospital, to inform the patient fairly (i) that the processing of health data does not affect his or her treatment, (ii) what are the effects of refusing consent, and (iii) that they can withdraw their consent at any time and without providing a reason. The withdrawal of consent should also be as easy as giving consent. The GDPR does not absolutely prohibit the performance of an agreement without one party's

⁷ Art. 2 of Opinion 15/2011 of the Working Party of 13.07.2011, p. 21-23, <http://www.archiwum.giodo.gov.pl/pl/1520110/4214> [accessed: 13.09.2019].

consent to process their personal data. By extension, a situation where, when concluding an agreement, the controller does not inform the other party that it will be necessary for the performance of the agreement to process his or her data cannot be ruled out. An example can be a beauty parlour that performs non-medical procedures, but after concluding an agreement with the client, he or she is required to provide his or her health data in order to carry on with a specific procedure [Jackowski 2018, 132]. This is in line with the principle of transparency laid down in Art. 5(1)(a) GDPR, the principle of transparency as well as the principle of balance between the data subject and the controller introduced in Recital 43 GDPR. However, the phenomenon outlined above causes the principle of balance to be compromised. Consequently, in such situations, the patient feels compelled to give consent in order to be able to benefit from some of the services. This destroys the very essence of consent which should be voluntary in the first place.

Speaking of the question of making the conclusion and performance of an agreement contingent upon the person's consent to the processing of their data, the link between the aforesaid provision and the principle of lawfulness contained in Art. 6(1)(b) GDPR must be explained. Data processing is in fact lawful when it is necessary to perform an agreement with the data subject as a party or to take action at the request of the data subject prior to concluding the agreement. What follows, in the case of data processing for the purpose of performing an agreement, the consent of the rightsholder to process his or her data seems not to be required. However, this does not apply to health data where the obligatory performance of an agreement does not determine the lawfulness of the processing of sensitive data, unless there is another condition met that makes the processing lawful, for example, an agreement has been concluded for the provision of medical services [ibidem, 133].

In accordance with Art. 9(2)(a) GDPR, consent to the processing of sensitive data must be explicit. Accordingly, it is not sufficient to consent only by making a confirmation: a statement must be given in writing, documented or even implied, still it must be an action clearly indicating that the person consents to the processing of his or her data. The request for consent should be clear and understandable as well as divided in terms of

the individual purposes of personal data processing. It is worth noting Art. 5(1)(b) GDPR which says that personal data must be collected for specified, explicit and legitimate purposes. So, before a person consents to the processing of their data, they must be made familiar with the purposes of the processing. Therefore, the principle of limiting the purpose of processing introduced by the above-mentioned article means that it is not allowed to express the said purpose too generally.

Conclusion

In order to secure medical data while observing the requirement to keep it confidential, it should be ensured that only authorized persons can have access to it. Some scope of health data must be accessed by a physician providing medical services to a patient, and some other by a nurse or a receptionist working in a healthcare facility. Two principles must be followed in this respect: the principle of minimized access and the principle of purpose. The scope of access to patient data should be kept to a minimum but should be sufficient to achieve the purpose of the processing and focused on that purpose. The controller should provide sufficient guarantees of implementing specific technical and organizational measures so that the processing meets the requirements of the GDPR and safeguards the rights of data subjects. It is also the controller's responsibility to adapt their forms, messages, e-mails or other queries to make them plain, clear and legible for the average recipient. They should also contain all the information necessary for the patient to give his or her consent to the processing after being informed in an explicit manner. For the quality of the information provided in the request for consent is relevant and not their size.

Analysis of the consequences of violating the right to have your health data protected and the question of giving and withdrawing consent to the processing may perhaps help this right to rise in importance among the public, and, as a consequence, ensure full protection of patient's privacy and autonomy of information. The EU legislator is introducing many new solutions in order to set behavioural patterns and interpretations unknown in previous regulations. Since entry into force of the GDPR, new procedures have emerged to secure the rights of data subjects. However, it

should be stressed that the existing literary output and case-law, as well as any past experience in the application of provisions ensuring the full rights of data subjects, are not ignored.

REFERENCES

- Fischer, Bogdan, and Marlena Sakowska-Baryła. 2017. *Realizacja praw osób, których dane dotyczą, na podstawie rodo*. Wrocław: Biblioteka ABI Expert.
- Jackowski, Michał. 2011. *Ochrona danych medycznych*. Warszawa: ABC.
- Jackowski, Michał. 2018. *Ochrona danych medycznych. RODO w ochronie zdrowia*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Koenner, Marek. 2018. *RODO dla lekarza i podmiotu leczniczego w pytaniach i odpowiedziach*. Gdańsk: AsteriaMed.
- Kubiak, Rafał. 2015. *Tajemnica medyczna*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.

Protection of Health Data in Accordance with the GDPR: Selected Issues

Summary

Patients' rights are widely commented issue in the medical and legal press. Attempts are being made to analyse issues relating to patient consent, the right to information about the medical procedures performed and the state of health, or the authority of medical personnel to make decisions about the patient's person and the related procedures or treatments. This results in an increase in the importance of information, which has become one of the most important values in today's world. Access to information, especially about oneself, means a certain social and legal awareness. Restrictions on access to information deprive people of the right to self-determination and, at the same time, the right to satisfy one of their needs, which is particularly important in today's world. Nowadays, it is unavoidable to process the data of any person, which is essential for the proper functioning of society, but above all for the benefit of each individual. This testifies that an individual is present in social, economic or political life.

For over a year now, institutions providing medical services have been obliged to implement a number of regulations contained in the Regulation of the Parliament and Council 2016/679 of 27 April 2016 *on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data and repealing Directive 95/46/EC*. Personal data relating to health are defined in the preamble of the Act. This Regulation does not indicate the organisational or technical measures to be taken by the data administrator to ensure data protection. These measures should be appropriate to the scope, purpose and risks of the data being processed. Sensitive data shall fall within the category of data for which processing involves the adoption of enhanced security measures. The task of the

data administrator is to introduce appropriate guarantees to ensure the implementation of appropriate technical and organizational measures so that the data processing meets the requirements of the GDPR and protects the rights of data subjects. Their task is also to adapt their forms, statements, e-mails or other queries so that they are clear, understandable and readable for the average recipient. For it is the quality that is the essence of information provided in the inquiry, not its number.

The EU legislator has introduced several new developments to identify patterns of conduct and interpretations that are new concerning previous regulations. With the introduction of the GDPR, new procedures have been developed in order to exercise the rights of data subjects. However, the existing *acquis* of literature and judicature, as well as experience in the application of provisions ensuring the full entitlement of the data subjects, is not underestimated. More and more frequent analysis of the consequences of breaching the right to the protection of medical data and of the issue of giving and withdrawing consent to the processing of data may increase the importance of this right for society and thus ensure full protection of privacy and the information autonomy of the patient.

Key words: medical data, genetic data, biometric data, patient's rights, physician-patient privilege

Ochrona medycznych danych osobowych zgodnie z RODO. Zagadnienia wybrane

Streszczenie

Prawa pacjenta to zagadnienie szeroko komentowane na łamach prasy medycznej, jak i prawniczej. Podejmowane są próby analizy kwestii dotyczących zgody pacjenta, prawa do uzyskania informacji o wykonywanych zabiegach medycznych i stanie zdrowia czy uprawnień personelu medycznego do podejmowania decyzji dotyczących osoby pacjenta i związanych z nim zabiegów czy leczenia. Wynika z tego wzrost wagi znaczenia informacji, która we współczesnym świecie stała się jedną z najważniejszych wartości. Dostęp do informacji, szczególnie o sobie samym, oznacza pewną świadomość społeczną i prawną. Ograniczenia związane z dostępem do informacji powodują pozbawienie prawa do samodecydowania o sobie, a zarazem możliwości zaspokajania jednej z potrzeb człowieka, szczególnie ważnej we współczesnym świecie. Obecnie nie można uniknąć przetwarzania danych jakiegokolwiek osoby – jest to niezbędne dla prawidłowego funkcjonowania społeczeństwa, ale przede wszystkim jest z korzyścią dla każdego z osobna. Świadczy to bowiem obecności jednostki w życiu społecznym, ekonomicznym lub politycznym.

Od ponad roku placówki udzielające świadczeń medycznych mają obowiązek wdrażać szereg regulacji zawartych w Rozporządzeniu Parlamentu i Rady 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. *w sprawie ochrony osób fizycznych w związku*

z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE. Dane osobowe dotyczące zdrowia zdefiniowane zostały już w preambule tego aktu. Rozporządzenie nie wskazuje środków organizacyjnych ani technicznych, jakie administrator danych powinien stosować dla zapewnienia ochrony danych. Środki te powinny być odpowiednie do zakresu i celu oraz ryzyka naruszeń przetwarzanych danych. Dane wrażliwe zaliczają się do kategorii danych, których przetwarzanie wiąże się z przyjęciem środków wzmoczonego bezpieczeństwa. Zadaniem administratora danych jest wprowadzenie odpowiednich gwarancji, zapewniających wdrożenie odpowiednich środków technicznych i organizacyjnych tak, aby przetwarzanie danych spełniało wymogi zawarte w RODO oraz chroniło prawa osób, których dane dotyczą. Ich zadaniem jest także dostosowanie swoich formularzy, komunikatów, e-maili czy też innych zapytań tak, aby były one jasne, zrozumiałe i czytelne dla przeciętnego odbiorcy. Istotą jest bowiem jakość przekazywanych w zapytaniu informacji, a nie ich liczba.

Unijny prawodawca wprowadził wiele nowych rozwiązań w celu wyznaczenia wzorów postępowania oraz interpretacji, które są nowością w stosunku do poprzednich regulacji. W związku z rozpoczęciem stosowania RODO wykształciły się nowe sposoby postępowania mające na celu realizację uprawnień osób, których dane są przetwarzane. Nie jest jednak lekceważony dotychczasowy dorobek literatury i orzecznictwa, a także doświadczenia związane ze stosowaniem przepisów zapewniających pełnię uprawnień osobie, której dane dotyczą. Coraz częstsza analiza skutków wynikających z naruszenia prawa do ochrony danych medycznych oraz kwestii wyrażenia i cofnięcia zgody na przetwarzanie danych być może spowoduje zwiększenie znaczenia tego prawa wśród społeczeństwa, a co za tym idzie zapewni pełną ochronę prywatności i autonomii informacyjnej pacjenta.

Słowa kluczowe: dane medyczne, dane genetyczne, dane biometryczne, prawa pacjenta, tajemnica lekarska

Informacje o Autorze: Mgr EDYTA MARCINIAK, doktorant w Katedrze Publicznego Prawa Gospodarczego, Instytut Prawa, Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II; Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin, Polska; e-mail: solecka.edytka@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-0152-3802>

Mateusz Szczypa

UŻYTKOWNIK PROGRAMU KOMPUTEROWEGO A UŻYTKOWNIK W ROZUMIENIU PRZEPISÓW KODEKSU CYWILNEGO

Z danych Głównego Urzędu Statystycznego¹ wynika, iż w 2018 r. przynajmniej jeden komputer w domu posiadało 82,7% gospodarstw domowych [Orczykowska 2018, 2]. Każdy komputer osobisty wymaga oprogramowania, co najmniej w postaci systemu operacyjnego. Problematyka ta się poszerza i dotyczy nie tylko komputerów osobistych, ale także urządzeń codziennego użytku, np. lodówek wyposażonych w dedykowane oprogramowanie.

Osoby korzystające z programów komputerowych nazywane są potocznie użytkownikami. Jednakże poza potocznym znaczeniem, pojęcie użytkownika jest także pojęciem prawnym, definiowanym przez przepisy ustawy *Kodeks cywilny*², ustawy *o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne*³ oraz ustawy *o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych*⁴. Zgodnie z § 10 rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów w sprawie „Zasad techniki prawodawczej”⁵ różnych pojęć nie oznacza się tymi samymi określeniami. Tenże przepis wyraża dyrektywę wykładni językowej polegającej na zakazie wykładni homonimicznej. Ustalenia wymaga zatem zakres pojęcia

Mgr MATEUSZ SZCZYPA, doktorant na Wydziale Prawa i Administracji, Uniwersytet Śląski w Katowicach; ul. Bankowa 11b, 40-007 Katowice, Polska; e-mail: mateusz.szczypa@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6026-3289>

¹ Dalej cyt.: GUS.

² Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. *Kodeks cywilny*, Dz. U. z 2019 r., poz. 1145 z późn. zm. [dalej cyt.: k.c.].

³ Ustawa z dnia 17 lutego 2005 r. *o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne*, Dz. U. z 2019 r., poz. 700 z późn. zm.

⁴ Ustawa z dnia 4 kwietnia 2019 r. *o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych*, Dz. U. poz. 848.

⁵ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej”, Dz. U. z 2016 r., poz. 283.

użytkownika według definicji z *Kodeksu cywilnego* oraz według definicji zawartych w innych aktach normatywnych w celu ustalenia, czy zakres wykorzystywanych tam pojęć użytkownika jest spójny. Ustawodawca może odstąpić od zakazu wykładni homonimicznej, jednakże musi to wyraźnie zastrzec w treści danego aktu prawnego, np. wprowadzając tzw. słowniczek ustawowy. Trybunał Konstytucyjny w uchwale z dnia 29 stycznia 1992 r. wskazał, że jeżeli ustawodawca posługuje się tym samym pojęciem to okoliczność, że pojęcie to występuje w różnych ustawach nie daje żadnych podstaw do przypisywania mu w tych ustawach różnego znaczenia, gdyby ustawodawca chciał przypisać odmienne znaczenie, używanego już w innych ustawach pojęcia, powinien to wyraźnie w nowej ustawie zaznaczyć⁶. Powinno budzić wątpliwości czy jest to uzasadnione definiowanie użytkownika w ten sam sposób w odniesieniu do dziedzin odległych, jak np. dostęp do zasobów genetycznych. Ustawa *o dostępie do zasobów genetycznych i podziale korzyści z ich wykorzystania*⁷ w art. 2 pkt 5 przyjmuje definicję użytkownika z art. 3 pkt 4 rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 511/2014 z dnia 16 kwietnia 2014 r., który definiuje użytkownika jako „osobę fizyczną lub prawną wykorzystującą zasoby genetyczne lub tradycyjną wiedzę związaną z zasobami genetycznymi”. Problematyka niejednoznacznego definiowania pojęcia użytkownika w różnych aktach normatywnych była również przedmiotem rozstrzygnięcia Naczelnego Sądu Administracyjnego. NSA wskazał, iż pojęcia użytkownika z art. 21 ustawy *o podatku dochodowym od osób prawnych* brzmiące identycznie jak ograniczone prawo rzeczowe z art. 252 k.c. może budzić wątpliwości interpretacyjnej, to jednak ustawodawca może w różnych ustawach nadawać temu samemu terminowi odmienną treść. Sąd podkreślił jednocześnie, iż tego rodzaju praktyka legislacyjna nie jest wskazana⁸.

W niniejszym opracowaniu autor posługuje się zamiennie pojęciami „oprogramowanie” oraz „program komputerowy”. Jest to poprawne i uza-

⁶ Uchwała Trybunału Konstytucyjnego z dnia 29 stycznia 1992 r., sygn. akt W 14/91.

⁷ Ustawa z dnia 19 lipca 2016 r. *o dostępie do zasobów genetycznych i podziale korzyści z ich wykorzystania*, Dz. U. z 2019 r., poz. 1594.

⁸ Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 30 sierpnia 1996 r., sygn. akt III SA 962/94.

sadnione, bowiem oprogramowanie należy rozumieć jako „ogół programów komputerowych pozwalających na wykonanie określonych zadań w systemie” [Porzeżyński 2017, 5-10]. Sytuacja użytkownika pozostaje taka sama niezależnie od tego, czy dotyczy programu komputerowego czy oprogramowania jako ogółu.

Celem niniejszego opracowania jest jedynie ustalenie, czy zakres pojęcia użytkownika programu komputerowego jest zgodny z zakresem pojęcia użytkownika w rozumieniu *Kodeksu cywilnego*. Jednocześnie jedynie dla uporządkowania wyводу zwrócono uwagę na sposoby dystrybucji oprogramowania oraz rodzaje umów o korzystanie z programów komputerowych, nie wyczerpano problemu, jednakże nie jest to konieczne dla potrzeb niniejszego opracowania.

1. Użytkownik w świetle przepisów *Kodeksu cywilnego*

„Użytkownik” to pojęcie występujące na gruncie prawa cywilnego. Ustawodawca w Kodeksie cywilnym w art. 252-284 wprowadza instytucję użytkownika. Zgodnie z art. 252 k.c. użytkowanie polega na objęciu rzeczy prawem do jej używania i pobierania jej pożytków. Ponadto, w doktrynie wskazuje się, iż treścią prawa użytkownika jest także posiadanie rzeczy, albowiem bez faktycznego władztwa nad rzeczą uprawniony nie ma możliwości korzystania [Burian i Szydło 2019].

1.1. Użytkowanie rzeczy

Z przepisu art. 252 k.c. wynika wprost, iż przedmiotem użytkowania mogą być wyłącznie rzeczy, ale ich katalog jest bardzo szeroki. Mogą to być zarówno nieruchomości, jak i ruchomości przynoszące pożytki naturalne lub cywilne. W odniesieniu do podmiotu uprawnionego, użytkowanie może być ustanowione nie tylko na całym prawie własności, ale też na udziale współwłaściciela. W zakresie przedmiotu użytkowania, może być ono ustanowione na zespole środków produkcji, nie tylko na pojedynczej rzeczy [Książak 2017; Grzesiok-Horosz 2019]. W doktrynie nie znajduje się stanowiska uzasadniającego możliwość ustanowienia użytkownika na dobrach niematerialnych, co w kontekście niniejszego opracowania dotyczy programów komputerowych jest kluczowe.

1.2. Użytkowanie praw

Oprócz rzeczy przedmiotem użytkowania mogą być także prawa, co jednak wynika nie z art. 252 k.c., ale z art. 265 k.c., pod warunkiem, że są to prawa zbywalne [Księżak 2017; Burian i Szydło 2019]. Nie ma wątpliwości, iż przedmiotem użytkowania mogą być prawa własności intelektualnej, takie jak np. prawa autorskie majątkowe [Księżak 2017]. Użytkowanie prawa daje możliwość korzystania i pobierania pożytków, poprzez wykonywanie wszystkich uprawnień wynikających z treści obciążonego prawa, jednakże z wyłączeniem uprawnień do rozporządzania tymże prawem.

Przepisy prawa powszechnie obowiązującego przewidują możliwość użytkowania rzeczy i praw, a jednocześnie nie przewidują użytkowania dóbr niematerialnych [Księżak 2017].

2. Użytkownik w świetle przepisów innych ustaw

W niniejszym opracowaniu kluczowe będzie pojęcie użytkownika programu komputerowego z ustawy *o prawie autorskim i prawach pokrewnych*⁹. Prawo autorskie nie wprowadza definicji legalnej użytkownika programu komputerowego, ale w art. 77¹ stanowi, iż „uprawniony może domagać się od użytkownika programu komputerowego zniszczenia posiadanych przez niego środków technicznych, których jedynym przeznaczeniem jest ułatwianie niedozwolonego usuwania lub obchodzenia technicznych zabezpieczeń programu”.

W tym miejscu należy zwrócić uwagę na legitymację bierną określoną we wskazanym przepisie. Przysługuje ona użytkownikowi programu komputerowego, posiadającemu określone w tym przepisie środki techniczne. W doktrynie zwrócono uwagę, iż podmiot, przeciwko któremu może zostać skierowane roszczenie na podstawie omawianego przepisu, nie musi być legalnym użytkownikiem programu, istotna jest okoliczność posiadania środków technicznych, których jedynym przeznaczeniem jest „ułatwianie niedozwolonego usuwania lub obchodzenia technicznych

⁹ Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. *o prawie autorskim i prawach pokrewnych*, Dz. U. z 2019 r., poz. 1231.

zabezpieczeń programu” [Krysińska 2019]. Ponadto z brzmienia przepisu art. 77¹ ustawy o *prawie autorskim i prawach pokrewnych* wynika, iż hipotezą objęte są wyłącznie te środki, których usuwanie lub obchodzenie zabezpieczeń jest „jedynym przeznaczeniem”. Zatem omawiany przepis nie znajdzie zastosowania do oprogramowania mogącego służyć również do legalnego korzystania z programu.

Ustawa o *informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne* wprowadza w art. 3 pkt 22 pojęcie użytkownika, którym jest „osoba fizyczna korzystająca z systemów teleinformatycznych”. System teleinformatyczny również został zdefiniowany w art. 3 pkt 3 tejże ustawy.

Pojęcie użytkownika pojawi się także w ustawie o *dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych*, nie jest jednoznacznie definiowane, jednakże z definicji funkcjonalności zawartej w art. 4 pkt 4 ustawy można interpretować, iż użytkownik to osoba korzystająca ze strony internetowej lub aplikacji mobilnej.

3. Czy program komputerowy jest rzeczą lub prawem?

W prawie cywilnym istnieje legalna definicja rzeczy. Zgodnie z art. 45 k.c. rzeczami są wyłącznie przedmioty materialne. Definicja ustawowa jest lakoniczna zatem uzasadnione jest przywołanie definicji doktrynalnej, zgodnie z którą „rzeczami w rozumieniu naszego prawa cywilnego są materialne części przyrody w stanie pierwotnym lub przetworzonym, na tyle wyodrębnione (w sposób naturalny lub sztuczny), że w stosunkach społeczno-gospodarczych mogą być traktowane jako dobra samoistne” [Wasilkowski 1963, 8].

Przedmiotem użytkowania mogą być także prawa zbywalne, co wynika z treści art. 265 § 3 k.c. [Górecki 1998, 31]. Program komputerowy nie jest prawem, ale utworem w rozumieniu art. 1 ust. 2. pkt ustawy o *prawie autorskim i prawach pokrewnych*. Na prawa autorskie składają się prawa osobiste i prawa majątkowe – wynika to wprost z rozdziału 3 cytowanej ustawy.

Autorskie prawa osobiste chronią więc autora łączące go z utworem, ochrona z tego tytułu jest nieograniczona w czasie i niezbywalna. Autorskie prawa majątkowe przyznają twórcy wyłączne prawo do korzy-

stania z utworu i rozporządzania nim na wszystkich polach eksploatacji oraz do pobierania wynagrodzenia za korzystanie z utworu. Autorskie prawa majątkowe są prawami zbywalnymi, a zatem zgodnie z art. 265 § 3 k.c. mogą stanowić przedmiot użytkowania.

Oprogramowanie komputerowe nie jest rzeczą (przedmiotem), ale jest utworem w rozumieniu prawa autorskiego i przysługują do niego dwa rodzaje praw autorskich – osobiste i majątkowe, a tylko te drugie są prawami zbywalnymi.

4. Modele dystrybucji oprogramowania

4.1. Umowy *Software as a Service*

Oprogramowanie jako usługa (ang. *Software as a Service, SaaS*) stanowi dynamicznie rozwijający się segment rynku oprogramowania, który napędzają przede wszystkim korzyści finansowe [Małyшко 2008]¹⁰. Oprogramowanie jako usługa oferowana jest za pomocą wielu modeli, co utrudnia jednolite definiowanie tego zjawiska. Przede wszystkim *Software as a Service* jest formą przetwarzania danych w chmurze obliczeniowej (ang. *cloud computing*). Model ten przewiduje udostępnianie korzystającemu przez dostawcę oprogramowania i infrastruktury znajdujące się na serwerach dostawcy, do których korzystający uzyskuje dostęp za pomocą własnego urządzenia, a niezbędne oprogramowanie ogranicza się zwykle do dowolnej przeglądarki internetowej [Pirożek 2015].

4.2. Oprogramowanie dostarczane fizycznych na nośnikach danych

Modelem dystrybucji oprogramowania, który aktualnie traci na znaczeniu, jest dostarczanie oprogramowania na nośnikach danych (w przeszłości dyskietki, a obecnie płyty CD). Dostarczanie oprogramowania w ten sposób polega na przeniesieniu własności nośnika. W tym modelu dystrybucji standardem było jednorazowe uiszczenie opłaty za korzystanie z utworu, utożsamiane z nabyciem nośnika.

¹⁰ W pierwszym roku korzystania z oprogramowania, całkowity koszt obejmujący pozyskanie, instalowanie, użytkowania i utrzymania jest od pięciu do dziesięciu razy niższy w porównaniu do eksploatacji programu w tradycyjnym modelu oprogramowania płatnego jednorazowo.

5. Umowy o korzystanie z programów komputerowych

5.1. Umowa o korzystanie z utworu

Umowa o korzystanie z utworu, potocznie nazywana umową licencyjną, jest najpopularniejszą formą korzystania z programów komputerowych. Zawarcie tego rodzaju umowy odbywa się najczęściej poprzez zaakceptowanie jej treści i instalację lub pobranie oprogramowania, którego dotyczy. Kluczową dla umów licencyjnych kwestią jest ich wyłączny lub niewyłączny charakter, o którym co do zasady decydują strony.

Licencja wyłączna przyznaje licencjobiorcy prawo wyłącznego korzystania z utworu w sposób określony w tej licencji. Jest to rozwiązanie korzystne dla licencjobiorcy, ponieważ jest jedynym, wyłącznym korzystającym w danym zakresie. Umowy o charakterze wyłącznym nie są często spotykane w obrocie oprogramowaniem i dotyczą głównie programów przygotowywanych na zamówienie konkretnego podmiotu. Licencja niewyłączna jest natomiast powszechna, bowiem może być udzielana o tej samej treści różnym podmiotom na ten sam zakres.

5.2. Dzierżawa oprogramowania

Przedmiotem dzierżawy jest oddanie przez wydzierżawiającego rzeczy do używania i pobierania pożytków, za który dzierżawca zobowiązuje się płacić umówiony czynsz. Konstrukcja dzierżawy oprogramowania jest raczej nieoczywista przede wszystkim dlatego, iż przepis wyraźnie stanowi, iż dzierżawa dotyczy głównie rzeczy, ale także dlatego, że jest to instytucja będąca stworzona na potrzeby stosunków rolnych. Dzierżawa praw również jest możliwa, jednak nie wynika to z samego przepisu prowadzącego tę instytucję w *Kodeksie cywilnym*, ale z art. 709 k.c.

Możliwość dzierżawy oprogramowania jest sporna. Przede wszystkim w obrocie gospodarczym funkcjonują podmioty oddające swoje oprogramowanie w dzierżawę. Zgodził się z tym także Sąd Najwyższy, który w uzasadnieniu wyroku z 26 stycznia 2011 r. stwierdził, iż „unormowanie w prawie autorskim umów mających za przedmiot prawa autorskie nie eliminuje stosowania przepisów kodeksu cywilnego, w tym jego części

szczególnej”¹¹. Dalej, Sąd Najwyższy podkreślił, iż nie ma podstaw do wyłączenie dopuszczalności ustanawiania dzierżawy na prawach autorskich, o ile spełnione zostają przesłanki zawarte w art. 709 k.c. Ponadto, dzierżawa powinna obejmować przynajmniej jedno pole eksploatacji i być związaną z możliwością uzyskiwania pożytków.

Argumenty przeczące możliwości dzierżawy oprogramowania wysunął m.in. M. Drela słusznie twierdząc, iż może to prowadzić do „obejścia przepisów dotyczących umowy licencyjnej w zakresie formy umowy, możliwości udzielania sublicencji, okresu wypowiedzenia oraz terminu i terytorium obowiązywania umowy” [Drela 2019].

5.3. Użytkowanie oprogramowania

Pojęcie użytkowania oprogramowania, jak funkcjonuje potocznie, jest błędne. Polski system prawny nie zna konstrukcji użytkowania dóbr niematerialnych (utworu). Przedmiotem użytkowania może być prawo, które to użytkowanie realizowane jest poprzez korzystanie z tego prawa i pobieranie przynoszonych przez nie pożytków. Użytkownik prawa jest uprawniony do wykonywania wszystkich uprawnień wynikających z obciążonego prawa – w tym przypadku autorskiego prawa majątkowego – ale nie może rozporządzać tymże prawem tj. nie może go obciążyć, przenieść lub znieść [Księżak 2019]. Oznacza to, iż sytuacja prawna użytkowania autorskiego prawa majątkowego jest zbliżona do licencjaborcy licencji wyłącznej [Załucki 2005]¹².

Prawa mogące być przedmiotem użytkowania muszą być prawami zbywalnymi i oznaczalnymi. Prawa oznaczalne to takie, które pozwalają na odróżnienie ich od innych praw.

Wyznacznikiem treści użytkowania jest także sama umowa o ustanowieniu użytkowania. Jednakże bez względu na jej treść, użytkowanie obciąża zawsze całe prawo. Jednocześnie użytkownik, może dokonywać wszystkich czynności, których może dokonywać podmiot tego prawa

¹¹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 26 stycznia 2011 r., sygn. akt IV CSK 274/10.

¹² Wskazany artykuł dot. problematyki użytkowania znaku towarowego, w odniesieniu do którego licencja wyłączna jest ekonomicznie znacznie bardziej uzasadniona niż w odniesieniu do programu komputerowego, którego twórcom co do zasady zależy na zdobyciu jak najszerszego grona korzystających.

(w tym przypadku podmiot, któremu przysługują autorskie prawa majątkowe do utworu) z wyłączeniem innych osób [Księżak 2019].

Wnioski

Pojęcie użytkownika jest pojęciem prawnym, pojawia się w wielu aktach prawnych i nadawane są mu różne znaczenia. Z przedstawionej powyższej analizy wynika, iż korzystający z oprogramowania w świetle przepisów prawa cywilnego jest zwykle licencjobiorcą, a nie użytkownikiem. Jednocześnie, użytkowanie oprogramowania nie jest wykluczone, jednakże dotyczy to rzadkich przypadków, przede wszystkim takich, kiedy korzystający jest zamawiającym zindywidualizowane oprogramowanie komputerowe i na jego rzecz ustanawiane jest użytkowanie.

PIŚMIENNICTWO

- Burian, Beata, i Wojciech Szydło. 2019. W *Kodeks cywilny. Komentarz 2019*, red. Edward Gniewek, i Piotr Machnikowski, wyd. 9. Legalis.
- Drela, Monika. 2019. W *Kodeks cywilny. Komentarz 2019*, red. Edward Gniewek, i Piotr Machnikowski, wyd. 9. Legalis.
- Górecki, Jacek. 1998. „Użytkowanie wierzytelności.” *Rejent* 8, nr 10 (90): 29-41.
- Grzesiok-Horosz, Agnieszka. 2019. W *Kodeks cywilny. Komentarz 2019*, red. Mariusz Załucki, wyd. 1. Legalis.
- Krysińska, Joanna. 2019. W *Prawo autorskie i prawa pokrewne. Komentarz. WKP*, red. Wojciech Machała, i Rafał M. Sarbiński, wyd. 1. Lex.
- Księżak, Paweł. 2019. W *Kodeks cywilny. Komentarz 2019*, red. Konrad Osajda, wyd. 23. Legalis.
- Małyżko, Michał. 2008. *SAAS jako metoda świadczenia e-usług*. Warszawa: Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości.
- Orczykowska, Magdalena. 2018. *Spółczeństwo informacyjne w Polsce w 2018 r.* Warszawa: Urząd Statystyczny w Szczecinie Ośrodek Statystyki Nauki, Techniki, Innowacji i Społczeństwa Informacyjnego.
- Pirożek, Łukasz. 2015. „Prawne aspekty świadczenia usług w modelu SaaS przez przedsiębiorcę telekomunikacyjnego.” *Internetowy Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny* 6 (4): 73-82.
- Porzeżyński, Marek. 2017. *Zdolność Patentowa Programów Komputerowych*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.

- Wasilkowski, Jan. 1963. *Zarys prawa rzeczowego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Żałucki, Mariusz. 2005. „Z problematyki użytkownika prawa do znaku towarowego.” *Rejent* 15, 9 (173): 337-47.

Użytkownik programu komputerowego a użytkownik w rozumieniu przepisów *Kodeksu cywilnego*

Streszczenie

Oprogramowanie komputerowe stało się elementem codzienności. Przybiera różne formy, przede wszystkim oprogramowania komputerów osobistych i smartfonów. Potocznie o osobach korzystających z tego rodzaju urządzeń oraz oprogramowania mówi się „użytkownicy”. Pojęcie użytkownika, a właściwie użytkowanie, zostało zdefiniowane w *Kodeksie cywilnym*. O użytkowniku oprogramowania w znaczeniu zgodnym z kodeksem cywilnym mówimy w przypadkach, kiedy podmiot uprawniony do korzystania jest użytkownikiem autorskich praw majątkowych. W przypadku zdecydowanej większości użytkowników programów komputerowych, są oni jedynie licencjobjorcami.

Słowa kluczowe: użytkownik, użytkownik programu komputerowego, użytkownik oprogramowania, użytkownik aplikacji, użytkowanie prawa

A Computer Program User and a User within the Meaning of the Civil Code

Summary

Computer software has become an element of everyday life. It takes various forms, mostly personal computers and smartphones. Generally people using this type of device and software are said to be ‘users.’ The term ‘user’ or more specific ‘use’ has been defined in the Civil Code. We mean the user of software in accordance with the Civil Code mostly when the entity authorized to the software is authorized to the author’s economic rights as well. Most entities authorized to the computer software are only licensed users.

Key words: user, computer program user, software user, application user, use of law

Information about Author: Mateusz Szczypa, J.C.L., Ph.D. student at the Faculty of Law and Administration, the University of Silesia in Katowice; ul. Bankowa 11b, 40-007 Katowice, Poland; e-mail: mateusz.szczypa@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6026-3289>

Natalia Wójcik-Krokowska

ZASADA KONCENTRACJI MATERIAŁU PROCESOWEGO W POSTĘPOWANIU CYWILNYM

Określając prawo w znaczeniu podmiotowym, następuje skierowanie uwagi bezpośrednio na uczestników stosunków społecznych, a pośrednio także na podstawy całego porządku życia społecznego, mającego wymiar moralny i prawny. Dotyczy to takiej kategorii tych stosunków, których uczestnikami są ludzie jako osoby, czyli podmioty praw i obowiązków. Z kolei prawo w znaczeniu przedmiotowym jest to norma, czyli reguła postępowania, bądź też zespół takich reguł nałożony na społeczność przez władzę zwierzchnią dla osiągnięcia koniecznych celów, a przede wszystkim do zachowania ładu i porządku w życiu publicznym [Krukowski 2015, 63-75].

Określając zaś związek pomiędzy systemem społecznym a systemem prawnym należy zauważyć, że według T. Parsonsa, poświęcającego w swych rozważaniach wiele uwagi problematyce porządku społecznego (*the social order*) oraz czynnikom warunkującym trwałość tego porządku, określony ład społeczny może być rezultatem zinstytucjonalizowanych w ramach systemu społecznego wspólnych wartości [Białyszewski 1972, X-XI]. Bazując na przedstawionym założeniu, można wskazać na pewną istotną właściwość systemów społecznych i prawnych, gdzie w obu przypadkach jako zwornik systemu uznać należy wspólne wartości, które regulują dobór celów oraz dozwolony zakres środków służących ich realizacji. Trudno jest bowiem skonstruować taki system prawny, który byłby wolny od jakichkolwiek wartości wyznaczających jego treść [Ziemiński 1990, 145]. Nie można przy tym zasadnie wskazywać na spójności obowiązującego prawa, jeżeli jego tworzeniu nie towarzyszyło przyjęcie pewnego kanonu wartości podstawowych, wyznaczających kie-

runki tworzenia i interpretacji wprowadzonych elementów. Twierdzenie to można odnosić w tym samym stopniu zarówno do całego systemu prawa, jak i jego poszczególnych gałęzi. Wobec tego należy zauważyć, że gałąź prawa oznacza „zbiór norm, które regulują określoną sferę stosunków społecznych oraz wytwarzają dla tych stosunków instytucje prawne” [Chauvin, Stawecki, i Winczorek 2014, 153]. Do najważniejszych gałęzi prawa należy prawo cywilne, które można podzielić na prawo cywilne materialne, prawo cywilne procesowe oraz prawo cywilne postępowania egzekucyjnego. Postępowanie sądowe powinno zaś zapewniać właściwą jakość rozstrzygania sporów. Warto dodać, że postępowanie cywilne dzieli się na sądowe i pozasądowe, a z kolei sądowe na rozpoznawcze (proces, postępowanie nieprocesowe), pomocnicze i egzekucyjne [Siedlecki i Świeboda 2000, 26].

Formy instytucjonalne ukierunkowane na usprawnienie postępowania nie mogą poza tym niweczyć rozwiązań o charakterze gwarancyjnym. Potrzebny jest tu ‘złoty środek’. Przy stosowaniu i dokonywaniu przez sądy wykładni odnośnie do przepisów również nie wolno pomijać tego oczywistego stwierdzenia. Celem zasady koncentracji materiału procesowego, wchodzącej w skład naczelnych zasad procesowych, stanowiących fundament systemu prawnego, jest przeprowadzenie postępowania w sposób, który zapewni szybkie i sprawne zebranie wszystkich niezbędnych faktów i dowodów dla rozstrzygnięcia sprawy. Ważną rolę odgrywa sędziowskie kierownictwo postępowaniem jako technika prowadzenia postępowania. Sąd decyduje bowiem o sposobie prowadzenia postępowania, o jego przygotowaniu, dyscyplinie procesowej, skupieniu materiału, jak również o zakończeniu procesu. Szybkość postępowania ma sprzyjać interesom stron, ale trzeba też pamiętać, że nadmierny pośpiech nigdy nie sprzyja dobremu osądzeniu sprawy. Wskazuje się zatem, że sprawność postępowania nie może być celem samym w sobie (*tempus veritatis filia*: czas córką prawdy; *festinatio iudiciorum noverca*: pośpiech jest macochą sądu), lecz istotna jest właściwa jakość rozstrzygania sporów oraz pełne respektowanie gwarancji procesowych strony [Pogonowski 2005, 61; Wiśniewski 2009, 59]. W konsekwencji na gruncie ogólnych przepisów ustawy procesowej, postulat szybkości również doznaje ograniczenia.

Należy zauważyć, że regulacja zawarta w art. 217 § 2 *Kodeksu postępowania cywilnego*¹ dotycząca dyskrecjonalnej władzy sędziego jako zasadniczej metody koncentracji materiału procesowego, w pewnym stopniu spowalnia tempo rozpoznania sprawy, jednakże z drugiej strony stwarza sądowi lepsze warunki do poznania faktów umożliwiających prawidłowe rozstrzygnięcie. Powyższa konstatacja pozostaje również w zgodzie z regułą wyrażoną przez ustawodawcę w art. 6 § 1 *in fine* k.p.c. W przepisie tym podkreślono, że szybkość postępowania cywilnego nie może powodować szkody dla prawidłowego wyjaśnienia sprawy. W ten sposób prawodawca daje wyraźną preferencję prawidłowości i skrupulatności w zebraniu materiału procesowego nad szybkością i sprawnością procesu.

Siłą rzeczy nasuwa się pytanie o stopień dopuszczalnego i pożądanego formalizmu procesowego, skoro zwiększenie wymagań formalnych, zaostrzenie rygorów procesowych i systematyczne poszerzanie obowiązków stron postępowania cywilnego podwyższa prawdopodobieństwo zakończenia postępowania cywilnego bez ustalenia podstawy faktycznej rozstrzygnięcia zgodnego z rzeczywistością [Cieślak 2008, 339-40; Wiśniewski 2009, 62]. Na to pytanie będzie musiał również odpowiedzieć ustawodawca.

Warto jednocześnie zauważyć, że ekonomia procesowa oznacza racjonalne, właściwe gospodarowanie procesem, przy czym chodzi nie tylko o szybsze rozpoznanie sprawy, lecz również o zaoszczędzenie sądowi i stronom pracy, o jej zrjonalizowanie. Efektywny jest tylko taki proces, który stwarza warunki do jak najszybszego i najbardziej skutecznego rozstrzygnięcia sporu w konkretnej sprawie, zapewniając jednocześnie ochronę prawną w szerszym znaczeniu, wyrażającą się w jednolitości, stabilności orzecznictwa, ochronie osób zainteresowanych i interesu społecznego [Wengerek 1958, 32]. Obecnie efektywność postępowania jest rozumiana jako jego cecha, która pozwala urzeczywistnić gwarancje konstytucyjnego prawa do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki. Obejmuje ona także dwa aspekty, tj. szybkość postępowania oraz możliwość rzeczywistego skorzystania z gwarancji

¹ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. *Kodeks postępowania cywilnego*, Dz. U. z 2019 r., poz. 1460 z późn. zm. [dalej cyt.: k.p.c.].

ochrony sądowej i jest równie ważna, jak prawidłowość samego orzeczenia.

1. Istota i *ratio legis* zasady koncentracji materiału procesowego

Wprowadzenie zasady koncentracji materiału procesowego na grunt postępowania cywilnego było podyktowane szeregiem niedogodności, które wynikają z długiego rozpoznawania sprawy. Problem przewlekłości postępowania i postulat jej zniesienia mają charakter powszechny i stanowią jeden z podstawowych czynników związanych ze sprawnym funkcjonowaniem systemu prawnego w społeczeństwie [Zuckerman 1999, 12-13]². Przewlekłość postępowania z jednej bowiem strony znacznie podwyższa koszty związane z rozstrzygnięciem sprawy, z drugiej zaś ma wpływ na utrudnienie lub uniemożliwienie prawidłowego jej rozpoznania. Niezaprzeczalnie też ogranicza znaczenie prawa do sądu – sądowego dochodzenia roszczeń [Wengerek 1958, 7-8]. Z upływem czasu coraz trudniej jest zgromadzić odpowiednie środki dowodowe umożliwiające skuteczne dochodzenie roszczeń, jak również dokonać efektywnej obrony procesowej. W orzecznictwie sądowym przyjmuje się, że przewlekłość postępowania ma miejsce wtedy, gdy jest ono długotrwałe, prowadzone rozwickle i trwa ponad konieczność wyjaśnienia okoliczności faktycznych i prawnych niezbędnych do końcowego rozstrzygnięcia, będących w związku przyczynowym z działaniem lub bezczynnością sądu³. W ocenie Sądu Najwyższego, „o przewlekłości można mówić zarówno wtedy, gdy sąd nie podejmuje żadnych czynności, jak i wtedy, gdy je podejmuje, ale nie są one prawidłowe i w ich następstwie dochodzi do zwłoki w rozpatrzeniu sprawy”⁴. Z kolei zgodnie z orzecznictwem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, oceny przewlekłości postępowania należy dokonywać na tle całkowitej długości postępowania, niezależnie od tego,

² Ponadto C.H. van Rhee stwierdza, że „procedura cywilna oraz przewlekłość urodziły się w tym samym czasie” [Rhee 2004, 1].

³ Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 22 marca 2007 r., sygn. akt II S 1/07, Legalis nr 86067.

⁴ Postanowienie Sądu Najwyższego z 11 lutego 2014 r., sygn. akt WSP 9/13, Lex nr 1430407.

przed iloma instancjami sądowymi się ono toczyło i przed jakim sądem jest zawisłe w momencie orzekania o przewlekłości przez sąd krajowy⁵.

W interesie społecznym i indywidualnym jest to, by swego rodzaju pomoc sądu w urzeczywistnieniu prawa materialnego następowała sprawnie i bez przewlekłości. Warto w tym miejscu dodać, że po 1982 r. polskie sądy stanęły przed zjawiskiem „zalewu sprawami cywilnymi” [Ereciński i Weitz 2005, 3-36]. Rozwiązaniem tej sytuacji miały być przyspieszone i uproszczone postępowania. Kolejne nowelizacje k.p.c. wprowadziły nowe postępowania odrębne, w tym elektroniczne postępowanie upominawcze, co miało na celu przyspieszenie rozpoznania pewnej kategorii spraw cywilnych i tym samym przeciwdziałanie przewlekłości postępowania [Manowska 2010, 11-12; Cieślak 2004, 1-2].

W literaturze podkreśla się zauważalną w skali międzynarodowej tendencję do symplifikacji, skracania i przyspieszania procedur sądowych [Ereciński 2002, 1108]. Przykładem postępowań przyspieszonych w państwach należących do Unii Europejskiej są europejskie postępowania transgraniczne w postaci europejskiego postępowania nakazowego i europejskiego postępowania w sprawie drobnych roszczeń. Wszelkie informacje w zakresie procedur obowiązujących w ramach wskazanych postępowań, jak również systemów sądowniczych oraz informacje mające na celu ułatwienie obywatelom całej UE dostępu do wymiaru sprawiedliwości znajdują się na europejskim portalu e-sprawiedliwości i są dostępne w 23 językach⁶.

Przez zasadę koncentracji materiału procesowego w polskiej doktrynie rozumie się te przepisy postępowania, które powinny zapewniać sprawne zgromadzenie materiału procesowego, a w konsekwencji możliwość ograniczenia procesu do jednego posiedzenia zakończonych wyrokiem [Waśkowski 1932, 182; Wengerek 1958, 5, 29]. Wskazana zasada realizuje również postulat szybkości od drugiej strony, gdyż ogranicza w czasie przedstawianie przez strony materiału procesowego, w tym zgłaszanie

⁵ Zob. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 11 października 2005 r. w sprawie 52690/99 *Majewski przeciwko Polsce*.

⁶ Europejski portal e-sprawiedliwości ma w przyszłości stać się uniwersalnym elektronicznym punktem kontaktowym w dziedzinie sprawiedliwości. Jest dostępny pod adresem: <https://e-justice.europa.eu/home.do?action=home&plang=pl&init=true>

zarzutów procesowych lub postępowań wpadkowych [Wengerek 1958, 10-11; Broniewicz 2008, 74; Wiśniewski 2009, 60-61].

Od strony teoretycznej jest to ujęcie, które w zasadzie jest powszechnie akceptowane zarówno w doktrynie polskiej, jak i europejskiej [Weitz 2009, 74; Taruffo 2008, 198-99]. Wskazuje się także, że zasada koncentracji materiału procesowego dotyczy wyłącznie fazy instrukcyjnej postępowania, odnosi się bowiem tylko do gromadzenia materiału. Warto w tym miejscu dodać, że zasada szybkości procesowej, wyróżniana w doktrynie, rozciąga się na całe postępowanie [Berutowicz 1974, 229]. Można w tym miejscu zauważyć, że został również sformułowany postulat proporcjonalności polegający na tym, że czas i zasoby przeznaczone na rozstrzygnięcie sporów o fakty powinny być proporcjonalne do znaczenia tych faktów dla ich rozstrzygnięcia oraz rozmiaru⁷.

Podkreśla się, że zasada koncentracji materiału procesowego nakazuje prowadzenie postępowania w taki sposób, by zebranie wszystkich niezbędnych faktów i dowodów do rozstrzygnięcia sprawy odbyło się szybko i sprawnie [Dolecki 2007, 56]. W klasycznym zaś ujęciu zasada ta sprowadza się do określenia czasu, w jakim w postępowaniu cywilnym powinien być zgromadzony materiał procesowy [Broniewicz 2008, 59]. Zasada koncentracji wytycza zatem granice czasowe realizacji podstawowych ciężarów procesowych, za które należy uznać ciężar twierdzenia oraz ciężar dowodzenia. Wobec tego zasada koncentracji materiału procesowego ogranicza pod względem czasowym możliwość dokonywania czynności procesowych, w wyniku których strony mogą realizować ciężary procesowe, a tym samym świadomie kształtować swoją sytuację procesową [Karolczyk 2013, 522]. W konsekwencji omawiana zasada ma charakter organizacyjny i porządkujący. Poprzez jej implementację realizowane są bowiem określone funkcje, do których zalicza się przede wszystkim przyspieszenie postępowania oraz obniżenie jego kosztów. Jak wskazuje T. Wiśniewski, „ślamazarność organu procesowego jest dolegliwością i dla społeczeństwa (zwiększone koszty wymiaru sprawiedliwości) i dla zainteresowanej osoby (przedłużający się okres niepewności co do swojej sytuacji prawnej)” [Wiśniewski 2009, 59].

⁷ Proporcjonalność jest niewątpliwie elementem koncepcji ekonomii procesowej [Osowy 2002, 137-60; Nekrošius 2002, 21].

Zasada koncentracji materiału procesowego ma swoje pośrednie, prawne umocowanie w art. 45 ust. 1 Konstytucji RP⁸, z którego wynika, że każdej osobie przysługuje prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd. Warto w tym miejscu dodać, że Konstytucja RP jako najważniejszy akt prawny, „postrzegana jest jako łącznik pomiędzy systemem społecznym a systemem prawnym, nasączając ten ostatni istotnymi społecznie wartościami i wyznaczając jednocześnie cele systemu prawa” [Witkowska-Moździerz 2017, 26-35].

Należy także zauważyć, że sprawne i szybkie rozpoznanie sprawy jest również nakazem wynikającym z art. 6 ust. 1 *Europejskiej Konwencji i Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*⁹. Przepis ten wskazuje, że każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą przy rozstrzygnięciu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym albo o zasadności każdego oskarżenia w wytoczonej przeciwko niemu sprawie karnej. Celem tej gwarancji jest ochrona stron postępowania przed opóźnieniami proceduralnymi, które mogłyby zagrażać efektywności i wiarygodności wymiaru sprawiedliwości. Takie rozwiązanie zapobiegać ma również sytuacji, w której uczestnik postępowania pozostaje zbyt długo w niepewności co do rozstrzygnięcia [Garlicki, Hofmański, i Wróbel 2010, 364-65]. Można zauważyć, że postanowienie to jest częścią zespołu gwarancji składających się na prawo do rzetelnego procesu [Nowicki 2013, 509-10]. P. Pogonowski wskazuje, że na gruncie art. 6 EKPC, ocena ‘rozsądnosci terminu’ zależy od konkretnej sprawy oraz dokonywana jest na podstawie czterech kryteriów: złożoności sprawy, znaczenia jej rozstrzygnięcia dla interesów skarżącego, zachowania skarżącego oraz zachowania się organu sądowego [Pogonowski 2005, 60].

⁸ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm. [dalej cyt.: Konstytucja RP].

⁹ *Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności* sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., Dz. U. z 1993 r., Nr 61, poz. 284 [dalej cyt.: EKPC]. Weszła w życie 3 września 1953 r., została ratyfikowana przez Polskę 19 stycznia 1993 r.

W ramach polskiego sądowego postępowania cywilnego wzorzec kontroli zachowania rozsądnego terminu przeprowadzenia całości sprawy realizowany jest przede wszystkim przez zasadę ekonomii procesowej, która znajduje swój wyraz w art. 6 k.p.c., w myśl którego sąd powinien przeciwdziałać przewlekaniu postępowania i dążyć do tego, aby rozstrzygnięcie nastąpiło na pierwszym posiedzeniu, jeżeli jest to możliwe bez szkody dla wyjaśnienia sprawy. Jest bowiem powszechnie akceptowaną tezą, że obok zapewnienia rzeczywistej równości stron postępowania, warunkiem efektywności ochrony prawnej jest szybkość postępowania. Realizują ją m.in. przepisy dotyczące formalizmu oraz koncentracji materiału procesowego [Wengerek 1958, 3].

Przewlekłość postępowania sądowego, naruszająca w konkretnej sprawie standard konwencyjny, może stanowić podstawę skargi skierowanej do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Jak podkreślał wielokrotnie w swoim orzecznictwie wskazany Trybunał, wymiar sprawiedliwości nie może być sprawowany z opóźnieniami prowadzącymi do osłabienia roli i zaufania do sądów¹⁰. Podobną w gwarancję zawiera art. 14 ust. 3 lit. C *Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych*¹¹, stanowiący o prawie do rozprawy bez nieuzasadnionej zwłoki.

Należy dodać, że kolejnym instrumentem, który ma na celu zapewnienie sprawności postępowania jest skarga na naruszenie prawa strony do rozpoznania sprawy w postępowaniu sądowym bez nieuzasadnionej zwłoki, wprowadzona ustawą z dnia 17 czerwca 2004 r.¹² W art. 2 ust. 1

¹⁰ Por. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 27 października 1994 r., nr A. 293-B, w sprawie *Katte Klitsche de la Grange v. Włochy*. Zob. Pagiela 2003, 125-44.

¹¹ *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych* otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r., wszedł w życie 23 marca 1976 r., ratyfikowany przez Polskę w 1977 r., Dz. U. Nr 38, poz. 167.

¹² Ustawa z dnia 17 czerwca 2004 r. o skardze na naruszenie prawa strony do rozpoznania sprawy w postępowaniu sądowym bez nieuzasadnionej zwłoki, Dz. U. Nr 179, poz. 1843 z późn. zm. W uzasadnieniu ustawy powołano się na przepis art. 6 EKPC wskazując, że formułuje on szereg gwarancji rzetelnego procesu sądowego, nakazując jednocześnie, by sprawa była rozpatrzona w tzw. 'rozsądnym terminie'. Należy dodać, że wobec Polski (poza Włochami) zapadło najwięcej wyroków Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości, w których jako podstawę wskazano naruszenie konwencyjnego 'rozsądnego terminu' rozpoznania sprawy sądowej. Ponadto, w latach 1999-2009 ponad połowa naruszeń konwencji stwierdzonych przez Europejski Trybunał Praw Człowieka

przedmiotowej ustawy zawarto definicję terminu przewlekłość postępowania jako sytuację, w której postępowanie w sprawie trwa dłużej niż to konieczne dla wyjaśnienia okoliczności faktycznych i prawnych, które są istotne dla rozstrzygnięcia sprawy, albo dłużej niż to konieczne do załatwienia sprawy egzekucyjnej lub innej dotyczącej wykonania orzeczenia sądowego. Postępowanie ze skargi na przewlekłość postępowania uregulowane zostało jako postępowanie incydentalne (wpadkowe) w ramach postępowania co do istoty sprawy. W razie stwierdzenia bowiem przewlekłości postępowania, sąd może przyznać stronie odpowiednią sumę pieniężną.

Jak wynika z powyższych rozważań, przewlekłość postępowania cywilnego stanowi powszechny problem, któremu należy przeciwdziałać poprzez rozmaite instrumenty prawne, w tym poprzez zasadę koncentracji materiału procesowego, która służyć ma bowiem w swojej istocie umożliwieniu procedowania, gdy środki dowodowe są relatywnie łatwe do zgromadzenia z uwagi na stosunkowo krótki upływ czasu od chwili powstania sporu. Zmaterializowaniu postulatów odnoszących się do szybkości postępowania sprzyjają rozmaite rozwiązania proceduralne. Dotyczą one struktury postępowań odrębnych, określonych uprawnień i obowiązków organów procesowych, uprawnień i ciężarów procesowych stron, jak również następstw procesowych zaniechania albo podjęcia działań rzutujących negatywnie na możliwość koncentracji materiału procesowego.

1.1. Pojęcie materiału procesowego i czynności procesowych

Na konstrukcję postępowania cywilnego składa się cały splot różnorodnych rozwiązań proceduralnych odnoszących się do działania sądu i stron odpowiedniego postępowania. Mają one na celu skontrolowanie przez sąd, z punktu widzenia faktycznego i prawnego, zasadności zgłoszonego przez stronę żądania. Wobec tego zwięźczeniem toku postę-

dotyczyła przewlekłości postępowania (358 przypadków z łącznej liczby 671 wyroków) [Garlicki, Hofmański, i Wróbel 2010, 364-66]. Co więcej, wskazuje się niekiedy, że prażródłem uchwalenia ustawy *o skardze na naruszenie prawa strony do rozpoznania sprawy w postępowaniu sądowym bez nieuzasadnionej zwłoki*, stał się słynny wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 26 października 2000 r., nr 30210/96, w sprawie *Kudła przeciwko Polsce* [Górecki, Stachowiak, i Wiliński 2010, 10].

powania powinno być należyte wyjaśnienie podstawy faktycznej sprawdzanego żądania, skonkretyzowanie dla tej podstawy normy prawnej oraz wydanie odpowiedniego orzeczenia [Jodłowski, Resich, Lapierre, i in. 2007, 32-33; Siedlecki 1958, 8; Dolecki 2007, 17-18].

Podstawa faktyczna rozstrzygnięcia, tj. stan rzeczy istniejący w chwili zamknięcia rozprawy, powinna obejmować fakty mające znaczenie według przepisów prawa materialnego (tzn. fakty istotne), dowody, na których sąd oparł rozstrzygnięcie oraz przyczyny, dla których sąd określonym dowodom odmówił wiarygodności bądź mocy dowodowej. Natomiast element prawny uzasadnienia sprowadza się do obowiązku wyjaśnienia przez sąd podstawy prawnej rozstrzygnięcia wraz z przytoczeniem przepisów prawa [Berutowicz 1974, 131, 140-41].

Faktyczna płaszczyzna procesu cywilnego składa się zatem z następujących faz: gromadzenia informacji, weryfikowania ich oraz rozstrzygnięcia sprawy [Verkerk 2010, 1]. Należy zauważyć, że samo słowo proces, pochodzące od łac. *processus*, oznacza spójny związek chronologicznie następujących po sobie stadiów rozwoju, składających się na jednolity cykl [Wiśniewski 2009, 20].

Wobec powyższego można wyjaśnić pojęcie ‘materiału procesowego’ wskazując, że jest to całość twierdzeń (informacji o faktach) wchodzących w skład postawy faktycznej sprawy oraz dowodów, czyli środków wykazywania prawdziwości twierdzeń. Na podstawie konfrontacji dowodów i twierdzeń, sąd dochodzi do ustalenia podstawy faktycznej rozstrzygnięcia [Rylski 2009, 387-99]. To z kolei pozwala na dokonanie subsumcji, a w konsekwencji na wydanie odpowiedniego orzeczenia, czyli realizację celu postępowania cywilnego.

W ramach procesu cywilnego można wyróżnić odrębne z punktu widzenia realizowanych zadań zespoły czynności i zdarzeń procesowych, przy czym niektóre z nich mogą się składać tylko z jednego elementu konstrukcyjnego, jakim jest czynność procesowa. Bez czynności procesowych nie byłoby możliwe uruchomienie, przebieg i zakończenie postępowania cywilnego, w tym postępowań odrębnych [Świeboda 1990, 7].

Gromadzenie materiału procesowego następuje za pomocą czynności procesowych, co z kolei przedkłada się na podstawowe zagadnienie, jakim jest struktura postępowania cywilnego. Punktem wyjścia musi być usta-

lenie znaczenia wskazanego terminu przy jednoczesnym selektywnym skorzystaniu z dorobku doktryny w tym zakresie.

Należy zauważyć, że choć termin ‘czynność procesowa’ posiada charakter prawny (ustawowy), w k.p.c. nie przewidziano jego definicji. Wobec tego doktryna wypracowała wiele teorii, definicji oraz klasyfikacji tego pojęcia, co podlega również krytyce. P. Ryłski podkreśla, że pojęcie czynności procesowych jest jedną z najbardziej spornych kwestii procesu cywilnego [Ryłski 2009, 26]¹³. Podnosi się, że prawo procesowe nie zna „zasady swobody czynności procesowych”, wobec tego wyraźnie wskazuje, jakie czynności są dopuszczalne oraz w jaki sposób należy ich dokonywać [tamże, 44]. Zakres przedmiotowy tych czynności nie jest zatem nieograniczony. Zarówno sąd, jak i strony oraz inne podmioty mogą dokonywać tylko takich czynności procesowych, które przewidział i im przypisał ustawodawca [Wiśniewski 2009, 23]. Omawiane czynności są konwencjonalne i sformalizowane z punktu widzenia formy, trybu i terminu przewidzianego przez prawo procesowe [Siedlecki 1951, 698-705]. Jak wynika z powyższego, czynności procesowe muszą mieć swoją podstawę normatywną. Wskazuje się zatem na wymogi prawne czynności procesowych, przez co rozumiane jest „wskazanie w ustawie cech (właściwości) czynności procesowej, które winna ona posiadać, aby była prawidłowa, a tym samym i w pełni prawnie skuteczna” [Berutowicz 1974, 198]. Ponadto należy zauważyć, że na podstawie kryterium podmiotowego

¹³ W. Berutowicz zaakcentował w swej definicji tę cechę czynności procesowej, która wpływa na dynamikę postępowania. Według niego czynności procesowe to takie „działania podmiotów postępowania cywilnego, które podejmowane są na podstawie odpowiednich uprawnień bądź w wykonaniu obowiązków procesowych i w formie uregulowanej przez prawo procesowe dla wywołania określonych skutków prawnoprocesowych” [Berutowicz 1974, 191, 206]. Według M. Waligórskiego, czynnościami procesowymi są działania skierowane na sprowadzenie pewnych skutków w procesie [Waligórski 1947, 555]. Z kolei W. Miszewski zaznacza, że czynność prawna to „każda czynność przewidziana w ustawie podejmowana przez sąd lub organ sądowy, albo przez uczestników postępowania celem wszczęcia, przeprowadzenia i zakończenia procesu” [Miszewski 1946, 56]. W. Siedlecki podkreśla zaś, że czynność procesowa to każda „czynność podmiotów procesowych, która według obowiązującej ustawy procesowej może wyrzucić skutki dla procesu cywilnego jako aktu prawnego złożonego [Siedlecki 1951, 698-705]. Istotne znaczenie ma określenie tych skutków (rezultatów) czynności. Należą do nich kształtowanie rozwoju procesu albo wpływanie na treść wyroku [Cieślak 2001, 29-35].

można dokonać klasyfikacji czynności procesowych dokonywanych przez uczestników i organy postępowania [Mokry 1993, 53]. Wśród czynności uczestników, za pomocą których zmierzają oni do uniknięcia niekorzystnego skutku procesowego w postaci uprawomocnienia się orzeczenia zawierające niekorzystne rozstrzygnięcie, największe znaczenie mają czynności polegające na zaskarżeniu orzeczeń.

Czynności procesowe, czyli zgodne z prawem i świadome (intencjonalne) działania sądu oraz stron, które wpływają na kształt wydanego orzeczenia, są jednocześnie wynikiem i warunkiem koniecznym efektywnej współpracy między sądem i stronami. Dodatkowo mają na celu nadanie znaczenia procesowego zdarzeniom prawnym, jak również podlegają wykładni. Ponadto charakteryzują się odwoalnością, gdyż są związane z uprawnieniami stron [Siedlecki 1951, 698-705; Wiśniewski 2009, 24].

Spośród wielu wypowiedzi dotyczących czynności procesowych, szczególną uwagę należy zwrócić na stanowisko E. Waškowskiego, przedstawiciela doktryny przedwojennej, który wskazał, że czynności procesowe stron są sposobami urzeczywistnienia praw procesowych i posiadają cztery istotne cechy: fakultatywność, niesamodzielną, prekluzyjność oraz odwoalność [Waškowski 1932, 170; Świeboda 1990, 61; Berutowicz 1974, 206].

W doktrynie dokonano również podziału czynności procesowych stron ze względu na kryterium celu. Jedną z tak wyróżnionych kategorii są czynności, które mają wpływ na ustalenie podstawy faktycznej rozstrzygnięcia, tj. czynności zbierania materiału procesowego. Zalicza się do niej twierdzenia i wnioski dowodowe. Mowa zatem o czynnościach, za pomocą których strony przedstawiają bądź modyfikują materiał procesowy w toku postępowania cywilnego [Waligórski 1947, 555]¹⁴.

1.2. System dyskrecjonalnej władzy sędziego

W k.p.c. w zakresie koncentracji materiału procesowego przewidziano jako dominujący system dyskrecjonalnej władzy sędziego uzupełniony

¹⁴ Dodatkowo W. Berutowicz wskazuje na klasyfikacje czynności procesowych ze względu na treść [Berutowicz 1974, 209].

jedynie elementami prekluzji [Góra-Błaszczkowska 2013, 577]. Takie połączenie wydaje się trafne. System prekluzji mobilizuje strony do aktywności i sprawnego działania od początku procesu, ale często stanowi zarazem istotną przeszkodę w dotarciu do prawdy materialnej. Na tym tle rozwiązanie w postaci dyskrecjonalnej władzy sędziego unormowane w art. 217 k.p.c. stwarza stronom możliwość przywoływania faktów i dowodów w czasie trwania całego postępowania, jeżeli strona uprawdopodobni, że nie zgłosiła ich we właściwym czasie bez swojej winy lub uwzględnienie spóźnionych twierdzeń i dowodów nie spowoduje zwłoki w rozpoznaniu sprawy, albo że występują inne wyjątkowe okoliczności. Należy dodać, że w przepisie § 3 wskazanego artykułu zawarto rygor pominięcia środków dowodowych, jeżeli okoliczności sporne zostały już dostatecznie wyjaśnione lub jeżeli strona powołuje dowody jedynie dla zwłoki.

Kolejnym wyrazem stosowania systemu dyskrecjonalnej władzy sędziego są uprawnienia sądu określone w przepisie art. 103 k.p.c. Zgodnie z § 1 przywołanego artykułu, niezależnie od wyniku sprawy, sąd może włożyć na stronę lub interwenienta obowiązek zwrotu kosztów wywołanych ich niesumiennym lub oczywiście niewłaściwym postępowaniem. Jak wynika z kolejnego § 2, odnosi się to do kosztów powstałych wskutek uchylenia się od wyjaśnień lub złożenia wyjaśnień niezgodnych z prawdą, zatajenia lub opóźnionego powołania dowodów, a także nieuzasadnionej odmowy poddania się mediacji.

System dyskrecjonalnej władzy sędziego stanowi zatem zasadniczą metodę koncentracji materiału procesowego prezentowanego przez strony. Stosowane w postępowaniu cywilnym środki koncentracji materiału procesowego mają na celu pewne ograniczenie w czasie możliwości przytaczania przez strony twierdzeń i faktów oraz składania wniosków dowodowych, co jest jednocześnie niezbędne dla zrozumienia rozmaitych proceduralnych ujęć omawianej zasady. Przepisy zobowiązujące do wskazania twierdzeń i dowodów w określonym terminie wyrażają bowiem zasadę koncentracji materiału procesowego. Z kolei rygor uchybienia terminowi w postaci utraty prawa powoływania twierdzeń i dowodów w dalszym toku postępowania jest konsekwencją zasady prawdy formalnej [Pelczyński 2004, 336-40]. Ocena dopuszczalności przytaczania faktów

i zgłaszania dowodów pozostawiona jest sądowi do dyskrejonalnego uznania.

Zasada koncentracji materiału procesowego może być realizowana na dwa sposoby, tzn. poprzez system dyskrejonalnej władzy sędziego bądź przez system prekluzji oparty na zasadzie ewentualności [Weitz 2009, 75]. Przez długie lata najsilniejszym środkiem służącym koncentracji materiału procesowego była dyskrejonalna możliwość pominięcia faktów i dowodów powoływanych przez stronę dla zwłoki. Środkiem wartym uwagi, choć ograniczonym w wyniku licznych nowelizacji k.p.c., jest również instytucja prekluzji, której jednak działanie w zwykłym postępowaniu procesowym jest zawężone, co wynika z art. 207 § 3 k.p.c. Należy podkreślić, że system prekluzji polega na tym, że ustawa w sposób wyraźny określa termin, do którego można gromadzić materiał procesowy, a po jego upływie jest to niedopuszczane. Cechą systemu prekluzji jest ponadto wykluczenie spóźnionego materiału z mocy ustawy, co stanowi rygor procesowy [tamże, 76]¹⁵. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że orzecznictwo Sądu Najwyższego ewaluowało z czasem w kierunku wyłączenia z systemu prekluzji zasady ewentualności. W swych orzeczeniach wskazuje on bowiem, że pominięcie twierdzeń, zarzutów i dowodów „uzależnione jest od swobodnego, ale nie dowolnego uznania sądu”, który może stwierdzić ma podstawie swobodnej oceny okoliczności, że potrzeba ich powołania wynika później albo że ich powołanie w czasie nie było możliwe¹⁶. Przytoczone poglądy sformułowano

¹⁵ T. Wiśniewski wskazuje, że w sprawie, w której w rachubę wchodzi prekluzja dowodowa, należy rozważyć czy zgłaszany wniosek dowodowy nie jest sprekludowany [Wiśniewski 2009, 206]. Warto zauważyć, że w literaturze, rozważając sposób rozumienia przepisów dotyczących prekluzji, podkreśla się, że zaniechanie wymaganych czynności tj. zgłoszenia okoliczności faktycznych, zarzutów i wniosków dowodowych, powoduje bezpowrotną utratę możliwości ich podjęcia w dalszym toku postępowania. Jednocześnie wskazuje, że wyjątek będzie stanowiła sytuacja, gdy możliwość bądź potrzeba przedstawienia okoliczności faktycznych zarzutów i wniosków dowodowych wynika później. W takim wypadku uwzględnienie ich przez sąd, a zgłoszonych przez stronę z naruszeniem rygorów zawartych w odpowiednich przepisach, stanowi uchybienie mogące być przyczyną odwoławczą [Erciński 2007, 515].

¹⁶ Zob. Wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 21 lutego 2007 r., sygn. akt I CSK 446/06 LEX nr 253393; z dnia 27 marca 2008 r., sygn. akt III SK 26/07, LEX nr 432193; z dnia 18 kwietnia 2008 r., sygn. akt II CSK 667/07, LEX nr 398415; z dnia 20 stycznia 2009 r., sygn. akt II CSK 423/08, LEX nr 527191.

także w literaturze przedmiotu [Pawlaczyk 2011, 57-68; Karolczyk 2012, 51-58].

Podkreślenia wymaga również fakt, że nie zawsze przewidziane dla danej metody środki stanowią środki w czystej postaci. Spotyka się system mieszany łączący elementy obu metod, czyli systemu dyskrecjonalnej władzy sędziego oraz systemu prekluzji. Na gruncie k.p.c. nie zastosowano zatem jednolitej metody [Jodłowski, Resich, Lapierre, i in. 2007, 154].

2. Katalog naczelných zasad procesowych a zasada koncentracji materiału procesowego

Naczelne zasady procesowe to społecznie ważne ogólne dyrektywy, regulujące najbardziej istotne i kluczowe kwestie w procesie cywilnym. Ogólne zasady procesowe wraz ze szczegółowymi rozwiązaniami (instytucjami) i konkretnymi przepisami prawnymi mają za zadanie sprzyjać realizacji podstawowego celu procesu cywilnego, czyli udzielenia poprzez prawidłowe zastosowanie prawa materialnego, oczekiwanej ochrony naruszonego prawa podmiotowego¹⁷. Należy zaznaczyć, że przejawy wszystkich zasad procesowych zostały mniej lub bardziej wyraziście zaznaczone normatywnie¹⁸. Jak wskazuje T. Wiśniewski, w doktrynie procesu cywilnego kilka zasad procesu cywilnego, określaných zazwyczaj jako naczelne, ma już utrwaloną tradycję. Tradycyjne wyróżnia się następujące zasady: 1) prawdy materialnej i prawdy formalnej; 2) kontradyktoryjności; 3) dyspozycyjności; 4) równości stron; 5) swobodnej oceny dowodów; 6) koncentracji materiału procesowego; 7) bezpośredniości; 8) ustności i pisemności; 9) jawności; 10) formalizmu procesowego [Wiśniewski 2009, 49]¹⁹.

¹⁷ Szerzej na temat rozwoju zasad postępowania cywilnego zob. Resich 1977, 1378-385.

¹⁸ Według przedstawicieli teorii prawa, istnieją trzy rodzaje zasad prawa: wyrażone wprost w przepisach prawnych, określane na podstawie wykładni przepisów oraz zasady, które nie wynikają bezpośrednio z przepisów prawnych, ale są uznawane ze względów moralnych, prakseologicznych lub zwyczajowych. Szerzej zob. Wronkowska, Zieliński, i Ziemiński 1974, 60; Jakubecki 2006, 361-63.

¹⁹ Należy zauważyć, że obok wyszczególnionych wyżej zasad, W. Siedlecki wymienia jeszcze takie zasady, jak: kierownictwa sędziowskiego i instancyjności [Siedlecki i Świeboda 2000, 57]. Z kolei B. Bładowski wskazuje dodatkowo na zasady:

Należy jeszcze dodać, że w doktrynie w odniesieniu do zasad dotyczących procesu cywilnego istnieje spór co do samego nazewnictwa, a przede wszystkim co do kryterium wyodrębnienia, a tym samym ich kręgu [Cieślak 1984, 193; Miszewski 1946, 45; Resich 1985, 118]. Niemniej jednak należy podkreślić, że naczelnne zasady postępowania cywilnego to pewne ‘założenia generalne’, ‘idee przewodnie’ systemu prawa procesowego, według których kształtowana jest zarówno treść, jak i forma oraz ich powiązanie z systemem [Berutowicz 1974, 225]. Stanowią one zatem fundamenty systemu przyjęte przez ustawodawcę, determinanty działania sądu oraz stron w postępowaniu [Wiśniewski 2009, 48].

Ze względu na przyjęte założenia niniejszego artykułu, nie ma potrzeby przybliżania, a tym samym analizowania wszystkich zasad postępowania cywilnego. Wystarczy przedstawić kilka uwag natury ogólnej na temat zasad, z którymi zasada koncentracji materiału procesowego wchodzi w najpoważniejsze interakcje, tj. zasady prawdy, dyspozycyjności, kontrydiktoryjności oraz równości.

Według alternatywnego podejścia, używa się nazwy bezprzymiotnikowej – zasada prawdy, która przyjęta jest za podstawę unormowania całego systemu postępowania w sprawach cywilnych [Dolecki 2005, 130-38; Jakubecki 2006, 361-63]²⁰. Jednym z najistotniejszych

wyłączności, legalności, ekonomii procesowej oraz dwuinstancyjności [Bładowski 2008, 29]. Ponadto A. Zieliński do naczelnnych zasad postępowania cywilnego zalicza również zasadę prawa do sądu [Zieliński 2004, 20].

²⁰ Z kolei W. Siedlecki i Z. Świeboda wskazują na zasadę prawdy materialnej, dzięki której wynikiem postępowania cywilnego powinno być orzeczenie zgodne z rzeczywistym stanem rzeczy, a jej przeciwieństwem jest prawda formalna, gdzie sąd wydaje orzeczenie zgodne jedynie z materiałem dostarczonym przez strony [Siedlecki i Świeboda 2000, 58]. Należy przyjąć słusznie za T. Wiśniewskim, że kumulatywna formuła zasady prawdy materialnej i prawdy formalnej, jest najbardziej adekwatna do treści licznie znowelizowanych przepisów oraz oddaje ona najpełniej przez swoją nazwę istotę tej zasady. Ponadto wskazuje on, że jeżeli na rozstrzygnięcie danej sprawy spojrzeć się jednocześnie przez pryzmat obu tych zasad, to można przyjąć, że doszło do zespolenia ich rezultatów, zatem rozstrzygnięcie jest zgodne zarówno z prawdą materialną, jak i formalną. Dodać należy, że terminu ‘prawda materialna’ używa się na określenie takiego stanu rzeczy, w którym ustalenia faktyczne będące podstawą rozstrzygnięcia sprawy odpowiadają faktom rzeczywistym. Z kolei termin ‘prawda formalna (sądowa)’, łączy się ze zgodnością ustaleń sądu z materiałem procesowym

zagadnień procesowych jest gwarancja wykrycia prawdy materialnej w postępowaniu cywilnym. W kontekście systemu zaskarżenia ma to kluczowe znaczenie, ponieważ gdy sąd wyda orzeczenie zgodne ze stanem faktycznym, strony nie składają w tej materii środków odwoławczych, a tym dochodzi do ekonomiki procesu poprzez jego zakończenie już w pierwszej instancji. Mamy więc do czynienia z dwoma gwarancjami wykrycia prawdy materialnej: gwarancją prewencyjną i represyjną²¹.

Wspomnieć należy, że B. Bładowski błędnie wskazał, że zaskarżanie orzeczeń sądowych realizuje w pełni zasadę procesową prawdy obiektywnej [Bładowski 2008, 25]. Trzeba w tym miejscu podkreślić, że zasadę prawdy obiektywnej kreowano w Polsce do czasu transformacji ustrojowej, wskazując na jej zwiążanie z podstawowymi zasadami socjalistycznego ustroju. Zewnętrznym przejawem stosowania tej zasady była tzw. nadopiekuńczość sądów, która polegała na przesadnym działaniu z urzędu sądów pierwszej instancji, ówczesnych sądów rewizyjnych, tj. na uchylaniu orzeczeń sądów pierwszej instancji, w sytuacji gdy sąd z urzędu nie przeprowadził postępowania dowodowego²². Jak wskazuje A. Zieliński, „ta praktyka niestety pokutuje do dzisiaj w wielu sądach” [Zieliński 2004, 22].

przedstawionym przez strony, czyli z materiałem zgromadzonym w aktach sprawy. Szerzej zob. Wiśniewski 2009, 50; Jakubecki 2006, 361-63; Knoppek 2005, 9-14.

²¹ Pierwsza z nich polega przede wszystkim na nałożeniu na wszystkich uczestników postępowania oraz na sąd, obowiązku dążenia do wyjaśnienia rzeczywistego stanu sprawy oraz na wyposażeniu sądu w uprawnienia i środki umożliwiające rozwinięcie w tym kierunku działalności, w tym na wprowadzeniu do procesu nowych podmiotów – w szczególności prokuratora. Z kolei gwarancja represyjna to nic innego, jak właściwy system zaskarżenia nieprawomocnych orzeczeń sądowych oraz kontrola orzeczeń już prawomocnych poprzez zastosowanie nadzwyczajnych środków, np. skargi o wznowienie postępowania [Siedlecki i Świeboda 2000, 58].

²² Przedmiotową kwestię przed nowelizacją z 1996 r. – ustawa z dnia 1 marca 1996 r. o zmianie Kodeksu postępowania cywilnego, rozporządzeń Prezydenta Rzeczypospolitej – Prawo upadłościowe i Prawo o postępowaniu układowym, Kodeksu postępowania administracyjnego, ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. Nr 43, poz. 189 z późn. zm. – regulował art. 232 k.p.c. w związku z uchylonym obecnie art. 3 § 2.

Zasada dyspozycyjności jest przeciwieństwem zasady oficjalności, a więc działania z urzędu²³. Jej istota przejawia się po pierwsze poprzez wszczęcie procesu wyłącznie z inicjatywy stron (*nemo iudex sine actore*), a po drugie, przedmiotem rozpoznawania przez sąd są tylko żądania zgłoszone przez strony (*ne eat iudex ultra petita partium*) i jedynie stronom przysługuje uprawnienie dysponowania zarówno przedmiotem procesu, jak i wszelkimi środkami ofensywnymi i defensywnymi. W procesie cywilnym rozróżnia się dyspozycyjność (rozporządzalność) materialną i formalną²⁴. Ponadto przedmiotowa zasada rozumiana jest również jako kontrola strony nad jej roszczeniami prawa materialnego (aspekt materialny) oraz uprawnieniami procesowymi (aspekt procesowy) [Berutowicz 1957, 24]. Można wobec tego zauważyć, że zachodzi korelacja między dyspozycyjnością formalną, fakultatywnością oraz prekluzyjnością czynności procesowych a doktryną ciężarów procesowych [Wańkowski 1932, 107].

Z kolei zasada kontradiktoryjności, zwana niekiedy zasadą sporności, określa rolę stron, gdyż u podstaw procesu kontradiktoryjnego tkwi spór między stronami w zakresie faktów i ich oceny prawnej. Rola sądu sprowadza się do wydania rozstrzygnięcia na podstawie materiału procesowego zgromadzonego na żądanie stron, który podlega ocenie. Rolą zaś stron jest zgłaszanie z własnej inicjatywy zarówno twierdzeń o faktach (materiał faktyczny), jak i wniosków dowodowych pozwalających na ustalenie przez sąd, które z nich są prawdziwe. Wyrazem wskazanego oczekiwania jest *onus proferendi* (ciężar przytoczeń faktycznych) oraz *onus probandi* (ciężar udowodnienia)²⁵.

²³ Trzeba zauważyć, że zasada dyspozycyjności występuje pod różnymi nazwami. A. Zieliński oraz W. Siedlecki i Z. Świeboda używają określenia zasady dyspozycyjności bądź zasady rozporządzalności [Zieliński 2004, 23; Siedlecki i Świeboda 2000, 60]. T. Wiśniewski określił wskazaną zasadę „odpowiednikiem zasady swobody umów” występującej w prawie zobowiązań [Wiśniewski 2009, 54].

²⁴ Pierwsza z nich polega na prawie do dysponowania przez strony swoimi prawami lub roszczeniami będącymi przedmiotem rozpoznawania przez sąd. Dyspozycyjność formalna zaś to rozporządzanie przez strony czynnościami procesowymi oraz całym tokiem postępowania [Wiśniewski 2009, 54; Zieliński 2004, 23; Siedlecki i Świeboda 2000, 61; Jodłowski, Resich, Lapiere, i in. 2007, 141; Miszewski 1946, 45; Resich 1985, 150].

²⁵ Ponadto jak wskazuje T. Wiśniewski, „zasada kontradiktoryjności nie jest z pewnością narzędziem doskonałym, lecz – jak wskazuje praktyka – spośród innych także

Można w tym miejscu zauważyć, że zasada kontradiktoryjności jest rozwinięciem zasady dyspozycyjności, ponieważ strony kontrolują, jaki materiał procesowy zostanie w sprawie zgłoszony. Uzasadniona jest zatem teza, że to strony kontrolują ramy sporu oraz kształt materiału procesowego [Waśkowski 1930, 284; Rylski 2009, 379-99]. Należy mieć jednak na uwadze z jednej strony kontradiktoryjny charakter procesu cywilnego, a z drugiej zaś, że mimo wszystko sąd ma zmierzać do prawdy materialnej.

Zasada równości stron oznacza, że strony biorące udział w postępowaniu cywilnym mają równe prawa procesowe, tzn. każda ze stron ma możliwość korzystania z jednakowych środków prowadzących do obrony swoich interesów w tym postępowaniu [Zieliński 2004, 22]. Nie ulega wątpliwości, że z zasady tej wprost wynika wymóg, aby obie strony miały zagwarantowaną jednakową możliwość obrony swych praw i interesów poprzez zgłaszanie żądań i wniosków, przedstawianie twierdzeń i dowodów oraz korzystanie ze środków zaskarżenia. Zasada ta obejmuje zatem nakaz równego i bezstronnego traktowania obu stron przez sąd i ma fundamentalne znaczenie dla cywilnego wymiaru sprawiedliwości²⁶.

Na zakończenie krótkich rozważań na temat katalogu naczelných zasad procesowych w kontekście zasady koncentracji materiału procesowego konieczne jest także zwrócenie uwagi, że przedmiotowa zasada jest również ściśle powiązana z pozostałymi zasadami, w tym głównie z zasadą: formalizmu oraz ustności i pisemności. Wskazuje się, że postulat szybkości nie może być bowiem traktowany abstrakcyjnie, czyli bez odniesienia do pozostałych naczelných zasad procesowych [Piasecki 2010, 3].

Należy zauważyć, że w doktrynie postępowania cywilnego mnożą się różne wskazania w zakresie instrumentów, na podstawie których można osiągnąć stan rzeczy w postaci poznania prawdy przez sąd, i podmiotów, którym jednocześnie te instrumenty należy powierzyć, tj. sądowi czy stronom. Jak wskazuje T. Wiśniewski, „w tej sytuacji nie ma tu jednej prawidłowej odpowiedzi. Problem przypomina klasyczny przypadek kwa-

niedoskonałych narzędzi, zapewnia rezultat optymalny i pozwala na właściwą efektywność postępowania cywilnego [Wiśniewski 2009, 52].

²⁶ Ponadto nt. rozważań dotyczących zasady równości stron w aspekcie formalizmu procesowego zob. Pogonowski 2005, 69.

dratury koła” [Wiśniewski 2009, 51]. Z jednej strony w doktrynie wyrażono przekonanie, że koncentracja materiału procesowego pozwala sądowi na wyrobienie pełniejszego, rzetelniejszego i lepszego wyobrażenia o sprawie. Stanowi to wynik tego, że funkcją tej zasady jest urzeczywistnianie zasad kontrydiktoryjności, ustności i pisemności, kierownictwa sędziowskiego oraz bezpośredniości [Waśkowski 1930, 303]. Z drugiej zaś strony zdaniem niektórych przedstawicieli doktryny, zasada koncentracji negatywnie rzutuje na ustalenie podstawy rozstrzygnięcia, gdyż stwarza ryzyko wydania orzeczenia na podstawie stanu faktycznego nieadekwatnego do stanu rzeczywistego [Cieślak 2008, 339; Wiśniewski 2009, 51].

E. Wengerek trafnie uznaje, że postulat przyspieszenia postępowania w żaden sposób nie może naruszyć ‘postulatu bezwzględnej realizacji’ zasad prawdy, równości oraz bezpośredniości [Wengerek 1958, 41]. Wskazane stanowisko popiera A. Góra-Błaszczkowska wskazując jednocześnie, że wprawdzie rzeczą sądu jest znalezienie równowagi między wspomnianymi zasadami, „nigdy jednak postulat szybkości postępowania nie może naruszyć czy przeszkodzić realizacji zasady równości stron”, a w razie ich kolizji zasada koncentracji powinna ustąpić [Góra-Błaszczkowska 2008, 123].

Warto także zauważyć, że zasada formalizmu procesowego jest nieodzownym elementem sprawnego i rzetelnego przeprowadzenia postępowania. Poprzez zachowanie wymogów formalnych zarówno sąd, jak również uczestnicy postępowania realizują postulat jawnego, poddanego kontroli jego podmiotów procedowania, w którym możliwe jest skupienie materiału procesowego. Stałe i słuszne żądanie przyspieszenia i racjonalizacja postępowania cywilnego nie będą osiągalne bez formalizacji poszczególnych jego faz [Warzocha 1990, 95; Cieślak 2008, 29-30]. W tym miejscu należy również podkreślić kontekst relacji pomiędzy formalizmem a kontrydiktoryjnością, gdzie przez groźbę dotkliwych konsekwencji mogących prowadzić ostatecznie do przegrania sprawy, system koncentracji wymusza niejako na stronach aktywność procesową, w tym inicjatywę dowodową. W świetle powyższego nie budzi wątpliwości teza, że pewien rygoryzm procesu jest niezbędny w celu zapewnienia rozstrzygnięcia sprawy w rozsądnym terminie. P. Pogonowski wskazuje, że

rodzi się jednak pytanie, jak daleko może sięgać ‘przewaga formy nad treścią’, jak daleko może ustawodawca narzucić twarde reguły formalne dla dochodzenia spraw przed sądem, tak by jednocześnie nie zamknąć do niego realnego dostępu [Pogonowski 2005, 68-69]. Z kolei M. Matczak wykazuje, że formalne prawo wolą współczesnych prawodawców powinno być stosowane w sposób nieformalistyczny [Matczak 2007, 21-27].

3. Sędziowskie kierownictwo postępowaniem

Zasada koncentracji materiału procesowego jest ściśle powiązana z koncepcją techniki prowadzenia postępowania, czyli zasadą kierownictwa sędziowskiego [Osowy 2002, 137-60; Berutowicz 1974, 228-29]. Z tego względu zagadnienie to zasługuje na szczególne potraktowanie. Koncepcja kierowania postępowaniem przez sędziego ma w Europie rodowód austriacki i jest uznawana za najbardziej charakterystyczną cechę modelu austriackiego oraz główny sposób dążenia do zapewnienia jego sprawności [Oberhammer 2004, 217-32; Verkerk 2010, 351, 359]. Polska myśl procesowa, za doktryną austriacką, ze względu na zakres podejmowanych czynności wyróżnia formalne (*die formelle Prozessleitung*) i materialne (*die materielle Prozessleitung*) kierownictwo postępowaniem. Pierwsze pojęcie dotyczy czynności procesowych sądu lub przewodniczącego, które mają zapewnić sprawny przebieg rozprawy np. oznaczenie kolejności, w jakiej przeprowadzane są dowody oraz dbałość o to, aby strony i inni uczestnicy postępowania mogli realizować swoje uprawnienia. Z kolei drugie ze wskazanych pojęć odnosi się do tych czynności procesowych, których celem jest skupienie, zebranie bądź uzupełnienie materiału procesowego zarówno w sferze faktycznej, jak i dowodowej przez sąd, a w konsekwencji doprowadzenie do wydania trafnego i rzetelnego orzeczenia. Sąd powinien zatem dążyć do możliwie szybkiego rozstrzygnięcia sprawy, co zobowiązuje go do rzetelnego rozpatrzenia zgłoszonych przez strony wniosków dowodowych tak, aby ostatecznie uniknąć prowadzenia zbędnego postępowania dowodowego. Przejawem tej zasady jest m.in. formalne i materialne kierowanie rozprawą przez przewodniczącego [Warzocha 1990, 779; Rechberger i Simotta 2009, 308; Waškowski 1932, 111; Berutowicz 1974, 244]. Należy dodać, że W. Siedlecki zauważył, że w zależności od etapu postępowania można wśród

czynności procesowych sądu wyróżnić czynności: przygotowawcze, orzecznicze i kontrolne [Siedlecki 1966, 858-65].

Zasada sędziowskiego kierownictwa postępowaniem ma na celu zatem nadanie sądowi, jako organowi sprawującemu wymiar sprawiedliwości, rolę organizatora i koordynatora czynności procesowych wszystkich podmiotów postępowania. Czynności procesowe sądu zwane są również ‘czynnościami kierującymi’, a działanie sądu jest określane mianem ‘kierownictwa sędziowskiego’. Należy zauważyć, że niektórzy przedstawiciele doktryny rozumieją tę zasadę wąsko, tzn. jako nadanie „sądowi uprawnień do podejmowania z własnej inicjatywy czynności procesowych mających na celu realizację właściwej koncentracji materiału procesowego” [Osowy 2002, 137-60; Weitz i Grzegorzczak 2012, 126].

Warto w tym miejscu przytoczyć wypowiedź T. Wiśniewskiego, która trafnie oddaje dominujący w doktrynie pogląd na tę rolę sądu: „Zadaniem sądu jest bowiem wypracowanie już w początkowej fazie postępowania właściwej koncepcji prowadzenia i rozstrzygnięcia procesu. Bez takiej koncepcji, a może być ona nawet alternatywna, trudno mówić o przestrzeganiu zasady koncentracji materiału procesowego, a w efekcie o należytej sprawności postępowania” [Wiśniewski 2009, 33].

Obecny model postępowania, zwłaszcza w zakresie kierownictwa formalnego i materialnego nie zapewnia jednak efektywnego przygotowania i osądzenia sprawy. Postulat zakończenia postępowania w miarę możliwości na jednym posiedzeniu jest bowiem w większości spraw w praktyce nieosiągalny²⁷.

Podsumowanie

Celem niniejszego artykułu było przybliżenie normatywnego kształtu zasady koncentracji materiału procesowego funkcjonującej na gruncie polskiej procedury cywilnej, mającej doniosłe znaczenie społeczne. Regulacja ta ma służyć możliwie jak najszybszemu przeprowadzeniu postępowania, z poszanowaniem jednak nadrzędnego postulatu, jakim jest

²⁷ Szerzej na temat wad polskiego modelu kierownictwa postępowaniem zob. Łazarska 2012, 50-75.

dokonywanie przez sąd prawdziwych ustaleń faktycznych. Zasada koncentracji materiału procesowego jest ściśle powiązana z koncepcją techniki prowadzenia postępowania, czyli zasadą kierownictwa sędziowskiego. Wchodzi ona także we wzajemne związki z innymi naczelnymi zasadami procesowymi, stanowiącymi fundamenty systemu prawnego, przyjętymi przez ustawodawcę i determinującymi jednocześnie działania sądu i stron w postępowaniu.

Warto podkreślić, że w k.p.c. w zakresie koncentracji materiału procesowego przewidziano jako dominujący system dyskrecjonalnej władzy sędziego uzupełniony jedynie elementami prekluzji. System dyskrecjonalnej władzy sędziego stanowi obecnie zasadniczą metodę koncentracji materiału procesowego prezentowanego przez strony. Stosowane w postępowaniu cywilnym środki koncentracji materiału procesowego mają zatem na celu pewne ograniczenie w czasie możliwości przytaczania przez strony twierdzeń i faktów oraz składania wniosków dowodowych, co jest jednocześnie niezbędne dla zrozumienia rozmaitych proceduralnych ujęć omawianej zasady.

PIŚMIENNICTWO

- Berutowicz, Włodzimierz. 1957. *Zasada dyspozycyjności w postępowaniu cywilnym*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Berutowicz, Włodzimierz. 1974. *Postępowanie cywilne w zarysie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Białyszewski, Henryk. 1972. „Przedmowa.” W Parsons, Talcott. *Szkice z teorii socjologicznej*, X-XI. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bładowski, Bogdan. 2008. *Środki odwoławcze w postępowaniu cywilnym*. Kraków: Wydawnictwo Zakamycze.
- Broniewicz Witold. 2008. *Postępowanie cywilne w zarysie*. Warszawa: LexisNexis.
- Chauvin, Tatiana, Tomasz Stawecki, i Piotr Winczorek. 2014. *Wstęp do prawoznawstwa*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Cieślak, Marian. 1984. *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Cieślak, Sławomir. 2001. „Zasada formalizmu przy wnoszeniu środków odwoławczych w postępowaniu cywilnym.” *Przegląd Sądowy* 4:29-35.

- Cieślak, Sławomir. 2004. *Postępowania przyspieszone w procesie cywilnym. Zarys postępowania nakazowego, upominawczego i uproszczonego*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Cieślak, Sławomir. 2008. *Formalizm postępowania cywilnego*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Dolecki, Henryk. 2005. „Nadużycie prawa do sądu.” W *Sądownictwo administracyjne gwarantem wolności i praw obywatelskich 1980-2005*, red. Jerzy Góral, Roman Hauser, i Janusz Trzciniński, 130-38. Warszawa: Naczelny Sąd Administracyjny.
- Dolecki, Henryk. 2007. *Postępowanie cywilne. Zarys wykładu*. Warszawa: LexisNexis.
- Ereciński, Tadeusz, red. 2002. *Komentarz do Kodeksu postępowania cywilnego. Część pierwsza. Postępowanie rozpoznawcze*. T. 1. Warszawa: LexisNexis.
- Ereciński, Tadeusz, red. 2007. *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Część pierwsza. Postępowanie rozpoznawcze. Część druga. Postępowanie zabezpieczające*. T. 2. Warszawa: LexisNexis.
- Ereciński, Tadeusz, i Karol Weitz. 2005. „Efektywność ochrony prawnej udzielanej przez sądy w Polsce.” *Przegląd Sądowy* 10:3-36.
- Garlicki, Lech, Piotr Hofmański, i Andrzej Wróbel. 2010. *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Komentarz do artykułów 1-18*. T. 1. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Góra-Błaszczkowska, Agnieszka. 2008. *Zasada równości stron w procesie cywilnym*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Góra-Błaszczkowska, Agnieszka, red. 2013. *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*. T. 1. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Górecki, Piotr, Stanisław Stachowiak, i Paweł Wiliński. 2010. *Skarga na przewlekłość postępowania przygotowawczego i sądowego. Komentarz*. Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Zakamycze.
- Jakubecki, Andrzej. 2006. „Naczelne zasady postępowania cywilnego w świetle kodeksu postępowania cywilnego”. W *Czterdziestolecie kodeksu postępowania cywilnego. Zjazd Katedr Postępowania Cywilnego w Zakopanem (07-09.10.2005)*, red. Andrzej Oklejak, 361-63. Kraków: Wydawnictwo Zakamycze.
- Jodłowski, Jerzy, Zbigniew Resich, Jerzy Lapierre, i in., red. 2007. *Postępowanie cywilne*. Warszawa: LexisNexis.
- Karolczyk, Bartosz. 2012. „Nowelizacja kodeksu postępowania cywilnego a prekluzja procesowa w postępowaniu zwyczajnym przed sądem pierwszej instancji.” *Przegląd Prawa Handlowego* 1:51-58.
- Karolczyk, Bartosz. 2013. *Koncentracja materiału procesowego w postępowaniu cywilnym przed sądem pierwszej instancji*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.

- Knoppek, Krzysztof. 2005. „Zmierzch zasady prawdy obiektywnej w procesie cywilnym.” *Palestra* 50, nr 1-2:9-14.
- Krukowski, Józef. 2015. „Kultura a prawo w społeczeństwie pluralistycznym.” *Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie* 7:63-75.
- Manowska, Małgorzata. 2010. *Postępowania odrębne w procesie cywilnym*. Warszawa: LexisNexis.
- Łazarska, Aneta. 2012. „Sędziowskie kierownictwo postępowaniem.” *Przegląd Sądowy* 5:50-75.
- Matczak, Marcin. 2007. „Formalność prawa a formalizm w jego sądowym stosowaniu.” *Przegląd Sądowy* 17, nr 4:21-27.
- Miszewski, Waclaw. 1946. *Proces cywilny w zarysie. Część pierwsza*. Warszawa–Łódź: Księgarnia Wydawnictw Prawniczych.
- Mokry, Józef. 1993. *Czynności procesowe podmiotów dochodzących ochrony praw w postępowaniu cywilnym*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Nekrošius, Vytautas. 2002. *Postępowanie cywilne: zasada koncentracji postępowania cywilnego i możliwości jej realizacji*. Wilno: Wydawnictwo Uniwersytetu Wileńskiego
- Nowicki, Marek. Antoni. 2013. *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Oberhammer, Paul. 2004. „Speeding up civil litigation in Austria: past and present instruments.” W *The law's delay. Essays on Undue Delay in Civil Litigation*, red. Cornelis H. van Rhee, 217-32. Antwerpia–Oxford.
- Osowy, Piotr. 2002. „Zapobieganie przewlekłości postępowania cywilnego z uwzględnieniem znaczenia zasady koncentracji materiału procesowego (zagadnienia wybrane).” *Rejent* 11:137-60.
- Pawlaczyk, Bartosz. 2011. „Ograniczenia stosowania prekluzji w procesie cywilnym.” *Państwo i Prawo* 66, z. 5:57-68.
- Pagiela, Andrzej. 2003. „Zasada „fair trial” w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.” *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 2:125-44.
- Pelczyński, Michał. 2004. „Prekluzja w zgłaszaniu twierdzeń i dowodów w I instancji w postępowaniu zwykłym, w sprawach gospodarczych, nakazowym, upominawczym i uproszczonym.” *Monitor Prawniczy* 7:336-40.
- Piasecki, Kazimierz. 2010. „Wprowadzenie.” W *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, red. Kazimierz Piasecki, 3-32. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Pogonowski, Piotr. 2005. *Realizacja prawa do sądu w postępowaniu cywilnym*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.

- Rechberger, Walter, i Daphne-Ariane Simotta. 2009. *Grundriss des österreichischen Zivilprozessrecht- Erkenntnisverfahren*. Wiedeń: MANZ Verlag.
- Resich, Zbigniew. 1977. „Wpływ nauki radzieckiej na ukształtowanie się podstawowych zasad polskiego procesu cywilnego.” *Nowe Prawo* 10-11:1378-385.
- Resich, Zbigniew. 1985. *Istota procesu cywilnego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Rhee van, Cornelis H. 2004. „The law’s delay: an introduction.” W *The law’s delay. Essays on Undue Delay in Civil Litigation*, red. Cornelis H. van Rhee, 1-21. Antwerpia–Oxford: Intersentia.
- Rylski, Piotr. 2009. „Aktywność sądu w zakresie zbierania materiału faktycznego sprawy w przygotowawczej fazie postępowania cywilnego (art. 207 § 2 i 3 k.p.c.)” W *Materiały konferencyjne Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr Postępowania Cywilnego, Szczecin–Niechorze, 28-30 września 2007 r.*, red. Henryk Dolecki, i Kinga Flaga–Gieruszyńska, 379-99. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Rylski, Piotr. 2009. *Działanie sądu z urzędu w zakresie ustalenia podstawy faktycznej rozstrzygnięcia w procesie cywilnym*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Siedlecki, Władysław. 1951. „Czynności procesowe.” *Państwo i Prawo* 11:698-705.
- Siedlecki, Władysław. 1958. „Pojęcie i cel postępowania cywilnego i prawa procesowego.” W *Postępowanie cywilne. Część ogólna*, red. Jerzy Jodłowski, i Władysław Siedlecki, 5-26. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Siedlecki, Władysław. 1966. „Rola sądu w postępowaniu cywilnym (rozpoznawczym).” *Państwo i Prawo* 12:858-65.
- Siedlecki, Władysław, i Zdzisław Świeboda. 2000. *Postępowanie cywilne. Zarys wykładu*. Warszawa: LexisNexis.
- Świeboda, Zdzisław. 1990. *Czynności procesowe w sądowym postępowaniu cywilnym*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Taruffo, Michele. 2008. „Orality and writing as factors of efficiency in civil litigation.” W *Oral and Written Proceedings: Efficiency in Civil Procedure*, t. 1, red. Fiorenzo Carpi, 185-204. Walencja: Manuel Cartells.
- Waligórski, Michał. 1947. *Proces cywilny. Funkcja i struktura*. Warszawa: Wydawnictwo Gebethner i Wolff.
- Warzocha, Edward, red. 1990. *Współczesne tendencje rozwoju prawa procesowego cywilnego*. Warszawa.
- Waśkowski, Eugeniusz. 1930. „Zasady procesu cywilnego.” *Rocznik Prawniczy Wileński*, t. IV, 271-303.

- Waśkowski, Eugeniusz. 1932. *System procesu cywilnego*. Wilno: Drukarnia Zorza.
- Waśkowski, Eugeniusz. 1932. *Podręcznik procesu cywilnego*. Wilno: Drukarnia Zorza.
- Weitz, Karol. 2009. „Między systemem dyskrecjonalnej władzy sędziego a systemem prekluzji – ewolucja regulacji prawa polskiego.” W *Ewolucja polskiego postępowania cywilnego wobec przemian politycznych, społecznych i gospodarczych*, red. Henryk Dolecki, i Kinga Flaga-Gieruszyńska, 73-99. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Weitz, Karol, i Piotr Grzegorzczak. 2012. „Komentarz do art. 6.” W *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, red. Tadeusz Ereciński, 124-42. Warszawa: Lexis Nexis.
- Wengerek, Edmund. 1958. *Koncentracja materiału procesowego w postępowaniu cywilnym* Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Wiśniewski, Tadeusz. 2009. *Przebieg procesu cywilnego*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Witkowska-Moździerz, Katarzyna. 2017. „Konstytucjonalizacja systemu prawa, a stanowienie, stosowanie i korygowanie prawa karnego.” *Kwartalnik o Prawach Człowieka* 3-4:26-35.
- Wronkowska, Sławomira, Maciej Zieliński, i Zygmunt Ziemiński. 1974. *Zasady prawa. Zagadnienia podstawowe*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Verkerk, Remme. 2010. *Fact-finding in civil litigation: a comparative perspective*. Maastricht: University.
- Zieliński, Andrzej 2004. *Postępowanie cywilne. Kompendium*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Ziemiński, Zygmunt. 1990. *Wstęp do aksjologii dla prawników*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Zuckerman, Adrian. A.S. 1999. „Justice in Crisis: Comparative Dimensions of Civil Procedure.” W *Civil justice in crisis: comparative perspectives of civil procedure*, red. Adrian A.S. Zuckerman, 3-52. Oxford–Nowy Jork: Oxford University Press.

Zasada koncentracji materiału procesowego w postępowaniu cywilnym

Streszczenie

Naczelne zasady procesowe, stanowiąc fundament systemu procesowego, charakteryzują się doniosłą rolą społeczną oraz szerokim zasięgiem funkcjonalnym. Jedną z najważniejszych zasad, mającą podstawowe znaczenie w postępowaniu cywilnym, jest zasada koncentracji materiału procesowego, która jest określona m.in. przepisami *Kodeksu postępowania cywilnego*. Nakazuje ona prowadzenie postępowania w taki sposób, by zebranie wszystkich niezbędnych faktów i dowodów do rozstrzygnięcia sprawy odbyło się szybko i sprawnie. Zasada

koncentracji materiału procesowego wytycza granice czasowe realizacji podstawowych ciężarów procesowych, za które należy uznać ciężar twierdzenia oraz ciężar dowodzenia. Wobec tego zasada ta ogranicza pod względem czasowym możliwość dokonywania czynności procesowych, w wyniku których uczestnicy mogą realizować ciężary procesowe, a tym samym świadomie kształtować swoją sytuację procesową. Zasada koncentracji materiału procesowego wchodzi w korelację z innymi naczelnymi zasadami procesowymi, przyjętymi przez ustawodawcę i determinującymi jednocześnie działania sądu i stron w postępowaniu. Postulat szybkości postępowania, który realizuje zasada koncentracji materiału procesowego, z poszanowaniem jednak nadrzędnego postulatu, jakim jest dokonywanie przez sąd prawdziwych ustaleń faktycznych, wpisuje się również w międzynarodowe tendencje związane z przyspieszeniem postępowania. Obecne są one w prawie Unii Europejskiej, do którego dostęp mają obywatele za pomocą europejskiego portalu e-sprawiedliwości, zawierającego także informacje dotyczące poszczególnych systemów sądowniczych oraz informacje mające na celu ułatwienie obywatelom całej Unii Europejskiej dostępu do wymiaru sprawiedliwości, dostępnego w 23 językach. W artykule przedstawione zostały regulacje związane z zasadą koncentracji materiału procesowego, w tym istota i *ratio legis* wskazanej zasady, pojęcie materiału procesowego i czynności procesowych, system dyskrecjonalnej władzy sędziego, katalog naczelnych zasad procesowych w kontekście zasady koncentracji materiału procesowego oraz sędziowskie kierownictwo postępowaniem jako technika prowadzenia postępowania.

Słowa kluczowe: zasada koncentracji materiału procesowego, czynności procesowe, system dyskrecjonalnej władzy sędziego, sędziowskie kierownictwo postępowaniem

The principle of concentration of procedural material in civil proceedings

Summary

The main procedural principles constituting the basis of the procedural system are characterized by a significant social role and a wide functional range. One of the most important principles, of fundamental importance in civil proceedings is the principle of concentration of procedural material, which is defined, among others, by provisions of the *Civil Procedure Code*. The principle mandates conducting of proceedings in such a way that the gathering of all the necessary facts and evidence to resolve the case took place quickly and efficiently. The principle of concentration of procedural material sets the time limits for the implementation of essential procedural burdens, for which burden of raising and presenting an issue and burden of proof should be considered. Therefore, this principle limits in time the possibility of performing procedural acts, as a result of which the parties can carry out procedural burdens, and thus consciously shape

their procedural situation. The principle of concentration of procedural material correlates with other general procedural principles adopted by the legislator which determine at the same time the actions of the court and parties to the proceedings. The postulate of the speed of the proceedings, which is implemented by the principle of the concentration of procedural materials with due regard to the overriding postulate of performing by the court the true factual findings, also fits in the international tendencies associated with the acceleration of proceedings. They are present in the EU law that is accessible for the citizens through European e-justice portal, which also contains information about individual judicial systems and information to facilitate access to justice for citizens across European Union, available in 23 languages. In the article regulations related to the principle of concentration of procedural material are presented, including the nature and *ratio legis* of the said principle, the concept of procedural material and procedural acts, the system of discretionary power of the judge, the catalogue of procedural principles in the context of the principle of concentration of procedural material, and judicial management of proceedings as a technique of conducting proceedings.

Key words: the principle of concentration of procedural material, procedural acts, the system of discretionary power of the judge, judicial management of proceedings

Information about Author: NATALIA WÓJCIK-KROKOWSKA, J.C.L., Ph.D. student in the Department of Fundamentals of Civil Law and Private International Law, Institute of Law, Faculty of Law, Canon Law and Administration, the John Paul II Catholic University of Lublin; Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, Poland; e-mail: nataliawojcik@o2.pl; <https://orcid.org/0000-0001-6346-6973>

Piotr Zamelski

LAW TOWARDS FAMILY: FRIEND OR FOE

The family is the simplest and most natural group and, at the same time, the primary and enduring foundation of any every higher-order human community [Röpke 1946, 240, cited after: Walkowiak 2008, 195]. The family and parenting are, in particular, the archetype of power and the original axiological and sociological model for and the normative domain within a political community [Jonas 1996, 189]. On the other hand, the family is not self-sufficient and needs support from higher-order communities that it co-creates. Like every individual and community of people, the family and its members are bound by social norms, among which only the legal ones are linked to public coercion. The more the organization and goals of a political community depart from the original similarity to the family and the goal of protecting its interest, the more they become a threat to the durability and functionality of individual families and, ultimately, to the existence of the political community as such.

Positive law, as a normative manifestation of a political community, should be a natural ally and defender of virtues, including family life. However, as a product of imperfect people, it can itself reveal serious deficiencies, errors and deviations that make it a threat to individuals and the family. The article attempts to explore the matter, first by offering a historical and philosophical perspective, then discussing the impact of law on family life and the school of law education as a way to acknowledge the role of the family. The conclusion offers a recapitulation of the main points raised in the article.

1. A historical and philosophical perspective

Family life is strongly intertwined with natural law because it relies on the original and deepest layers of the human nature, many of which surface even instinctively. For the sake of the social order and given human imperfection, it is beneficial for all if positive law regulates the fundamental and socially important family matters (e.g. marriage, adoption, inheritance) as long as it remains faithful to objective moral principles. Still, in most aspects of family life, the role of the law should be confined to protective functions. Experience shows, however, that attempts to reform the family with administrative tools spawn new problems and individual dramas. The use of legislation and public coercion to force a new vision of the world, humanity and morality is characteristic of the proponents of philosophical idealism and should be regarded as a blot on the landscape of the recent history of Europe.

In ancient Europe, Christianity was confronted with promiscuity and approval of divorces, although attachment to monogamy was certainly a favourable circumstance. Following the Edict of Milan (313), the standards of marital ethics and family life begin to settle in the Roman legislation and then, through the process of advancing Christianization, spread to other European peoples. Since the late Middle Ages, social, economic and mental transformations across the societies of the Occident have contributed to the weakening of the family in all the fundamental areas of its nature and functioning. When Martin Luther (1483-1546) rejected the scholastic primacy of reason enlightened by faith and the universal teaching of the Church based on that dogma, a broader movement arose which aimed to promote greater freedom and choice in the moral sphere. One of the foreseeable consequences of that shift was the dwindling authority of marriage, the questioning of its sacramental character and indissolubility, but also, though less directly, attempts to challenge the moral significance of adultery. It was the simplest and most practical reception of Wilhelm Ockham's voluntarism (1285-1347) which says that the human being regards themselves as empowered to revamp rules in matters that can be known by reason and are objectively resolved [Scheffler 2006]. Suffice it to say, the English supremacy of 1534 was rested on questioning the indissolubility of marriage.

Another turning point in social perception of the conjugal relationship and the family in the context of the entire social system was the relativistic concept of ethics by Immanuel Kant (1724-1804). Striving to find a basis for moral norms, often disparaged by the Enlightenment philosophers seeking answers only in natural sciences, Kant proposed that human conscience was the ultimate justification for morality. Therefore, as opposed to classical philosophy where the individual was to discover objective morality in his or her conscience through upbringing, religious and intellectual formation and their own reflection, Kant says that conscience should determine the content of moral norms by relying on the sense of justice. Kant's approach is horizontal, which is why it triggers a gradual reduction of the standards underlying formal and informal social control. This happens under the influence of the categorical imperative which fails to offer any other ultimate motivation to follow moral norms outside religion [Tatarkiewicz 1988]. This process runs in parallel to other influential theories that have been implanted in social mentality and are mirrored in the legal system. In chronological terms, we should begin by recognizing the unlimited power of the state to interfere in people's lives, which stems from the theory of social contract by Thomas Hobbes (1588-1679) [Kundera 2008]. Next, there is the dialectic of Georg Hegel (1770-1831). Through constant social discourse and subsequent trade-offs between the proponents of the relatively conservative thesis and progressive antithesis, it ensures a gradual transformation of social life through positive law [Palacz 1988, 170-75]. Finally, a factor that takes the processes outlined above to the next level is democracy. Its procedures force political powers to succumb to social sentiment, which is rather unstable in the era of ubiquitous electronic media.

The circumstances given above reveal some channels through which family-hostile solutions penetrate the legal system; however, to get a broader picture of the situation, these solutions need to be examined in terms of form and structure. Given the challenges of the 2010s, the key problem seems to be Marxism and its mutations surfacing in culture and axiology. Dialectical materialism developed by Karl Marx (1818-1883) and Friedrich Engels (1820-1895) operated in the political, economic and social life of Europe in two variants. The first was Bolshevism which, after the 1917 October Revolution, showed overt hostility towards the family and

promoted sexual permissiveness thanks to the efforts of the feminist People's Commissar Alexandra Kollontai (1872-1952) [Ratuszniak 2012]. That seemed to have been aligned with the policies of Vladimir Lenin (1870-1924) and Lev Trotsky (1879-1940), who treated the public focus on sexual affairs as an effective means of weakening reactionary movements. Joseph Stalin's coming to power led to a gradual reduction of intensity of the policy of sexual liberation, but still the ever-aggravated totalitarian rule affected matrimony and the education of children through terror.

The other variant of dialectical materialism emerged from the Frankfurt School made up by a group of philosophers initially employed at the Social Research Institute in Frankfurt am Main. Their critical theory was based on the exploration of the Marxist superstructure (culture, education, politics), which was to be stripped of the objective elements (rooted in morality and tradition) in favour of full relativism, hedonism and rejection of all compulsion. Having adopted the paths of Sigmund Freud, they recognized that the source of oppression, discrimination and intolerance in social and economic life is the so-called 'authoritarian syndrome', which they defined as a personality disorder which demanded consistent adherence to traditional values and norms and expectation of the same from others. They argued that children raised in the traditional model would be inclined to support authoritarian regimes as adults; therefore, they proposed that children be given freedom of behaviour and that education be free from conservative thinking [Adorno 2010; Horkheimer 1937]. The views of the representatives of the Frankfurt School colonized the culture and education of post-WW2 Germany as a method of eliminating totalitarian inclinations. They have been strongly influencing the legislation and mentality of European societies to date.

A consistent extension of the post-Kantian modernism pursued by the Frankfurt philosophers is the theory of liquid modernity by Zygmunt Bauman (1925-2017) [Bauman 2003]. It attempts to grasp the cultural and mental changes that have occurred in post-modern societies since at least the second half of the 20th century and are also reflected in the situation of the family. Bauman's description of liquid modernity corresponds to the model of living of many families of the Occident. This model features the diversity of forms, the disappearance of strong people-to-people ties and

a sense of responsibility, a departure from the traditional model of education based on morality and obedience, openness to profound transformations and experiments (not only in terms of sexual partners but also with one's own gender). In fact, this resembles a monumental voluntarism affirming the will prevailing over reason and, consequently, immanence over transcendence (Cartesianism), and experiences and demands over truth and duty.

2. Impact of law on family life

Through its overwhelming influence over society, law is an inseparable component of family life, but can it also be an ally in striving to secure the interest of the family and its members? The answer depends on the values that the legislator is guided by, the validity of its adopted legal norms, the methods of implementing those norms and the moral condition of the recipients of the law themselves. The multitude of legal regulations, most of which having some impact on the lives of at least some families, only partially highlights the scale of challenges and threats to the family well-being in the post-modern world. The concepts of relativism and pluralism of beliefs are no longer just a description of the actual state, but they began to be treated as autotelic values in public life, and sometimes even in private and family life. Therefore, the promotion of universal values and norms must, as never before, be rested upon cause-and-effect arguments and reasoning.

St Thomas Aquinas demanded that positive law showed alignment with reason, and that its overarching goal be common good, i.e. the well-being of the entire community [Tomasz z Akwinu 1985, 6 and 50, q. 90 a. 2 r.; q. 96 a. 4 q. 2 a. 2]. J. Krukowski argues that the interest of the family is an important element of common good, as it cannot be separated from the interest of the community in which family members live, work and operate [Stadniczeńko 2000, 78]. Consequently, an objective assessment of the validity of a legal norm cannot ignore its impact on the performance by the family of its proper tasks, and the key criterion of this assessment should be based on values and norms sourced from natural law through reason. It should be added that the concept of reason refers to the use of the power of cognition of reality in the pre-Cartesian sense, i.e. open to deductive

reasoning in search for the truth. This is a challenge in the era of uncontrollable subjectivity, but still feasible even *de lege lata*. For example, in its judgement of 18 May 2005, the Constitutional Tribunal of the Republic of Poland referred to the constitutional principle of subsidiarity, “according to which the state should support the family instead of replacing it in performing its functions.”¹ After all, as A. Kufmann pointed out, the law actually experienced by the person is a specific decision that expresses, “what is right in a particular situation” [Oniszczyk 2008, 682-83].

With regard to the regulations on family life laid down in positive law, the most cited ones address the family *expressis verbis*. The system of law is internally coupled with every sphere of social life, so it is impossible to precisely determine the impact of a specific legal provision on the lives of millions of citizens. This is very true also about family life and life in the family, which is not an optional environment for a person, but the method of functioning and an element of identity integrated with his or her personal and social nature [Bartnik 1995, 199-200]. Also, people who have not established their own family perceive their nuclear family as a point of reference: they do not sever ties with their parents, siblings or distant relations. Therefore, it seems more than justified to say that each currently effective legal provision has an impact, to some extent and even indirectly, on the lives of families and their individual members, although not always addressing family matters *explicite*. Law-making can even be considered the art of prudent service to people united in families and families made up of people.

Among the areas and disciplines of law relevant to family life, there is family law which covers matters essential for the existence of the family in legal transactions, labour law with professional pragmatics, economic law, social security law and tax law – due to the protection of the economic security of families – and selected regulations of penal law, civil law, education law, and medical law. As noted elsewhere, the impact of other fields of law on the family, which may only reveal itself in specific circumstances, must not be underestimated.

¹ Judgement of the Constitutional Tribunal of 18 May 2005, file ref. K 16/04, p. III.6.

3. Law education as a way to appreciate family

It would be difficult to rationally justify the positivist theory of rational legislator, which argues that imperfect people would be able to establish a perfect legal system, especially in a consensus-based political system. However, this is not in conflict with attempts to ensure that the elements of social organization meet the requirements of natural law and, at the same time, contribute to the building of the common good. This assumption underlies the idea of law education which emerged as a subdiscipline of the theory and philosophy of law and a practical model in the making, application, and teaching of the law.

The very concept of law education was coined by Leon Petrażycki [Kojder 2001, 165], so it is not new in jurisprudence. Yet, the point of the discussed concept of law education is to focus on learning about law as a social fact and to use it to achieve goals that, in principle, it is supposed to help achieve. “The presented approach is at the very core of law education. Assessment of a legal regulation, in particular its educational impact, must therefore refer the content and consequences of law to the norms and values of family life to determine how a specific problem would be solved if the standards of family life were employed (family being the most fundamental and natural environment), and, at the same time, how the situation of the law influences the situation of families (since their axiological, economic and social autonomy must be safeguarded). Only then, based on law education, a reliable assessment of legal regulations can be done followed by *de lege ferenda* recommendations. The presented method of critical legal thought, immanently embedded in law education, can be tentatively termed ‘family jurisprudence’ because in the assessment of positive law it is guided by the anthropological assumption about the fundamental role of education and family relationships for the personal and social development and for economic relations. It is therefore a variation of social and legal comparative statistics” [Stadniczeńko and Zamelski 2016, 60].

Everyone has the right to be raised in love for good, which is why the taking over of child and youth education by the state over the minimum determined by the principle of subsidiarity – so popular since the Enlightenment – violates the basic human rights [Stadniczeńko 2000, 115].

It is no different with the educational impact of law on society, still the multiplicity and diversity of real and potential problems really justifies the enactment of numerous legal regulations. Hence, the greater the responsibility of the legislator who, under natural law, should strive for the standards of natural law, including the principle of subsidiarity, to be respected, since they apply to everyone equally and objectively. Moreover, the political community expects the authorities to resolve their real problems effectively. Fulfilling these conditions at the level of the entire legal system would be sufficient for the law to satisfy its educational function in the community, thus acting in the interest of the family as its ally. This, however, is a demanding requirement for legal provisions and for the legislator who should display exceptional axiological and subject-matter competence.

Highlighting the importance of the family in law education can become a part of the legal system owing to the appreciation of such functions, duties and prerogatives in the family that can be developed and elevated to the level of duties of public authorities and a higher level of community life. On the scale of the society, co-responsibility and love in a properly functioning nuclear family will not experience affective empowerment, but they may still be entrenched in the consciousness of members of the political community through proper intellectual and personal formation. One of the means of formation of the society in this spirit is consistency in making, applying and teaching good quality law.

Concluding remarks

Law is a social fact, but its content depends on the will of those responsible for law making, application, teaching, and interpretation. There are justified doubts regarding validity and raised because of the content of the legal norm [Tomasz z Akwinu 1985, 43 q. 93, a. 3, ad 2; Radbruch 2009, 241-43], but they rarely lead to the norm being repealed. The impact of positive law on the family depends on the content of legal provisions and the resultant normative effects, while the legislator's attitude towards natural law is conclusive in this regard. Cognitive realism demands the recognition of primacy of natural law, the obligation to know and respect it; however, paradoxically, it is immanentism that leads to abandoning realism

in favour of idealism. *A priori* philosophical idealism is not able to deny the human nature as such, but it attempts to question individual values and norms derived from in natural law, which, because of requirements and consistency, may prove to be an impediment to the achievement of goals that are not aligned with the common good. Since the family is the original model of all power, subordination and responsibility, every power seeking to launch new models will act against the family as a competitor in pursuing its own agenda. This is legal anti-education which distorts the personality and social relations of the addressees and can even expose their lives and safety to risk. In contrast, the proposed philosophical and practical approach referred to as law education relies on the concept of unvarying natural law and on the definition of personal and social relations derived from neo-Thomism [Stadniczeńko and Zamelski 2016, 70]. When met, its conditions are capable of making positive law a faithful ally of the family, an ally that rejects a free dictate to serve its legitimate needs.

REFERENCES

- Adorno, Theodor. 2010. *Osobowość autorytarna*, transl. Marcin Pańków. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bartnik, Czesław S. 1995. *Personalizm*. Lublin: "Czas".
- Bauman, Zygmunt. 2003. *City of fears, city of hopes*. London: Goldsmith's College.
- Horkheimer, Max. 1937. "Traditionelle und kritische Theorie." *Zeitschrift für Sozialforschung* 6, no. 2:245-94.
- Jonas, Hans. 1996. *Zasada odpowiedzialności. Etyka dla cywilizacji technologicznej*, transl. Marek Klimowicz. Kraków: Platan.
- Kojder, Andrzej. 2001. *Godność i siła prawa. Szkice socjologiczno-prawne*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Kundera, Elżbieta. 2006. "Hobbes." In *Leksykon myślicieli politycznych i prawnych*, ed. Elżbieta Kundera, and Marek Maciejewski, 195-98. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Oniszczyk, Jerzy. 2008. *Filozofia i teoria prawa*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Palacz, Ryszard. 1988. *Klasyki filozofii*. Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza.
- Radbruch, Gustaw. 2009. *Filozofia prawa*, transl. Ewa Nowak. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Ratuszniak, Jan. 2012. "Kobieta i jej pozycja w sowieckim społeczeństwie w świetle koncepcji Aleksandry Kołłontaj." In *Vade Nobiscum VII*, ed. Zofia Brzozowska, Jarosław Kubiak, Barbara Nowak, et al., 63-68. Łódź: Piktora.
- Röpke, Wilhelm. 1946. *Civitas Humana. Grundfragen der Gesellschafts- und Wirtschaftsreform*. Erlenbach-Zürich: Rentsch.
- Scheffler, Tomasz. 2006. "Ockham." In *Leksykon myślicieli politycznych i prawnych*, ed. Elżbieta Kundera, and Marek Maciejewski, 330-32. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Stadniczeńko, Stanisław L. 2000. *Urzeczywistnianie prawa w zatrudnianiu młodocianych w okresie transformacji*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Polskiego.
- Stadniczeńko, Stanisław L., and Piotr Zamelski. 2016. *Pedagogika prawa. Vade mecum! Pójdź ze mną!* Warszawa: Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Warszawie.
- Tatarkiewicz, Władysław. 1988. *Historia filozofii*. Vol. 2. Warszawa: PWN.
- Tomasz z Akwinu, 1985. *Suma Teologiczna I-II*. Vol. 13, transl. Pius Bełch. Londyn: Veritas.
- Walkowiak, Jerzy. 2008. "Idea dobra wspólnego na tle doktryn społeczno-gospodarczych i działalności ponadnarodowych korporacji." In *Dobro wspólne. Problemy konstytucyjnoprawne i aksjologiczne*, ed. Waldemar J. Wołpiuk, 185-226. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania i Prawa im. Heleny Chodkowskiej w Warszawie.

Law Towards Family: Friend or Foe

Summary

The family and the state are two elements inherently linked to people's lives: the family under natural law and the state under positive law, the latter emerging from the natural human need for collective life. There is constant interplay between the natural family rights and obligations and positive law, sometimes even competition or contradictions. The family needs positive law because social life needs proper organization, but not every normative solution is conducive to the personal and community development of a person. Strong and weak rights, bans and orders may prove potentially dangerous, and this ultimately proves the absence of axiological or praxeological competence of the legislator and public enforcers. The key to making positive law a true family's ally is for that law to abide by perpetual natural law, which requires a constant diagnosis of and reflection on the changing reality.

Key words: axiology of law, social philosophy, family law, law education, natural law

Prawo wobec rodziny – sojusznik czy zagrożenie

Streszczenie

Rodzina i państwo należą do elementów immanentnie związanych z życiem człowieka: rodzina na mocy prawa naturalnego, państwo na mocy prawa stanowionego, które wynika z naturalnej ludzkiej potrzeby życia zbiorowego. Pomiędzy naturalnymi prawami i obowiązkami rodziny a prawem stanowionym zachodzą wzajemne oddziaływania, często powstaje konkurencja, czasami również sprzeczności. Rodzina potrzebuje prawa pozytywnego ze względu na konieczność zorganizowania życia społecznego, jednak nie każde rozwiązanie normatywne jest korzystne dla rozwoju osobowego i wspólnotowego człowieka. Potencjalnie niebezpieczne mogą okazać się nakazy, zakazy oraz uprawnienia mocne i słabe, przy czym sytuacja taka ostatecznie dowodzi braku kompetencji aksjologicznych lub prakseologicznych po stronie prawodawcy i organów stosujących prawo. Kluczem do uczynienia z prawa stanowionego prawdziwego sojusznika rodziny jest jego zgodność z niezmiennym prawem naturalnym, co wymaga stałej diagnozy i refleksji nad zmieniającą się rzeczywistością.

Słowa kluczowe: aksjologia prawa, filozofia społeczna, prawo rodzinne, pedagogika prawa, prawo naturalne

Informacje o Autorze: Dr PIOTR ZAMELSKI, adiunkt w Katedrze Nauk Humanistycznych i Prawnych, Wydział Ekonomii i Zarządzania, Politechniki Opolskiej; ul. Luboszycka 7, 45-036 Opole, Polska; e-mail: p.zamelski@po.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0002-1460-4433>

Kinga Cichawa

THE IMPACT OF RELAPSE INTO CRIME ON THE DEGREE OF OFFENDER'S GUILT IN CANON LAW AND POLISH LAW

The article aims to discuss the subject of relapse into crime in canon law and Polish law. With regard to canon law, the aforesaid institution of penal law will be presented against the provisions of the 1917 Code of Canon Law¹ and the 1983 Code of Canon Law.² Speaking of Polish law, the main focus will be the *Penal Code* of 1997.³ Recidivism remains of interest to legal scholars specializing in either of the legal systems, hence encouraging reflection on whether it has an impact on the degree of offender's guilt.

1. Relapse into crime in canon law

This section will address relapse into crime in the CIC/17 and in the CIC/83. First, the concept of recidivism will be highlighted. Next, criteria will be discussed that must be met for recidivism to occur along with the types of relapse into criminal behaviour.

KINGA CICHAWA, J.C.L., Ph.D. student in the Department of Church Procedural Law, Marriage, Criminal and Eastern Catholic Churches, Institute of Canon Law, Faculty of Law, Canon Law and Administration, the John Paul II Catholic University of Lublin; Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, Poland; e-mail: kinga.cichawa1@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5960-8588>

¹ *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus* (27.05.1917), AAS 9 (1917), pars II, p. 1-593 [henceforth cited as: CIC/17].

² *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, p. 1-317 [henceforth cited as: CIC/83].

³ Act of 6 June 1997, *the Penal Code*, Journal of Laws of 2019, item 1950 as amended [henceforth cited as: PC].

1.1. Relapse into crime in the 1917 Code of Canon Law

The Pio-Benedictine Code, as the CIC/17, is often referred to, was promulgated on Pentecost on 27 May 1917 by the Apostolic Constitution *Providentissima Mater Ecclesia*.⁴ It became effective on 19 May 1918 [Hemperek 1995, 129]. Provisions regarding ecclesiastical penal law are to be found in Book V CIC/17 “On Offences and Penalties.”

Recidivism is regulated in can. 2208 § 1. Pursuant to this canon, a recidivist is one who, after a condemnatory sentence, commits again a crime of the same sort under such circumstances, particularly of time, so that pertinacity in bad will can be prudently identified. The described legal concept is known as special recidivism. The second paragraph of the same canon, however, provides for general recidivism, that is, two delicts of different sorts are enough for recidivism to occur, one of them closing with a condemnatory sentence. J. Syryjczyk explains that the principle contained in can. 2208 § 2 concerns not only special recidivism but also alludes to the general return to criminal behaviour, regardless of the type of committed crime [Syryjczyk 2005, 162]. Synthetically speaking, the following criteria must be met for recidivism to occur: 1) the offender is convicted by a final judgement for a past crime; 2) perpetration of a crime of the same kind; 3) pertinacity in bad will. These are cumulative criteria; therefore they must occur together in order for recidivism to take place [ibidem, 154]. In addition, it should be noted that return to criminal behaviour is a completely different phenomenon than the actual concurrence of offences, i.e. one offender commits several crimes, but they have not been sentenced for any of them yet. Similarly, there is a difference between recidivism and a situation where the offender commits many illegal acts that are combined into one in a legal sense. Such a series of natural acts of the perpetrator is, for practical, procedural and legal reasons, referred to as a continuous crime. Individual criminal acts committed by the same perpetrator are not new crimes unless a sentence has been imposed for all the facts that underlie a continuous crime. Therefore, recidivism will not take place if, between the acts that comprise a continuous crime, a canonical warning was issued which is not the same as conviction [ibidem, 155]. Also,

⁴ Benedictus PP. XV, Constitutio apostolica *Providentissima Mater Ecclesia* (27.05.1917), AAS 9 (1917), p. 5-8.

recidivism will not occur through a permanent crime, that is, one whose effect is sustained [Mikołajczuk and Terpin 2018, 389]. This is because the offender sustains the condition induced by a criminal act, even after a canonical warning; they do not commit new crimes nor do they meet the criteria of recidivism [Syryjczyk 2005, 155]. It seems reasonable to consider whether the approach to recidivism in the CIC/17 covers uncommitted crimes, i.e. attempted or failed ones. The CIC/17 in can. 2235 says that if the offender did not commit the offence but only attempted it and failed, they could still suffer an adequate penalty. Thus, the question is whether such a conviction can be a criteria for recidivism to occur if another crime is committed. Opinions are divided because, on the one hand, we have information that there was a conviction for a previous crime, even if not committed, and, on the other, a new crime has been perpetrated. This, in turn, implies pertinacity in bad will. On the other hand, when strictly interpreting the provisions of the CIC/17, especially can. 2208 § 1, relapse into crime should be ruled out because the first crime has not been committed [ibidem, 156].

1.2. Relapse into crime in the 1983 Code of Canon Law

In the CIC/1983, the provisions of penal law were included in Book VI which has 89 canons, and its material is divided into two parts, i.e. “Offences and Punishments in General” and “Penalties for Particular Offences” [Hemperek and Góralski 1995, 129].

Relapse into crime in the CIC/83 has the same meaning and significance as in the CIC/17: it is a repeated offence by the same perpetrator. Although the CIC/83 fails to provide a clear definition of recidivism, still some criteria can be identified that determine the existence of relapse into criminal behaviour. These criteria are included in can. 1326 § 1 as follows: 1) condemnation or declaration of penalty for a previously committed crime; 2) re-offending; 3) the existence of circumstances that indicate obstinate ill-will. At this point, it should be noted that under applicable regulations the cases discussed above fall under juridical or legal recidivism. For legal recidivism to take place, the above-listed criteria must occur jointly, i.e. cumulatively, which means that the absence of even one precludes a specific situation from being qualified as re-offending in a legal

sense [Syryjczyk 2008, 167]. An important pre-condition of recidivism is the perpetration of a crime after previous conviction or declaration of penalty *latae sententiae*. Adjudication on recidivism concerns the most recent crime and is based on a conviction or declaration of penalty, which confirms that the perpetrator has actually committed the crime before. In order to accept recidivism as valid, a judgement must be passed which has become *res iudicata* [ibidem, 167]. The condition of *res iudicata* arises when two consistent sentences have been passed regarding the same parties, the same request and the same title of plea, no appeal has been lodged within the prescribed time limit; or the case has been dismissed at the appellate level; or there has been renouncement of the trial; or a final judgement has been passed [Greszata-Telusiewicz 2013, 20]. *Res iudicata* means that a dispute between the parties to a trial has been definitively terminated and can no longer be challenged because it is considered just [ibidem]. If a new crime had been committed before the judgement became final, then there was no recidivism in a legal sense but the actual concurrence of crimes [Syryjczyk 2008, 167]. As in the CIC/17, a continuous crime or permanent crime is not recidivism in a legal sense [ibidem, 168]. Another of the necessary criteria of recidivism is re-offending but involving a completely different crime than before. Interpreting the provision of can. 1326 § 1 CIC/83, it does not matter whether the perpetrator commits a crime of the same type or not. Hence, re-offending in the juridical approach covers both return to the same type of crime and a crime completely different from the previous one [Idem 2005, 168]. The third criteria for recidivism to occur is obstinate ill-will. This special moral and psychological condition must be confirmed based on the circumstances of perpetrating another crime. Proof of obstinate ill-will may be the time that has elapsed between the old and new crime. Therefore, the rule is that the earlier the perpetrator returns to crime, the greater his or her pertinacity. By considering the aspect of time, a judge can tell whether in a particular case obstinacy in ill-will actually occurred [Idem 2008, 168].

2. Relapse into crime in Polish law

Penal law in force in Poland is laid down in the PC. Some penal provisions are also to be found in two types of additional statutes. First,

these can be laws containing exclusively or almost exclusively penal provisions. Second, these can be administrative acts that regulate a specific area of public life but also contain some penal provisions [Gardocki 2013, 31]. Recidivism is raised in Art. 64 and is defined as return of the same offender to crime, which leads to some negative consequences under penal law. Based on Art. 64, ordinary special recidivism, also known in the literature on the subject as ordinary re-offending, as well as multiple special recidivism, often referred to as multiple re-offending, can be identified [ibidem, 268]. The ordinary special recidivism covers cases when the offender sentenced for an intentional offence to imprisonment commits, within 5 years after serving at least 6 months of terms, another intentional offence similar to that for which they were already sentenced. In such a situation, the court may impose a penalty provided for the offence attributed to the offender of a length up to the maximum of the mandatory penalty increased by half. Whether to raise the upper limit of the mandatory penalty by half is to be decided by the court [Grześkowiak and Wiak 2017, 268]. It is important for recidivism that the new offence resembles the previous one. The definition of this type of offence is provided in Art. 115 § 3. It reads that similar offences are those which belong to the same type. In addition, the legislator emphasizes that offences with the use of violence or threat to use it or offences committed so as to gain material advantage are deemed similar. The other regulated type of relapse into crime is the so-called multiple re-offending, i.e. multiple special recidivism. For this institution to occur, the following conditions must be met: 1) the perpetrator has already been convicted in the conditions of ordinary special recidivism; 2) they have served at least one year of term in total; 3) within 5 years after serving all or part of the last term, they have committed an intentional offence against life or health, rape, robbery, theft with burglary or other offences against property with the use of violence or threat of violence. If all the three conditions are met, the court obligatorily imposes a penalty of deprivation of freedom provided for the attributed offence of a length over the minimum of the mandatory term and may impose it up to the maximum of the mandatory term increased by half [Gardocki 2013, 200].

3. Relapse into crime and guilt in canon law

The rule of *nullum crimen sine culpa* is broadly applicable both in canon and secular law. Although these are two distinct legal orders, both approach guilt as one of the constitutive elements of crime. In canon law, crime has its objective and subjective component. The objective component is, simply put, the external violation of a penal act or precept, i.e. a norm that, when encroached upon, entails a canonical sanction. The sanction may be defined or not defined, which means that, in the former case, the law provides its type and duration directly, while, in the latter case, it depends on the judge's prudent assessment. The faithful who violates the law that does not go with a criminal sanction violates the moral order and is compelled to repair the damage, although they do not commit a crime and are not subject to a penalty [Pawluk 1990, 68-69]. In contrast, the subjective element of crime is *gravis imputabilitas*, i.e. grave imputability [Mikołajczuk and Terpin 2018, 383]. For a crime to occur, it is not enough for someone to be the physical cause of an illegal act only. There must be a causal link between the act and the doer, and this act must be fully owned by the perpetrator who is morally accountable. The perpetrator is morally capable to be held accountable if they were aware of their act and controlled their own behaviour. The source of imputability is guilt which can be intentional (*dolus*) and unintentional (*culpa*) [Pawluk 1990, 70]. According to can. 1321 § 2 CIC/83, punished are crimes committed deliberately while those committed due to omission of due diligence are not punished unless the law or precept provides otherwise. Thus, in the science of canon penal law, intentional guilt is the deliberate violation of a law or precept. For guilt to exist, it is necessary for the perpetrator to have prior knowledge of the law that has been violated. Voluntary or intentional guilt implies freedom of action and freedom of choice when committing a crime, and, therefore, it manifests itself in the will to commit it. It consists of knowledge of the violated norm and a desire to violate it, which is typified by freedom of choice and freedom of action or omission. The knowledge of the norm means such a state of the perpetrator in which he or she is aware that they are acting against the law. It does not naturally follow that the offender is aware of the criminal sanction for the violation of the law [Mikołajczuk and Terpin 2018, 385].

Relapse into crime aggravates the perpetrator's guilt and tends to justify a more severe penalty. Re-offending, therefore, works to the detriment of the perpetrator by increasing their guilt, that is, it has an impact on the subjective component of the crime [Syryjczyk 2005, 163]. This concept was reflected in the CIC/17 in the canon discussed earlier, i.e. 2208 § 2. In attempting to keep a balance between crime and penalty, the ecclesiastical legislator provides that the circumstances of the crime be investigated. Can 2218 § 1 CIC/17 requires that equitable proportion must be observed between crime and penalty, i.e. the perpetrator's imputability must be taken into account along with scandal and harm caused. Therefore, the judge is obliged to determine whether the circumstances of the crime indicate higher or lower accountability of the offender and, therefore, their guilt. Pursuant to the provisions of the CIC/17, re-offending is a circumstance that aggravates guilt, in particular special recidivism which involves the offender's obstinacy in ill-will [ibidem]. Re-offending increases the perpetrator's guilt when they demonstrate malice and perverse will. Recidivism is also a socially dangerous because it exposes the offender's dismissive attitude of the church discipline and no effects of the penalty meted out previously. These arguments support the idea that recidivism is a circumstance that entitles the judge to increase penalty up to an extraordinarily level. The CIC/17 provided for two options of increasing penalty. The first one envisaged going beyond the maximum penalty provided for in the law, while the other proposed the imposition of another penalty on top of the legal measure provided for in the law [ibidem, 155].

The CIC/83 does not contain a provision resembling can. 2208 § 2 CIC/17, which reads that whoever commits several offences of different type adds to their culpability [ibidem, 171]. The present-day law rejects the absolute principle that the degree of guilt increases automatically along with the growing number of committed offences. Consequently, the idea of automatic aggravation of penalties for each case of recidivism was also abandoned. In addition, it should be noted that the judge, although aware of re-offending under can. 1326 § 1, no. 1, is not obliged to make the penal sanction provided for a specific offence more severe. The CIC/83 treats recidivists more liberally because not every case of recidivism requires a severe penal sanction. It leaves the choice to the discretion of the judge [Idem 2008, 171].

4. Relapse into crime and guilt in Polish penal law

As already mentioned elsewhere, guilt is a necessary constitutive element of crime in Polish law as well. In accordance with Art. 1, para. 3 PC, the offender of a prohibited act does not commit an offence if no guilt can be attributed to them at the moment of committing the act. The PC clearly formulates the principle of guilt as a necessary component of the definition of crime. Guilt is the basis for penal liability to occur and causes an illegal act to be named a crime [Grześkowiak and Wiak 2017, 90]. Because the legislators do not wish to define the term ‘guilt’ and leave it to doctrinal disputes, modern penal law and legal sciences have advanced many theories concerning guilt. One of them is the psychological theory of guilt. It assumes that guilt is a psychological experience of the perpetrator that binds them with their act, existing in connection with the act and developing through the act. This theory branched further into the theory of will and the theory of imagination. The former says that the perpetrator’s guilt is determined by the element of the will to commit an illegal act. However, according to the theory of imagination, the decisive factor is prediction, consciousness, and imagination, in other words, the intellectual element. Thus, guilt occurs when the perpetrator is aware of the act and possibly of its effect – and this awareness stimulates their desire (will) to commit the illegal act – or they abandon the act under the influence of this awareness [ibidem, 94]. Another theory of guilt is the normative theory which says that guilt is not a psychological fact but a value judgement. Advocates of this theory believed that guilt was not that the perpetrator desired what he should not have desired, but that the perpetrator should not have desired what he actually desired. Another theory of guilt is the 1930s pure normative theory of guilt. It held that the perpetrator acted against the applicable legal order although he or she could have behaved differently in the situation in which they found themselves [ibidem, 95]. The Polish legislator does not support any specific theory of guilt. However, there are opinions that it approves of the pure normative theory, as demonstrated in the aforesaid Art. 1, para. 3 PC which speaks of guilt in the context of attributable guilt. Separating guilt as an element of crime from intention or the lack of it may also indicate that the legislator has opted for the pure

normative theory of guilt and has certainly rejected the psychological approach [ibidem, 96].

In Polish law, guilt is inextricably linked to the subjective aspect of crime. It consists of the psychological phenomena that accompany the subjective sphere, i.e. the perpetrator's external behaviour, and express the perpetrator's mental attitude to the committed act. The subjective side is the most important pre-condition for guilt to exist. Without the subjective aspect required under penal law and specifying the type of crime, the perpetrator cannot be accused of offending, and, thus, their penal liability is not there due to the lack of guilt [Gardocki 2013, 81]. Depending on the adopted concept of guilt, the element of the subjective aspect is intentional and unintentional guilt [Grzeškowiak and Wiak 2017, 109].

Given the considerations above, it should be noted that the institution of recidivism is related to committing a crime deliberately. At the core of intentionality there is the intention to commit an illegal act, which means that the perpetrator is aware of and has a will to carry on with the act and make it criminal through their behaviour. The PC in Art. 9, para. 1 distinguishes two forms of intent that determine whether penal liability occurs: direct intent and conceivable intent [ibidem, 110].

Recidivism under the provisions of the PC is associated with an extraordinary strengthening of penalty. It consists in invoking, in certain situations, e.g. special recidivism, a series of offences, making the criminal activity a permanent source of income, committing a crime in an organized group or conspiracy, or committing a terrorist act, the option of imposing a greater penalty than provided for the offence, or limitation of the possibility of imposing a milder penalty [Gardocki 2013, 199]. Thus, the consequence of the judge finding that the offence was a re-offending may be, in the case of special recidivism, the imposition of the penalty provided for the offence in question up to the upper limit of the mandatory penalty increased by a half. Again, it should be stressed that this is optional. The consequences are much more severe in the case of multiple recidivism: mandatory penalty of deprivation of liberty, mandatory penalty above the lower statutory limit and optional imposition of the penalty up to the upper limit of the mandatory penalty increased by a half.

Conclusion

The discussed legal provisions regarding relapse into crime reveal certain similarities as well as differences in approach to this institution in canon law and Polish secular law. Both under canon law and Polish law, some criteria and conditions must be met for recidivism to occur. Moreover, in both cases these are cumulative, i.e. the absence of any of them rules out re-offending. Speaking of similarities, under both canon law and Polish law, recidivism is a circumstance that is likely to aggravate penalty. However, in Polish law this is optional when the court deals with ordinary special recidivism. The analysis additionally exposes that the provisions of the CIC/83 were significantly relaxed compared with the provisions of the CIC/17. The ecclesiastical legislator did not explicitly indicate that the faithful returning to criminal behaviour increase their level of guilt, as was the case in the CIC/17. However, the science of penal law reports such a regularity, especially when obstinacy in ill-will is found, which is a prerequisite for recidivism to occur. On the other hand, the secular legislator omits to offer guidance as to whether a person returning to crime increases their guilt, while offering the judge a possibility of extraordinary strengthening of penalty or making it mandatory in the conditions of multiple special recidivism.

REFERENCES

- Gardocki, Lech. 2013. *Prawo karne*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Greszata-Telusiewicz, Marta. 2013. "Apelacja; stan rzeczy osądzonej i nowe wniesienie sprawy; przywrócenie do stanu poprzedniego, opłaty sądowe i bezpłatna pomoc; wykonanie wyroku (Z rozważań nad kanonicznym procesem zwyczajnym – część VI)." *Człowiek–Rodzina–Prawo* 12:19-22.
- Grześkowiak, Alicja, and Krzysztof Wiak. 2017. *Prawo karne*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Hemeperek, Piotr, and Wojciech Góralski. 1995. *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku. Historia źródeł i nauki prawa kanonicznego*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Mikołajczuk, Krzysztof, and Anna Terpin. 2018. "Pojęcie przestępstwa w prawie kanonicznym i prawie polskim." *Studia Redemptorystowskie* 16:369-407.

- Pawluk, Tadeusz. 1990. *Prawo Kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Tom IV. Dobra doczesne Kościoła. Sankcje w Kościele. Procesy*. Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne.
- Syryjczyk, Jerzy. 2005. "Powrót do przestępstwa w ujęciu prawa kanonicznego." *Prawo Kanoniczne* 48, no. 3-4:151-74.
- Syryjczyk, Jerzy. 2008. *Sankcje w Kościele. Część ogólna. Komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo UKSW.

The Impact of Relapse into Crime on the Degree of Offender's Guilt in Canon Law and Polish Law

Summary

Relapse into crime is disturbing for two reasons. First of all, it highlights the ineffectiveness of the penalty imposed on the perpetrator. Second, it is a violation of legal norms and legal order, which should be observed in every community. Both the ecclesiastical and secular legislator acknowledge the need to regulate the institution of recidivism. Both legal orders formulate criteria to be met for recidivism to occur. Both in canon law and Polish penal law, these criteria are cumulative. However, in canon law, recidivism is a circumstance that may aggravate the penalty for a prohibited act. Whether to increase the penalty will therefore depend on the judge's prudent assessment. The secular legislature, on the other hand, does envisage higher penalties for re-offending but based on the type of recidivism in place. If it is ordinary special recidivism, whether to tighten the punishment is left to the judge's discretion. In the case of multiple special recidivism, to mete out a more severe penalty is mandatory.

Key words: crime, relapse into crime, recidivism, guilt, canon law

Wpływ powrotu do przestępstwa na stopień winy sprawcy czynu w prawie kanonicznym i prawie polskim

Streszczenie

Powrót do przestępstwa jest zdarzeniem niepokojącym głównie z dwóch powodów. Po pierwsze świadczy o nieskuteczności zastosowanej kary wymierzonej sprawcy przestępstwa. Po drugie jest obrazą norm prawnych i porządku prawnego, które powinny być przestrzegane w każdej społeczności. Zarówno prawodawca kościelny, jak i świecki dostrzega potrzebę regulacji takiej instytucji. W obu porządkach prawnych zostały określone przesłanki konieczne do zaistnienia recydywy. Zarówno w prawie kanonicznym, jak i polskim prawie karnym są to przesłanki łączne. Jednakże na gruncie prawa kanonicznego recydywa jest okolicznością, która może zwiększyć karę za popełniony czyn. Zwiększenie dolegliwości kary będzie zatem zależało od roztropnej oceny sędziego. Ustawodawca świecki natomiast uzależnia wymierzenie większej kary

od rodzaju recydywy, której dopuścił się sprawca. Jeśli była to recydywa specjalna zwykła zaostrenie kary pozostaje fakultatywne. W przypadku recydywy specjalnej wielokrotnej wymierzenie surowszej kary jest obowiązkowe.

Słowa kluczowe: przestępstwo, powrót do przestępstwa, recydywa, wina, prawo kanoniczne

Informacje o Autorze: Mgr lic. KINGA CICHAWA, doktorant w Katedrze Kościelnego Prawa Procesowego, Małżeńskiego i Karnego oraz Katolickich Kościołów Wschodnich, Instytut Prawa Kanonicznego, Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II; Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, Polska; e-mail: kinga.cichawa1@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5960-8588>

Karolina Gorczyca-Barszczewska

COPYRIGHT IN SERMONS AND HOMILIES

The literature on the subject rightly indicates a negligible amount of texts and studies covering the area of copyright and its impact on the manner in which religious practices are performed, including the aspect related to the teaching of the faithful, in particular preaching, homilies and conferences [Broński 2010, 133]. However, when analyzing the wide range of issues covered by copyright, under national and EU law, as well as those arising from international agreements and conventions to which the Republic of Poland and the Holy See are parties, special attention is paid to the issue of the general lack of understanding of the limits of lawful activities, as well as interpretation of provisions allowing free use of the achievements of other preachers. And although there are a number of issues that require extensive analysis and interpretation under copyright, the subject of this article will be solely the copyright assessment of sermons, homilies and conferences as a particularly important form of communicating the Word and teaching the faithful, and the possibility of using sermons, homilies and conferences developed by other people.

Guaranteed in the Constitution¹ the guarantee of freedom of conscience and religion (Art. 53, paras 1 and 2) and the Church's autonomy and independence (Art. 25, para. 3), as well as the guarantee of free and public exercise of the mission by the Catholic Church indicated in the Concordat² (Art. 5), provide a solid basis for the unrestricted exercise of religious practices and the preaching of ministers. Despite such a broad framework, the limits of free action are also set by the provisions of generally

KAROLINA GORCZYCA-BARSZCZEWSKA, Ph.D. student in the Department of Intellectual Property Law, Faculty of Law and Administration, the Jagiellonian University; ul. Lenartowicza 5/2, 31-138 Kraków, Poland; e-mail: karolina.gorczyca@doctoral.uj.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0001-9854-4169>

¹ *The Constitution of the Republic of Poland* of 2 April 1997, Journal of Laws of 1997, No. 78, item 483.

² *Concordat between the Holy See and the Republic of Poland*, signed at Warsaw on 28 July 1993, Journal of Laws of 1998, No. 51, item 318.

applicable national law, including copyright, creating a framework for the use of another author's work, including for the purposes of religious worship and religious practices.

1. The work within the meaning of copyright

In order to consider the importance of copyright for preaching more widely, one should first answer the question about the object covered by copyright. And so, in accordance with Art. 1, para. 1 of the Act of 4 February 1994 *on Copyright and Related Rights* "The object of copyright shall be any manifestation of creative activity of individual nature, established in any form, irrespective of its value, purpose or form of expression (work)."³ Hence, not every sermon in the broad sense of the word, including homilies, will be subject to copyright protection, but only those which, according to the premises specified in the Act, can be called work. Therefore, this sermon must have creative features, not just a duplication of the pattern or reading of a ready template or letter, it must also carry a manifestation of individual character which is often a reflection of the preacher's personality, experience and thoughts. It is irrelevant for the work whether it will be recorded, because its externalization is sufficient. It is also irrelevant whether the sermon will be completed, preached in its entirety or read out.

Granting the status of a work does not require fulfillment of any formal conditions, including it is not necessary for anyone to be able to get acquainted with the external form of the work (e.g. its content). Thus, the work should also be considered as sermon draft (in whole or in part) even if they were written, but never preached by the preacher. At this point it should be emphasized that in accordance with Art. 1, para. 2, subpara. 1 CRR "Protection may apply to the form of expression only and no protection shall be granted to discoveries, ideas, procedures, methods and principles of operation as well as mathematical concepts." Therefore, the work is not the conception of the sermon, the keynote, or the specific idea, but the way the preacher realizes it by giving them the appropriate form. The protection granted by copyright to the author is by no means burdened

³ Journal of Laws of 2019, item 1231 [henceforth cites as: CRR].

with the requirement to comply with any formalities or additional actions, as it arises *ipso iure*. As a result, copyright protection also applies to sermons that were not previously publicly presented, but were only written and submitted for publication in homiletic collections.

In homiletics, attention is drawn to the distinction between a sermon and a sermon text, indicating that the sermon is not an edited text, but a dynamic reality that occurs during the preaching [Broński 2010, 136]. This in turn takes the form of a meeting, not an act dependent solely on the manifestation of the creative activity of one person. Copyright does not differentiate sermons in this regard, granting the same legal protection to sermons preached, regardless of the scope and group of potential recipients, as well as the text of the sermon itself. Copyright protection also applies to sermons that have not been recorded anywhere or written down but have only been given by a preacher [Kroczek 2016, 66].

2. A derivative work and an inspired work

Operating in the modern world, rich in science, culture and literature, having almost unlimited possibilities in the area of flow and obtaining information thanks to Internet access, it is increasingly difficult to create a work that is completely detached from other available sources, free from derivation and inspiration. As a result, there are fewer self-contained works, and the vast majority are talking about the formation of derivative or inspired works. This distinction is of great importance from the point of view of the possibility of free use of another author's work or the need to obtain the consent of the author of the original work. In order to make the appropriate qualification, it is necessary to determine the extent of the influence of the original work on the work, which was created with his participation as a derivative work or as an inspired work. A derivative work is often also referred to as a study. According to the dominant view expressed in legal literature: "The essence of the study is, generally transformed (and in particular cases through incorporation), the acquisition of creative elements within the meaning of copyright from another work to a new one, assuming that the author's own contribution also contains such creative elements" [Markiewicz 2019, 147]. Art. 2, para. 1 CRR clearly indicates that "The work derived from another author's work, in particular

its translation, modification or adaptation, shall be copyrighted without detriment to the original work.” However, what is important, to dispose of and use the derivative work in a lawful manner, it is necessary to permit the author of the original work (from which the creative elements were taken over). This permission is not required when the author’s economic rights to the original work have expired, and therefore in principle after the lapse of seventy years from the death of the author of the original work (Art. 36 CRR). In addition, the copies of the derivative work shall indicate the author and the title of the original work (Art. 2, para. 5 CRR).

To assess the correct use of another author’s work and act in accordance with the law, the issue of the definition of an inspired work is also not without significance. From Art. 2, para. 4 CRR shows that the work produced under the inspiration of another author’s work shall not be considered as the derivative work. There is no doubt in the current case-law that for the use of a motif, complextion, its definition is not required the consent of the author of the inspired work. As the Supreme Court pointed out in its Judgment of 10 July 2004: “the essence of an inspired work is its formation as a result of a creative motive provided by an inspirational work. Elements of an inspirational work in a newly created inspired work are and can be recognizable, but not dominant, being the effect of an emotional and intellectual impulse caused by another author’s work. The creative criterion is such a creative transformation of the elements of an inspirational work that the nature of the inspired work is already determined by its own individual elements, not the elements taken over.”⁴ Therefore, to use the complextion or motif, the author of the original work’s consent is not required. Importantly, to distinguish whether a given work is a derivative or an inspired work, the key issue is the extent to which the elements from the original work are taken over and the possible existence of the work itself, without any possible impact of the original work on its content and form. It is not disputed that the characteristics of the liturgical year and the recurrence of the readings determine the need for some kind of borrowing and inspiration in preached sermons, especially in homilies, which often makes them similar [Kroczek 2016, 68]. Therefore, it

⁴ I CSK 539/13, *Legalis/el.*

should be recognized that to this extent homilies will almost always be inspired works.

3. Author's economic and moral rights

As indicated above, the copyright belongs to the author from the moment the work is established and externalized, without the author having to take any action. As a rule, the author belong to both moral and economic rights. Author's moral rights are intended to protect the author's bond with the work and as such are inalienable and unlimited rights. The content of this right includes the right: 1) to be an author of the work; 2) to sign the work with the author's name or pseudonym, or to make it available to the public anonymously; 3) to have the contents and form of the author's work inviolable and properly used; 4) to decide on making the work available to the public for the first time; 5) to control the manner of using the work (Art. 16 CRR). These rights cannot be transferred to another person, however, taking into account the nature of the attribute due to the author, it is a right, not an obligation, hence the author may withdraw from the exercise of these rights and never exercise them.

Author's economic rights include the author's exclusive right to use the work and to manage its use throughout all the fields of exploitation and to receive remuneration for the use of the work (Art. 17 CRR). This right protects the author's financial interests and allows him to obtain benefits from his authoring activities. This right is transferable and subject to inheritance. The possibility of free use of the work and its disposal also includes the transfer of this right to another person, as well as the granting of a license (exclusive or nonexclusive), on the basis of which a third party will be entitled to use the work, including use as part of his business (e.g. homiletic, retreat, etc.). Granting a license, unless it is an exclusive license, does not require any particular form. Importantly, such a license can also be free of charge – which is often used by authors for whom it is more important to disseminate their content and reach the widest possible public than to receive remuneration for the use or dissemination of their work.

4. The permissible use and its limits

An exception to the rule requiring the author's consent to use the work created by him is the institution of permissible use provided for by the copyright regulations. Permissible use only applies to works that are already widespread (and therefore sermons, e.g. preached or published) and is possible only to the extent provided by law, including as part of permissible personal use (Art. 23 CRR), right to quote (Art. 29 CRR), permissible use of speeches, public presentations and lectures (Art. 26¹ CRR) and permissible use of works during religious ceremonies, school and academic events or official state ceremonies (Art. 31 CRR).

Each of the forms of permissible use analyzed below requires compliance with the requirements specified not only in the provision stating the form of permissible use, but also indicated in the general regulations. In accordance with Art. 34 CRR it shall be permitted to use the works, within the limits of permissible use, on the condition that the author and the source have been named. Importantly, the permissible use must not infringe the normal use of the work or violate the rightful interests of the author – leading, e.g. to the depletion of the author's assets or depriving him of the opportunity to earn.

4.1. The permissible personal use

Determining the attribute of permissible use as 'personal,' as indicated in Art. 23 CRR, however, does not mean that the purchaser may use the work only because, as indicated by Art. 23, para. 2 CRR "The scope of personal use shall include use of single copies of works by a circle of people having personal relationships, and in particular any consanguinity, affinity or social relationship." As part of permissible private use, it is possible to use the works both in whole and in fragments. The limits of permissible personal use, determined in particular by the extent of relationships, remain ambiguous and are often discussed in doctrine and jurisprudence. An indication for determining the limits of permissible use remains Art. 35 CRR, according to which the permissible use must not infringe the normal use of the work or violate the rightful interests of the author. The doctrine indicates that the social relationship includes a circle of people known to the right holder and it is relatively narrow, however,

there is no clear indication as to the number of people within the social relationship enabling the use of the work by third parties as part of permissible personal use. In order to protect the author's economic interests and at the same time balance the legitimate interests of the entity that acquired the copy of the work, it should be recognized that the group run by the pastor is within the scope of permissible personal use, and therefore it is possible to play recordings of homilies, sermons or conferences, e.g. as part of formation meetings. Playing such content to a wider congregation (e.g. the entire parish during church fairs, festivities or other gathering large numbers of faithful) would, however, exceed the limits of permissible personal use and would require the consent of the author of the work being used.

4.2. The right to quote

A commonly used form of permissible use is also provided for in Art. 29 CRR institution of the right to quote. Pursuant to the aforementioned regulation, "it shall be permitted to quote, in works constituting an independent whole, fragments of disseminated works or minor works in full, within the scope justified by explanation, critical analysis, teaching or the rights governing a given kind of creative activity." Insofar as the content authored by other people is used as part of a homily, sermon or conference, they are cited for the purposes indicated in the content of the norm, it is possible to use them, with the indication, however, that they should only be fragments of already distributed works, and not the whole of the work as such. It will not fit within the right to quote to recall the entire extended work (e.g. the entire publication), even if the purpose of such recall is critical analysis, explanation or teaching. The jurisprudence indicates that "the size of the cited work should be as small as possible, but spacious enough that the purpose of the quotation can be achieved and that the quote itself and the conclusions derived from the quotation are understood by the recipients of the work. The quote should be subordinate to the main work."⁵

⁵ Judgment of the Supreme Court of 22 February 2019, III CSK 11/17, Legalis/el.

Regulation of Art. 29 CRR by stating the right to quote, it provides for ‘quoting’ the cited work, but it does not define what exactly this wording means. Thus, the colloquial or dictionary definition should be used, according to which quotation should be understood as ‘recalling’ someone’s utterance, words of the work [Sikorska-Michalak and Wojniłko 1998, 207], or “giving in the literal or approximate meaning of one’s utterance” [Sobol 1997, 757; Michalak 2019]. Hence, in order to exercise the right to quote, it is not necessary to literally use someone else’s statement, it is important to preserve its sense and meaning, to faithfully reproduce the author’s thoughts.

The doctrine’s purpose of ‘teaching’ required by law is related to conducting educational or didactic activity. And although teaching is essentially limited to conducting educational activity, there is no reason to limit it to only the institutionalized education system (schools, institutions reporting to the ministry, teachers, colleges, etc.) [Michalak 2019]. Thus, it seems right that the teaching of preaching, homilies and conferences also falls within the teaching objective required to apply the right to quote.

By its very nature, the quote is intended to convey information, to make own arguments more convincing or understandable. For this reason, if the quote does not fulfill its function and there is no internal, necessary connection between the author’s arguments using the quote and the quote itself, it should be considered that there is an unlawful use of the quoted work. “The purpose of explaining means that without a quote, the work would be unclear or at least difficult to understand for the average recipient in a given passage. In any case, however, the quoted passage or even the entire small work must be in such proportion to the contribution of its own creation that there is no doubt as to the fact that its own, independent work was created.”⁶

4.3. The permissible use in speeches, public presentations and lectures

CRR only uses the concept of sermon only once, stating the right of permissible use in speeches, public presentations and lectures. In accor-

⁶ Judgment of the Court of Appeal in Kraków of 12 July 2016, I ACa 238/16, *Legalis/el*.

dance with Art. 26¹: “It is allowed to use, within justified limits, for information from political orations and speeches delivered at public presentations, as well as fragments of public speeches, lectures and sermons. The provision does not authorize the publication of collections of such works.” The doctrine indicates that “in most cases, it should also include speeches given as part of ecclesiastical ceremonies, especially various sermons, homilies, etc. [Michalak 2019]. However, the element connecting all types of speeches cited in the provision is their public nature. As a result, it is not possible under this permissible use form to use sermons that have not been given publicly, but only written and forwarded, e.g. for publication as part of homiletical collections. The purpose of using the content is also important – as part of the information purpose it is assumed that the legislator understands as providing information without the necessity to keep the criterion of timeliness. Information does not have to concern new, actual or current content.

4.4. The permissible use during ceremonies and events

Another possibility of using the work as part of permissible use is to use it during ceremonies and events. According to the content of Art. 31, para. 1 CRR. “It shall be permitted to gratuitously perform in public any disseminated works during religious ceremonies, school and academic events or official state ceremonies, provided that it is not, directly or indirectly, connected with any material benefits and the artists do not receive any remuneration, except for any advertising, promotional or election events.” The indicated form of permissible use does not require an explanatory or scientific purpose, as is the case with the right to quote, or an information purpose, as is the case with speeches, public presentations and lectures. It is a prerequisite, however, that the ceremony does not involve any financial gain, either directly or indirectly.

The definition of a religious ceremony as such is of key importance for the applicability of this permissible use form. On the basis of language and semantic rules, it is assumed that ceremonies are solemn rites and events that follow a predetermined plan respecting previous traditions in a given field. Representatives of the doctrine indicate that “This sphere will therefore include, above all, Masses, processions, baptisms, weddings,

communions, funerals and other traditionally established or ordained by ecclesiastical authorities official forms of celebrating religious services and rites, although some also include, e.g. pilgrimages [...], which can be somewhat controversial” [Michalak 2019]. Interestingly, doubts regarding the inclusion of pilgrimages in the category of religious ceremonies, and due to the often occasional performance of works that are not subject to strict order and rhythm, are also raised in relation to events such as *Youth Meeting in Lednica* or *World Youth Day* [ibidem]. It is noteworthy here that in relation to the *World Youth Day* held in Poland in 2016, the Polish *Society of Authors and Composers (ZAiKS)* together with the Archdiocese of Kraków concluded an agreement according to which it was established not to collect the author’s due remuneration on the vast majority of works.⁷ The content of the concluded license agreements is confidential, however, it is worth noting that it was reported that in the absence of relevant agreements full remuneration would be due and therefore the institution of permissible use during religious ceremony as provided for in Art. 31, para. 1 CRR.

Therefore, the doctrine’s position should be considered right in this context, according to which “the permissible use of works does not fall within the concept of a religious ceremony when it concerns a prayer or religious event that is not a narrowly conceived ceremony (as a kind of rite shaped by tradition or internal regulations of a given church or religious community)” [Tylec 2016, 99].

Conclusions

Copyright regulations have a significant impact on the form and manner of manifesting religion, in particular as regards preaching, homilies and conferences. Although the sermons themselves are indicated only in one provision of CRR, a great part of copyright regulations applies to the activity of preachers. Hence, both those who prepare sermons themselves and those inspired by the activities of other preachers should be familiar with the regulations in this regard, in particular in the form of permissible

⁷ *Wspólny komunikat Archidiecezji Krakowskiej i Stowarzyszenia Autorów ZAiKS*, <https://zaiks.org.pl/1254,196> [accessed: 18.12.2019].

use, which awareness should be widely disseminated among those engaged in pastoral activities. This will lead to teaching both in accordance with the teaching of the Church and the provisions of current law.

REFERENCES

- Broński, Włodzimierz. 2010. "Treść prawa autorskiego do kazania." *Roczniki Pastoralno-Katechetyczne* 2 57:133-42.
- Kroczek, Piotr. 2016. "Kaznodziejstwo w optyce prawa cywilnego." *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 69, no. 1:65-82.
- Markiewicz, Ryszard. 2018. *Ilustrowane prawo autorskie*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Michalak, Arkadiusz. 2019. *Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo Legalis.
- Sikorska-Michalak, Anna, and Olga Wojniłko, ed. 1998. *Słownik współczesnego języka polskiego*. Vol. 1. Warszawa: Przegląd Reader's Digest.
- Sobol, Elżbieta, ed. 1997. *Mały słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Tylec, Grzegorz. 2016. "Prawo autorskie w działalności religijnej." *Studia z Prawa Wyznaniowego* 19:89-106.
- Wspólny komunikat Archidiecezji Krakowskiej i Stowarzyszenia Autorów ZAiKS*. <https://zaiks.org.pl/1254,196> [accessed: 18.12.2019].

Copyright in Sermons and Homilies

Summary

Preaching sermons and homilies is a key form of teaching the faithful and spreading religious worship, subject to the regulations of canon and secular law. The article focuses on Polish copyright law and regulations resulting therefrom enabling lawful creation of preaching, as well as the use of works, including preaching previously disseminated by other pastors. In this respect, the fair use institution should be included, including fair use, quotation, fair use in speeches, external presentations and lectures, and fair use during ceremonies and events.

Key words: copyright, permissible use, homiletics, polish law, preaching

Prawo autorskie w kazaniach i homiliach

Streszczenie

Głoszenie kazań i homilii jest kluczową formą nauczania wiernych i szerzenia kultu religijnego, podlegającą regulacjom prawa kanonicznego i świeckiego.

Artykuł koncentruje się na polskim prawie autorskim i wynikających z niego regulacjach umożliwiających zgodnie z prawem tworzenie kazań, jak też korzystanie z utworów, w tym kazań wcześniej rozpowszechnionych przez innych duszpasterzy. W tym zakresie szczególne znaczenie posiada instytucja dozwolonego użytku obejmująca m.in. dozwolony użytek osobisty, prawo cytatu, dozwolony użytek w ramach przemówień, publicznych wystąpień i wykładów oraz dozwolony użytek podczas ceremonii i uroczystości.

Słowa kluczowe: prawo autorskie, dozwolony użytek, kaznodziejstwo, prawo polskie, kazanie

Informacje o Autorze: Mgr KAROLINA GORCZYCA-BARSZCZEWSKA, doktorant w Katedrze Prawa Własności Intelektualnej, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Jagielloński; ul. Lenartowicza 5/2, 31-138 Kraków, Polska; e-mail: karolina.gorczyca@doctoral.uj.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0001-9854-4169>

Sabina Karp

PROOF IN PROCEEDINGS FOR THE DECLARATION OF NULLITY OF MARRIAGE

For centuries canon law has underlined that marriage, including non-Catholic marriages, enjoys the favour of law. This means that marriage is regarded as valid until something to the contrary has been demonstrated [Witkowski 2014, 87]. A process must therefore be held according to the procedure under canon law. When doing so, a procedural principle of Roman law is applied, namely – *actori incumbit probatio* – the burden of proof weighs on the plaintiff. This principle was also embedded in the 1983 Code of Canon Law¹ in can. 1526 § 1: *Onus probandi incumbit ei qui asserit*, i.e. The onus of proof rests upon the person who makes an allegation [Bartczak 2013, 3]. The marriage annulment process begins with a petition (can. 1674) where the plaintiff must put forward the legal grounds for their petition and the minimum proof and general facts to justify the plea. Thus, from the very beginning, the plaintiff [Greszata 2002, 167-90] is obliged to prove their plea (can. 1060). This strengthens the view of the doctrine, indicating that the plaintiff's attitude can in no case be passive [Szytchmiller 2007, 175-76], and their role in the process is to produce relevant proof, as listed in the CIC/83. These proofs are witnesses' testimonies, expert opinions, declarations of the parties, documents, inspection, and presumptions.

SABINA KARP, J.C.L., Ph.D. student in the Department of Church Procedural Law, Marriage, Criminal and Eastern Catholic Churches, Institute of Canon Law, Faculty of Law, Canon Law and Administration, the John Paul II Catholic University of Lublin; Libusza 498, 38-306 Libusza, Poland; e-mail: karp15156@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-3371-8575>

¹ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, p. 1-317 [henceforth cited as: CIC/83].

1. The general concept of proof

At the outset, the concept of proof must be clarified. L. Peiper explained proof as “persons or things that are presented to convince the court about whether a specific factual, significant and contentious circumstance is true or not” [Peiper 1934, 553; cf. Budniaczyńska 2017, 180]. The term of proof fall under the broader concept of evidence [Pawluk 1973, 243], which may also refer to evidence-finding, evidentiary items, or evidence result [Sztynchmiller 2007, 172]. However, it is thanks to proofs that the judge can have moral certainty as to the intended verdict in the case.

The canonical doctrine has developed several categories of proofs. The first category covers direct evidence that directly proves the so-called main fact, i.e. obligatory to resolve the case, and indirect evidence which only indirectly lead the judge to draw relevant conclusions [Pawluk 1973, 244]. There is also personal evidence, the source of which is the person. It takes the form of the questioning of the parties, witnesses and experts; there is also material evidence, such as things. There is also another distinction made, namely into complete (sufficient) and incomplete (insufficient) evidence, primary and secondary evidence, and main and contrary evidence [Idem 1971, 251]. Sufficient evidence, in principle, furnishes full evidence while insufficient one necessitates doubtful facts that are only probable to be supplemented with further arguments. Primary evidence, of first-hand evidence, come from an eyewitness or authentic instrument; secondary evidence in only auxiliary. Is covers copies of documents or testimonies of witnesses who have obtained information from another person [Idem 1973, 244-45].

According to can. 1527 § 1, any type of proof may be admitted if useful for the investigation and lawful. Apart from the six types of proof permitted in the procedure, also other decent evidence can be admitted supported by the modern knowledge and technology [Peiper 1934, 553]. The choice of material is assessed by the judge who issues a decision on the taking of evidence [Pawluk 1973, 247]. The judge is unrestrained in his or her assessment of submitted proofs [Greszata 2007, 156], and therefore relies primarily on his own experience. The main reason for rejecting evidence is the apparent intention of the party to prolong the proceedings, but also

some evidence may be irrelevant for the case or does not help explain the circumstances at a satisfying level [Pawluk 1973, 247]. In can. 1527 § 2, the legislator underlines that the judge who rejected some proof is obliged to re-consider the rejection at the request of the party.

It should be noted that proof is only collected after the subject and scope of the dispute have been established, i.e. when it becomes clear what doubt the court is supposed to resolve and what facts are conducive to the institution of the proceedings. The exception is when proof should be secured against loss (*ne perant probationes*) where it may not be possible, or may be seriously hindered, to use the proof at a later time, or if there is a real threat to the witness's life [Pawluk 1973, 248]. As regards the questioning of witnesses, can. 1528 provides that a lay person, appointed by the judge, may perform the questioning if a party or witness fails to appear in court. This solution is available to people who, due to religious views, refuse to testify before a Catholic clergyman. This is to emphasize the principle of freedom of conscience [ibidem, 248].

2. Individual proofs

As already mentioned elsewhere, the CIC/83 provides for six types of proof, each of which will be discussed in detail below.

2.1. Testimony of witnesses

According to can. 1547, proof by means of witnesses is admitted in all cases, under the direction of the judge. The doctrine of canon law approaches the witness in two ways, namely *sensu largo* and *sensu stricto*. A witness *sensu largo* is a person who can provide relevant information based on their personal observations; it can also be a person present while drawing up or performing a legal act [Grochowska 2018, 174]. A witness *sensu stricto*, in the procedural sense, is a person who can provide the court with information about facts or circumstances that may determine the outcome of the proceedings [Szytchmiller 2009, 183]. In principle, anyone who is not prohibited to do so by the law may be a witness (can. 1549). The legislator recognizes persons under 14 years of age and mentally deficient persons as incapable to testify. They can, however, be heard if the judge declares by a decree that it would be appropriate to do so (can. 1550 § 1).

Unfit to act as witnesses are the parties and those appearing on their behalf, the judge and their assistants, the advocates and others assisting in the case as well as priests, in respect of everything which has become known to them in sacramental confession (can. 1550 § 2).

Witnesses are primarily appointed by the parties, which does not rule out a situation in which witnesses can also be called in by the defender of the bond or the promoter of justice [Pawluk 1973, 265]. A witness is summoned by the judge who issues a relevant decree (can. 1556); a properly summoned witness is to appear or provide the reason for absence (can. 1557).

If appearance in person is hindered, a judge may be delegated to hear the witness. As proposed by the legislator, it will be the parish priest having jurisdiction over the witness's place of domicile (can. 1558). As already mentioned, witnesses are heard by the judge, his delegate or an auditor attended by a notary. The presence of advocates and procurators is allowed, provided that there is no risk of divulging procedural secrets (can. 1559, 1678). However, the presence of the parties during the questioning is excluded [Lempa 2013, 99]. Each witness should be questioned individually and separately, and the judge should ensure that the witnesses do not share the content of their testimonies with one another [Grochowska 2018, 177]. One of the most important elements of the questioning is to remind the witness of the grave obligation to tell the whole truth (can. 1562 § 1); in exceptional cases, the witness may also be requested to make a promise or swear an oath. The judge asks general questions about the witness, but, in the main part, they ask about the case. It should be noted that the judge is obliged to adapt the questions to the level of mental development of the witness and his or her mentality [Kazimierski 2014, 427]. Witnesses testify orally; if they are dumb or deaf, they use the assistance of a certified translator or, if possible, submit the testimony in writing. The notary takes the minutes of the hearing which is read out to the witness afterwards. After minor adjustment and corrections, the minutes is signed by the witness, notary and the judge holding the hearing [Pawluk 2016, 269]. In principle, the hearing of a witness should be a one-time activity; however, can. 1570, provides for an exception if the judge considers a re-examination necessary

to decide the case, and there is no danger of collusion or inducement [Kazimierski 2014, 428].

In weighing evidence, the judge may, if necessary, seek testimonial letters (can. 1572). Such letters are usually issued by a parish priest and contain three types of questions: about the witness's morals, truthfulness, and religion. The letters are said to be of importance for the judge when passing a sentence [Witkowski 2014, 103]. The judge also takes into account the condition of the person, i.e. education and marital status, as well as the degree of uprightness (can. 1572 § 1). Can. 1572 § 2 requires the judge to take account of the source of witness's knowledge, particularly if it was something seen or heard personally. It is also necessary for the judge to verify whether the witness is constant and consistent in the testimony or varies (can. 1572 § 3), as well as whether there is corroboration of the testimony and whether it is confirmed in other items of evidence (can. 1572 § 4).

The deposition of one witness amount to full proof. However, in the absence of other witnesses, the testimony of one witness should be relied upon, provided they are sufficiently corroborated by a number of other evidence-bearing circumstances (can. 1573).

2.2. Declarations of the parties

Declarations of the parties are depositions or answers to questions given by the parties to a trial during the proceedings that may have a probative value. Not all of them have this value but prove helpful in strengthening the judge's moral certainty [Leszczyński 2000, 108]. In-trial declarations can have four forms: *confessio*, i.e. confession, questioning, oath and other declarations of the parties.

2.2.1. *Confessio* – confession

Confessio or confession is an assertion of fact against oneself, made verbally or in writing, by a party regarding the subject matter of the case (can. 1535). A characteristic element of *confessio* is, in a sense, a desire to uncover the truth, even at the cost of aggravating one's own situation in a trial [Leszczyński 2015, 122]. The CIC/83 provides for two types of *confessio*: judicial and extra-judicial.

A judicial confession is an assertion of fact against oneself, concerning a matter relevant to the trial, which is made by a party before a judge; this is so whether the assertion is made in writing or orally, whether spontaneously or in response to the judge's questioning (can. 1535). Thus, a judicial confession is a declaration that what the other party says is true [Pawluk 1973, 251]. If the dispute is private and the case does not concern the public good, a judicial confession relieves the other parties from the onus of proof (can. 1536 § 1). The judicial confession itself is full proof. However, if the public good is at stake, it will not be sufficient but can have a probative value if it is weighed by the judge in association with the other circumstances of the case (can. 1536 § 2). The CIC/83 does not determine the probative value of a judicial confession and leaves its assessment to a judge who should consider it against the motives and circumstances of the case (can. 1538).

The other type of *confessio* is an extra-judicial confession. This term describes a declaration made out of court and regarding essential facts of the case and having a negative effect for the confessing party [Pawluk 1973, 254]. The probative value of this kind of confession, if used in a trial, is to be weighed by the judge who has to consider it in connection with all circumstances (can. 1537). Admittedly, in cases for the declaration of nullity of marriage, an extra-judicial confession prevails. However, this kind of declaration does not offer the judge with full proof [Pawluk 1973, 254-55].

2.2.2. Questioning of the parties

The questioning of the parties is also to elicit their declarations. It is a set of answers that the parties give during the evidence-taking phase of the proceedings and aims to clarify any doubts around the dispute [Leszczyński 2000, 108]. The judge may always question the parties more closely to elicit the truth. He must do so if requested by one of the parties, or in order to prove a fact which the public interest requires to be placed beyond doubt (can. 1530). Certainly, the testimony of the parties should be considered as having probative value, however, it is only incomplete and auxiliary. This means that the value of testimony depends on the type and circumstances of the case because if all doubts have been

removed, no questioning of the parties seems unnecessary [Pawluk 1973, 249]. The range of questions asked to the questioned party is broad and is not limited only to the facts stated in the petition but also addresses other evidence [Arroba Conde 1993, 356].

2.2.3. Oath

Another type of declarations of the parties is an oath. It is said to encourage a party to answer questions truthfully and to highlight that perjury is offensive to God (can. 1199 § 1, 1200 § 1). In cases of declaration of nullity of marriage, the parties should swear an oath. However, the judge cannot force it because this obligation may be ignored if there is an important reason, e.g. lack of religious denomination or membership in a non-Christian religious system. The fact of refusing to take an oath should be recorded in the questioning minutes [Pawluk 1973, 250].

2.2.4. Other declarations

The doctrine also mentions other declarations, such as any statements made by private parties in the process, auxiliary declarations and such that reinforce other proofs. As G. Leszczyński points out, the declarations contained in a petition may be treated as an extra-judicial confession [Leszczyński 2000, 109].

2.3. Documentary proof

According to the doctrine, the concept of document is twofold. *Sensu largo*, a document is any medium containing information about events relevant to the case. *Sensu stricto*, however, it is an item, most often a piece of paper covered with writing and conveying some thoughts, a statement or description [Sitarz 2004, col. 42]. In can. 1540 the ecclesiastical legislator makes a distinction between public ecclesiastical documents, public civil documents, and private documents. Public ecclesiastical documents are those drawn up by an official person in the exercise of his or her function in the Church. The doctrine primarily points to papal and episcopal documents as well as those of the Roman Curia. Public civil documents are

those so named by secular law.² All other documents have the private status, for example, contract, last will and testament, letter, family documents, and all kinds of records notes [Bartczak 2013, 6-7].

In can. 1544 the legislator provided guidance on the submission of documents. Namely, in court, documents do not have probative force unless they are submitted in original form or in authentic copy and are lodged in the office of the tribunal, so that they may be inspected by the opposing party. Only documents admitted to the case are considered. The judge can decide that a document common to each of the parties is to be submitted in the process (can. 1545). Such documents are drawn up in the best interest of both parties, for example, last will and testament and various contracts. It should be remembered, however, that none of the parties will be obliged to submit such documents if there is a danger of harm (can. 1548 § 2) or a danger of violating a secret (can. 1546 § 1). Harm may occur as a loss of reputation or other grave evil while the binding secret should be understood as professional or official secret [Pawluk 1973, 259].

In can. 1541, the legislator stresses that public documents constitute acceptable evidence of those matters which are directly and principally affirmed in them, unless it is otherwise established by contrary and clear arguments. Therefore, a public document does not promise any evidentiary effectiveness because, like all proofs, it is subject to an independent review by the judge. The opposite objection regarding the lack of authenticity of a specific document must, however, be fully substantiated [ibidem, 257].

According to can. 1536 § 2, a private document accepted by a party or judge has such a probative value as a judicial confession in relation to its author or signatory but also to those who are linked to their case. In relation to others, it has the same significance as the parties' declarations other than confessions. Therefore, a private document does not enjoy the power of full proof in relation to the public good, unless its credibility can be corroborated in the light of other unchallenged circumstances [ibidem].

² Act of 17 November 1964, *Code of Civil Procedure*, Journal of Laws of 2019, item 1460 as amended, Art. 244, para. 1.

If documents have been damaged, corrected, blurred or have other defects, the judge will have to assess their probative value and usefulness in the case [Bartczak 2013, 7-8].

2.4. Experts

Under canon law, expert is a professional or specialist with professional qualifications acquired through specialist studies or many years of experience [Szytchmiller 2007, 229]. From the court's perspective, an expert is a specialist who, having been instructed by the judge and relying upon their professional knowledge or experience, issues an opinion – for judicial purposes – on establishing a fact or the actual nature of some matter [Pawluk 1973, 276]. The obligation to appoint an expert rests with the judge [Ramos 1998, 364]. The judge may designate an expert himself, either at the request of the parties or after hearing their opinions or suggestions. It is also possible to admit reports already made by other experts (can. 1575). The parties may suggest experts, but they must be approved by the judge (can. 1577). The parties and those who appear in court on their behalf, as well as the judge and his assistants, an advocate and others who in the same case assist or have assisted the parties are deemed unable to appear as witnesses (can. 1550 § 2).

The judge, taking into account the request of the parties or of the defender of the bond, should specify the subject of the expert's examination by issuing a relevant decree (can. 1551). After hearing the request, the judge should offer the expert sufficient time to prepare a report and, if necessary, ensure access to the files of the case (can. 1577 § 2; cf. can. 1577 § 2).³ If several experts have been appointed, each of them draws up their own report, independent of the others, unless the judge has order that a joint report be prepared and signed by each expert. If this is the case, such a joint report should indicate any differences of opinion (can. 1578 § 1).

When preparing a report, an expert relies on moral certainty which is rested on the completed examination, expert knowledge and experience [Pawluk 1973, 278]. In the report, the expert should avoid authoritative

³ It should be remembered that also the so-called private experts proposed by the parties and approved by the judge have the right to inspect the files of the case (can. 1581 § 2).

judgements or arguments that go beyond the limits of his competence [Sobczak 2010, 122]. If the report is not clear to the judge, he may request the expert to provide explanation, if necessary (can. 1578 § 3).

When deciding the case, the judge is not bound even by the joint expert evaluations. He weighs the report in the light of all the circumstances of the case, considering all contradictions and ambiguities and stating whether the evaluations are specific and convincing [Pawluk 1973, 279]. When is giving the reasons for his adjudication settlement, the judge must state on what grounds he accepts or rejects the conclusions of the experts (can. 1579 § 2).

2.5. Judicial inspection

Judicial inspection is when a judge carries out a direct examination of a location, i.e. a place or thing, to determine facts that are relevant to the case. If possible and not entailing excessive costs, the inspected item should be delivered to court. Otherwise, the judge will inspect the item where it is located. The judge may order inspection to a delegate or auditor [Pawluk 1973, 280].

The legislator orders that a detailed inspection report be drawn up and signed by the judge and a notary. The signature of other persons participating in the inspection, e.g. a witness or expert sharing their opinion with the judge (can. 1583), may also be needed.

At this point, also procedural experiment should be mentioned, which is somewhat different from inspection. A procedural experiment is an experiment or reconstruction of the course of events that are examined by the judge. Such an experiment is thought to make the witness's deposition more reliable [Pawluk 1973, 280].

2.6. Presumptions

As defined by the legislator, a presumption is a probable conjecture about the authenticity of a fact on the basis of other facts or circumstances already proven (can. 1584). If the presumption has been adopted by the law, it is referred to as a legal presumption, but if the judge accepted it, it is known as a judicial or actual presumption [Dullak 2016, 2]. In cases of the declaration of nullity of marriage, presumptions usually relate to the defects

of matrimonial consent. When relying on a presumption, a judge refers to the circumstances that preceded the contracting of marriage, were present at the time of contracting, or were revealed after entering into marriage [Wenz and Wróblewski 2007, 151-52]. It should be borne in mind, however, that a judge, when declaring nullity of marriage, must achieve moral certainty and exclude any error instead of relying only on evidence and presumptions [ibidem, 281]. It should be noted that the legal presumptions under the CIC/83 are challengeable, which means that they can be rebutted by evidence to the contrary. On the other hand, judicial presumptions do not appear in the CIC/83 because they can be inferred by the judge only during the trial.

A party having a legal presumption at their disposal is freed from the onus of proof, which then falls to the other party (can. 1585). However, the opposing party may challenge the legal presumption by demonstrating its spuriousness. The judge can do the same *ex officio*. If there are no legal presumptions to support a disputed fact, the judge may put forward his own presumptions while keeping in mind that they related to the disputed fact (can. 1586). Judicial presumptions are of auxiliary character compared to other proofs. However, judicial presumptions can still play a key role as they can significantly influence the process of judge's acquisition of moral certainty. No doubt, they must create a rational set of dependable and complementary conclusions so as to give a complete picture of the truth [Pawluk 1973, 282].

REFERENCES

- Arroba Conde, Manuel J. 1993. *Diritto procesuale canonico*. Roma: Edieurcla.
- Bartczak, Adam. 2013. "Dokument jako środek dowodowy w procesie małżeńskim." *Łódzkie Studia Teologiczne* 22:3-13.
- Budniaczyńska, Żaneta. 2017. "Dowody w postępowaniu o stwierdzenie nieważności małżeństwa i w postępowaniu o rozwód." *Kościół i Prawo* 6, no. 1:177-93.
- Dullak, Kazimierz. 2016. "Praesumptio w Kodeksie Jana Pawła II z 1983 roku." *Prawo Kanoniczne* 59, no. 3:97-121.
- Greszata, Marta. 2002. "Charakterystyka udziału strony pozwanej w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa." *Ius Matrimoniale* 7:167-90.

- Greszata, Marta. 2007. *Kanoniczne procesy małżeńskie. Pomoc dla studentów*. Lublin: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia.
- Grochowska, Natalia. 2018. "Pojęcie świadka w kanonicznym i polskim postępowaniu karnym." *Kościół i Prawo* 7, no. 2:173-90.
- Kazimierski, Piotr. 2014. "Prawa i obowiązki świadków w prawie procesowym Kościoła Katolickiego." *Studia Teologiczne: Białystok, Drohiczyń, Łomża* 33:417-31.
- Lempa, Florian. 2013. *Kanoniczna ochrona karna małoletnich przed nadużyciami seksualnymi*. Białystok: Wydawnictwo TEMIDA 2.
- Leszczyński, Grzegorz. 2000. "Oświadczenia stron jako środek dowodowy w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa." *Prawo Kanoniczne* 43, no. 1-2:107-21.
- Leszczyński, Grzegorz. 2015. "Wartość dowodowa confessio iudicialis w świetle Mitis Iudex Dominus Iesus Papieża Franciszka." *Prawo Kanoniczne* 58, no. 4:121-37.
- Pawluk, Tadeusz. 1971. *Kanoniczne procesy szczególne*. Vol. 4. Fasc. 3. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Pawluk, Tadeusz. 1973. *Kanoniczny proces małżeński*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Pawluk, Tadeusz. 2016. *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*. Vol. 4. Olsztyn: Włocławskie Wydawnictwo Diecezjalne.
- Peiper, Leon. 1934. *Komentarz do Kodeksu postępowania cywilnego (część pierwsza) i przepisów wprowadzających Kodeks postępowania cywilnego wraz z ustawami i rozporządzeniami dodatkowymi, tudzież z umowami międzynarodowymi*. Vol. 1. Kraków: Druk. W. L. Anczyca i Spółki.
- Ramos, Francisco J. 1998. *I tribunali ecclesiastici*. Roma: Angelico University Press.
- Sitarz Mirosław. 2004. *Słownik prawa kanonicznego*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Sobczak, Aleksander. 2010. *Stwierdzenie nieważności małżeństwa i inne małżeńskie procesy kościelne*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Szychmiller, Ryszard. 2007. "Dowody." In *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*. Vol. 5: *Księga VII. Procesy*, ed. Józef Krukowski, 174-229. Poznań: Pallottinum.
- Szychmiller, Ryszard. 2009. "Przesłuchania i rewizje sądowe." *Kieleckie Studia Teologiczne* 8:175-90.
- Wenz, Wiesław, and Paweł Wróblewski. 2007. *Urząd obrońcy węzła i procesowe decyzje sędziego na etapie wyrokowania. Zagadnienia wybrane z procesu o nieważność małżeństwa*. Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny.

Witkowski, Wojciech. 2014. "Kryteria oceny dowodów w procesach o nieważność małżeństwa." *Kościół i Prawo* 3, no. 1:87-107.

Proof in Proceedings for the Declaration of Nullity of Marriage

Summary

The question of proof in the proceedings for the declaration of nullity of marriage is quite extensive and multidimensional at the same time. We should keep in mind that the process permits evidence that is not mentioned in the 1983 Code of Canon Law, but which arises due to the progress of modern technologies and observed increase of public involvement in the 'virtual world'. Therefore, in the future, one should expect only an upward trend in this matter. However, not only the evolving catalogue of proofs affects the extent of the issue. We should also look at the probative value of each of them, as well as their assessment by the judge. These elements are relevant from the procedural point of view, because thanks to the disclosure of the probative and free force and a reasonable assessment of evidence, the judge will obtain, or not, moral certainty that will enable him to resolve the case and pass a sentence. Therefore, it seems necessary to study the issue of proof while keeping a certain balance and maintaining focus on its probative value and assessment by the judge in trial.

Key words: marriage, declaration of nullity of marriage, proof, canon law, procedural law

Dowód w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa

Streszczenie

Zagadnienie środków dowodowych w postępowaniu o stwierdzenie nieważności małżeństwa jest dość rozległe, a ponadto wielowymiarowe. Należy pamiętać, że w procesie dopuszcza się środki dowodowe, również niewymienione w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r., a które pojawiają się dzięki rozwojowi nowoczesnych technologii i obserwowanemu wzrostowi zaangażowania społeczeństwa w 'świat wirtualny'. Zatem, w przyszłości, wypada się spodziewać jedynie tendencji wzrostowej w tej kwestii. Jednak nie tylko ewoluujący katalog środków dowodowych wpływa na rozległość zagadnienia. Należy pochylić się również nad mocą dowodową każdego z nich, a także na ich ocenie sędziowskiej. Są to elementy istotne z punktu widzenia procesowego, ponieważ dzięki ujawnieniu mocy dowodowej i swobodnej oraz rozsądnej ocenie tych środków, sędzia uzyska, bądź nie, pewność moralną pozwalającą na rozstrzygnięcie sprawy i wydanie wyroku. Dlatego też niezbędnym wydaje się badanie zagadnienia środków dowodowych, jednak przy zachowaniu pewnej równowagi, zapewniającej skupienie się również na ich mocy dowodowej i kwestii oceny sędziowskiej już podczas procesu.

Słowa kluczowe: małżeństwo, stwierdzenie nieważności małżeństwa, środki dowodowe, prawo kanoniczne, prawo procesowe

Informacje o Autorze: Mgr lic. SABINA KARP, doktorant w Katedrze Kościelnego Prawa Procesowego, Małżeńskiego i Karnego oraz Katolickich Kościołów Wschodnich, Instytut Prawa Kanonicznego, Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II; Libusza 498, 38-306 Libusza, Polska; e-mail: karp15156@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-3371-8575>

Paweł Lewandowski

PROTECTION AND DEFENSE OF THE RIGHT TO DECENT SUPPORT OF CLERGY

The right to decent remuneration should undoubtedly be recognized as one of the most basic human rights [Lewandowski 2019a, 155]. Pope Leo XIII in the encyclical *Rerum novarum* emphasizes that fair payment is a requirement of natural justice.¹ Also the next popes, dealing with social issues, repeatedly return to the problem of fair payment, such as Pius XI² or John XXIII.³ According to John Paul II, “In every system, regardless of the fundamental relationships within it between capital and labour, wages, that is to say *remuneration for work*, are still a *practical means* whereby the vast majority of people can have access to those goods which are intended for common use: both the goods of nature and manufactured goods. Both kinds of goods become accessible to the worker through the wage which he receives as remuneration for his work. Hence, in every case, a just wage is the concrete means of *verifying the justice* of the whole socioeconomic

Rev. PAWEŁ LEWANDOWSKI, Ph.D., S.T.L, lecturer in the Department of Practical Theology and Canon Law, Faculty of Theology Section in Tarnów, the Pontifical University of John Paul II in Cracow; ul. Piłsudskiego 6, 33-100 Tarnów, Poland; e-mail: ks.lewandowski@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4543-4382>

¹ “Justice, therefore, demands that the interests of the working classes should be carefully watched over by the administration, so that they who contribute so largely to the advantage of the community may themselves share in the benefits which they create—that being housed, clothed, and bodily fit, they may find their life less hard and more enduring. It follows that whatever shall appear to prove conducive to the well-being of those who work should obtain favorable consideration.” Leo PP. XIII, *Litterae encyclicae de conditione officium Rerum novarum* (15.05.1891), ASS 23 (1890/91), p. 641-70, no. 34.

² Pius PP. XI, *Litterae encyclicae de ordine sociali instaurando et ad Evangelicæ legis normam perficiendo*, in annum XL post editas Leonis XIII litteras encyclicas «*Rerum novarum*» *Quadragesimo anno* (15.05.1931), AAS 23 (1931), p. 177-228, nos. 66, 76.

³ Ioannes PP. XXIII, *Litterae encyclicae de rectionibus rerum socialium processibus ad Christiana praecepta componendis Mater et Magistra* (15.05.1961), AAS 53 (1961), p. 401-64, nos. 33, 71; Idem, *Litterae encyclicae de pace omnium gentium in veritate, iustitia, caritate, libertate constituenda Pacem in terris* (11.04.1963), AAS 55 (1963), p. 257-304, no. 20.

system and, in any case, of checking that it is functioning justly. It is not the only means of checking, but it is a particularly important one and, in a sense, the key means.”⁴ The payment should provide the employee with the necessary means of subsistence. However, this does not only denote the minimum of these means, but above all ensuring a standard of ‘truly human’ life that corresponds to human dignity.

There can be no doubt that the right is also vested in clergy.⁵ The church legislator confirms this in the 1983 Code of Canon Law,⁶ and in the post-conciliar normative acts: *Ecclesiae Sanctae*,⁷ *Ecclesiae imago*,⁸ *Apostolorum successores*,⁹ or in the *Directory for the Ministry and Life of Priests*.¹⁰

The purpose of this article will be to indicate the legal bases for the protection and defence of the right to decent support of clergy. The concept of protection should be combined with prevention and protection against something potential. In addition to protection, protective action may consist in caring for or looking after something. Defense, however, occurs when there has already been a real violation of a matter and an injustice has occurred in this respect, which results in the need to defend a fair legal state, and even restore it [Sitarz 2017, 64; Romanko 2018, 364-65].

⁴ Ioannes Paulus PP. II, Litterae encyclicae de labore humano, LXXXX expleto anno ab editis litteris encyclicis «Rerum novarum» *Laborem exercens* (14.09.1981), AAS 73 (1981), p. 577-647, no. 19.

⁵ About this issue, cf. Rozkrut 2002, 104-109; Kantor 2008, 251-65; Lewandowski 2016, 53-76; Idem 2017, 131-47; Idem 2018, 95-113; Idem 2019b, 119-34; Idem 2019c, 171-86.

⁶ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, p. 1-317.

⁷ Paulus PP. VI, Litterae apostolicae motu proprio datae *Ecclesiae Sanctae*. Normae de quaedam exsequenda SS. Concilii Vaticani II decreta statuuntur (6.08.1966), AAS 58 (1966), p. 757-87.

⁸ Sacra Congregatio pro Episcopis, Directorium de pastoralis ministerio Episcoporum *Ecclesiae imago* (22.03.1973), Romae 1973.

⁹ Congregazione per i Vescovi, Directorio per il ministero pastorale dei vescovi *Apostolorum successores* (22.02.2004), Città del Vaticano 2004 [henceforth cited as: AS].

¹⁰ Congregazione per il Clero, *Directorio per il ministero e la vita dei presbiteri* (11.02.2013), Città del Vaticano 2013.

1. Protection of the right to decent support

Preventive action taken to protect clergy' right to decent support in a special way is associated with the problem of the loss of an ecclesiastical office (*officium ecclesiasticum*). According to the disposition of the Codex legislator contained in can. 184 § 1, an ecclesiastical office is lost by the lapse of a predetermined time, by reaching the age determined by law, by resignation, by transfer, by removal, and by privation. As emphasized by J.I. Arrieta, except in the case of resignation, which does not require acceptance, in other cases – for the loss of office to be legally effective – it is necessary for the ecclesiastical authorities to formal act based on an adequate cause (*causae*) or motive. Depending on the case, the act may be implemented either by an administrative or declarative nature, or it may be judicial in character. Motives for legal acts may take a different nature – taking into account the requirement of a just, proportional or grave reason – depending on the juridical effects desired and according to the attitude of the incumbent [Arrieta 2004, 150-51]. Defining the clergy's legal position in this respect determines the duties and rights of the clergy, including the protection of the right to decent support.

In the event of the loss of office after a predetermined period, the clergyman has the right to receive another ecclesiastical office, in accordance with the provisions of can. 146-183, which in this way will properly secure the exercise of the right to decent support.

In the event of reaching the age limit defined by law or accepted resignation, the clergyman may be granted the title of 'retired' or 'emeritus' (can. 185). The legal effect of such action is the transfer of the right referred to in can. 281 § 1, in favor of the right resulting from the instruction contained in can. 281 § 2: "Provision must also be made so that they possess that social assistance which provides for their needs suitably if they suffer from illness, incapacity, or old age." (cf. can. 1274 § 2) In this matter, the instruction contained in can. 538 § 3, according to which the diocesan bishop is obliged to provide the parish priest resigning his office after completing the seventy-fifth year of appropriate maintenance and

residence, while maintaining detailed standards promulgated by the bishop's conference (cf. CD 31; ES I, 20 § 2; EI 206e; can. 402 § 2).¹¹

In the event of a transfer, the right to decent support is secured by the instruction contained in can. 191 § 2, according to which the person transferred receives the remuneration assigned to the prior office until the moment of obtaining canonical possession of the other office (cf. can. 418 § 2, no. 2). J.H Provost and M. Cortés Diéguez allow the possibility of normalizing this problem differently by way of particular legislation or singular decree [Provost 2000, 225-26; Cortés Diéguez 2014, 134]. However, this interpretation is opposed by R. Sobański [Sobański 2003, 281]. Regardless of the solution adopted, there is no doubt as to the protection of the right to decent support.

The situation of clergyman removal should be considered in two ways. According to can. 192, a person is removed from office either by a decree issued legitimately by competent authority, without prejudice to rights possibly acquired by contract, or *ipso iure* according to the norm of can. 194. In the event of the first possibility, that is, if the cleric by a decree of the competent authority is removed from the office, which is the basis for his maintenance, then the same authority should ensure its maintenance for an appropriate time (*auctoritas curet ut ipsius subsistentiae per congruum tempus prospiciatur*), unless this has been provided for in some other way (can. 195). In the issues raised, it is very difficult to interpret whether the obligation referred to in can. 195 is of a legal or merely moral nature [Erdö 1987, 22-23; Pinto 2001, 106; Gafaell 2002, 1085; De Paolis, and D'Auria

¹¹ “The *resignation* of a pastor does not need to be accepted automatically, even when it is presented at seventy-five years of age. First, careful consideration should be given to the good of the community and the personal situation of the pastor in question. Depending on the circumstances, the Bishop may entrust a smaller and less demanding parish to a pastor who has resigned. If a pastor refuses to submit his resignation on time, despite ill health and consequent incapacity verified by objective and documented evidence, the Bishop should insistently try to make him understand the necessity of submitting to the judgement of the Church's Pastors. The invitation to resign at seventy-five years of age could become a moral imperative if the good of the community so requires, even in the absence of other grounds. Only for grave reasons can a pastor be removed or transferred by force, and in such cases the procedures established by canonical discipline must be observed” (AS 212).

2014, 522-23; García Martín 2015, 825]. Regardless of the views of canonists, it should be taken into account that the right to decent support was guaranteed by the legislator not only in the analyzed can. 195, but above all in can. 281 § 1 (cf. can. 231 § 2), which confirms that the indicated obligation of competent ecclesiastical authority must be considered serious. It does not have an absolute character, however, because according to the instruction contained in can. 195, the obligation rests with the competent authority only if dismissed from office is not provided with decent support in any other way.¹² It is also not unlimited in time, since the will of the legislature, the ecclesiastical authorities should take care of securing the removed maintenance only ‘for an appropriate time’. G. Dzierżon states that this period should depend on the prudence of the competent authority, which has the right to strictly define it. In addition, if a cleric removed from office behaves passively, i.e. because of bad faith or culpable negligence, he does not take any initiative to organize sufficient funds for support, the ecclesiastical authorities should refrain from providing assistance [Dzierżon 2008, 86]. Completing the legislator’s instructions contained in can. 195 is a provision of can. 1746, according to which after the pastor has been removed, the bishop is to make provision either for an assignment to some other office, if he is suitable for this, or for a pension as the case warrants and circumstances permit [cf. Mendonça 2001, 5-40].

In addition to the situation of the removal from the ecclesiastical office analyzed above by a decree of a competent authority, in accordance with the disposition of the Code legislator, the following are removed from an ecclesiastical office by the law itself (*ipso iure*): 1) a person who has lost the clerical state; 2) a person who has publicly defected from the Catholic faith or from the communion of the Church; 3) a cleric who has attempted marriage even if only civilly (can. 194 § 1).¹³ The protection of the right to

¹² A clergyman who has been removed from office may, for example, receive a disability or retirement benefit, pursue a ‘secular’ profession or have sufficient personal property, which releases ecclesiastical authority from the obligation referred to in can. 195 [Sobański 2003, 285; Provost 2000, 227].

¹³ It should be noted that the institution of dismissal from the clerical state *ipso iure* was also introduced in: Segreteria di Stato, *Regolamento Generale della Curia Romana* (30.04.1999), AAS 91 (1999), p. 630-99. In Art. 79 § 1 such a procedure was applied in

decent support in such a situation and in cases related to the deprivation of office constituting a penalty for an offense (can. 196 § 1) should be referred to the disposition of can. 1350 § 1, according to which unless it concerns dismissal from the clerical state, when penalties are imposed on a cleric, provision must always be made so that he does not lack those things necessary for his decent support. Securing the necessary life needs of a cleric who, through punishment, could find himself in need, should be strictly determined by the superior or the judge when the punishment is imposed. Can. 1350 § 1 therefore protects the right to decent support of a cleric-criminal. Canonical punishment is an impediment because it deprives him not only of spiritual but also of material goods.¹⁴ However, the legislator maintains and exposes, also in relation to punished clergy, the requirement of natural law, according to which every person has the right to decent life and due maintenance [Sryjczyk 2008, 283]. *Ratio legis* of the obligation arising from can. 1350 § 1, J. Krukowski refers to the juridical relation that was established between the clergyman and the particular Church to which he was incardinated.¹⁵

In relation to those dismissed from the clerical state because of the crime they committed, the legislator in can. 1350 § 2 is a separate rule of conduct, ordering the ordinary “to take care to provide for a person dismissed from the clerical state who is truly in need because of the penalty in the best manner possible.” In this case, *ratio legis* of normalization should be seen in the fact that by ordaining the diaconate and entering the

relation to crimes committed in a crafty manner. It was further established that this consistency applies to both those who, while holding offices in the Roman Curia, would undertake actions of this nature, as well as those who committed the offenses before taking up their duties in the Roman Curia [Dzierzon 2008, 87; Idem 2009, 40].

¹⁴ Cf. can. 1331 § 2, no. 5; 1333 § 4; 1336 § 1, no. 2; 1377; 1380; 1381; 1385. It should be remembered, however, that the suspense never affects a right of residence which the offender may have by virtue of office (can. 1333 § 3, no. 2).

¹⁵ “Through incardination, a clergyman is obliged to work for the good of a particular Church, which is a diocese, prelature, etc. On the side of the ordinary who represents a particular Church, the obligation arises for the clergyman to provide both adequate work and decent support. So if the ordinary punished the clergyman with a suspension from the office that was the source of his support, the ordinary has the obligation *ex iustitia* to provide him with other means of decent support so that he does not become a beggar” [Krukowski 1987, 201-202].

clergy, a special relationship is established, through which the Church extends far-reaching care for every clergyman. It exceeds not only the loss of an ecclesiastical office, but even deprivation of a clergy [Rakoczy 2010, 52; Rudzińska 2010, 26; Aznar Gil 1986, 557; cf. Stokłosa 2015]. Even after being dismissed from the clerical state, the clergyman remains in a certain relation to the particular Church to which he was incardinated [Green 2000, 1564; Donlon 2005, 101; Zalbidea 2011, 669]. The source of this duty, however, is no longer justice, because the punished has no title for decent support on the part of the Church, which was based on the sacrament of Holy Orders and incardination. Despite this, if he was in real poverty, the ordinary should come to him with material help. This does not mean, however, that the ordinary is obliged to provide such assistance as seems necessary to achieve the level of decent support. The method of coming with this help also depends on the economic possibilities of the particular Church as well as the social situation in which he found himself dismissed from the clerical state [Syryjczyk 2008, 283; Gajda 2008, 59; cf. Opalalic 2002, 191-200]. The principle expressed in can. 1350 § 2 is therefore a manifestation of the humanitarian and charitable attitude of the Church towards the clergy who suffered the most severe punishment, which is dismissal from the clerical state [Krukowski 1987, 202; Diraviam 2008, 192].

2. Defense of the right to decent support

The legal basis for the defense of the right to decent support is the legislator's instruction contained in can. 221 § 1, according to which the Christian faithful can legitimately vindicate and defend the rights which they possess in the Church in the competent ecclesiastical forum according to the norm of law [cf. Grocholewski 2006, 339-60; Ustinov 2007, 269-304; Busso 2011, 77-99; Żurawski 2017, 271-92].

The defense of the right of clerics to decent support is implemented through the contentious trial in accordance with the provisions of can. 1501-1670, or through administrative proceedings, in accordance with the

provisions of can. 1732-1739.¹⁶

In relation to the administrative procedure, F.R. Aznar Gil, followed by R. Kantor, point to three solutions leading to an effective defense of the analyzed right [Aznar Gil 1986, 578-79; Kantor 2011, 220]: 1) coming to an agreement that should be interpreted as the basic way of defense due to the fact that it is desirable that whenever the clergyman believes that he has been injured by a decree – avoid conflict between him and the author of the decree and care to reach an equitable solution between them, using serious persons, if necessary, to mediate and study the matter so as to avoid or resolve the dispute on the right path (can. 1733 § 1); 2) seeking help with mediation bodies established in each diocese permanently, whose task should be to seek and suggest equitable solutions (can. 1733 § 2);¹⁷ 3) reference to the superior or administrative tribunal by means of a hierarchical recourse (can. 1734-1739).¹⁸

Conclusions

The analysis of sources of law and literature carried out in this article leads to the following conclusions:

1) The clergy have legal protection and defense of the right to decent support.

2) Preventive action taken in the area of protection of the analyzed right of clergy is particularly related to the problem of the loss of an ecclesiastical office after a predetermined time, after reaching the age defined by law, as a result of resignation, transfer, removal and deprivation.

¹⁶ The object of a trial is: 1) the pursuit or vindication of the rights of physical or juridic persons, or the declaration of juridic facts; 2) the imposition or declaration of a penalty for delicts (can. 1400 § 1-2).

¹⁷ About this issue, cf. Romanko 2012, 85-103; Eadem 2013, 185-94; Eadem 2015, 53-72; Eadem 2016, 71-136; Eadem 2017, 93-106.

¹⁸ In this matter, the Second Section of the Supreme Tribunal of the Apostolic Signature, which according to can. 1445 § 2 considers disputes arising from the action of the ecclesiastical administrative authority, transferred to it in accordance with the law, other administrative disputes referred by the Roman Pontiff or the diocese of the Roman Curia, as well as conflicts of jurisdiction between these dicasteries.

3) The defense of the right of clerics to decent support shall be implemented through the contentious trial or administrative proceedings.

REFERENCES

- Arrieta, Juan I. 2004. "Loss of Ecclesiastical Office." In *Code of Canon Law Annotated prepared under the responsibility of the Instituto Martín de Azpilcueta*. Second editio revised and updated of the 6th Spanish language editio, ed. Ernest Caparros, Michael Thériault, and Jean Thorn, 149-57. Montréal-Woodridge: Wilson & Lafleur.
- Aznar Gil, Federico R. 1986. "La «conveniente remuneración» de los clérigos en el Código de Derecho Canónico (c. 281, § 1)." *Ciencia Tomista* 113, no. 3:527-81.
- Busso, Ariel D. 2011. "Consideraciones acerca de la defensa de los derechos." *Anuario Argentino de Derecho Canónico* 17:77-99.
- Cortés Diéguez, Myriam. 2014. "De la pérdida del oficio eclesiástico." In *Código de Derecho Canónico. Edición bilingüe comentada por Profesores de la Facultad de Derecho Canónico de la Universidad Pontificia de Salamanca*, ed. Federico R. Aznar Gil, Myriam Cortés Diéguez, José M. Díaz Moreno, et al., 130-37. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos.
- De Paolis, Velasio, and Andrea D'Auria. 2014. *Le Norme Generali. Commento al Codice di Diritto Canonico*. Città del Vaticano: Urbaniana University Press.
- Diraviam, John. 2008. *The Judicial Penal Procedure for the Dismissal of a Diocesan Priest from the Clerical State According to the 1983 Code of Canon Law*. Ottawa: Saint Paul University.
- Donlon, James I. 2005. "Remuneration, Decent Support and Clerics Removed from the Ministry of the Church." In *Proceedings of the Sixty-Sixth Annual Convention. Pittsburgh, Pennsylvania. October 11-14, 2004*, ed. Canon Law Society of America, 93-113. Washington: The Catholic University of America.
- Dzierżon, Ginter. 2008. "Obowiązek troski władzy kościelnej o zabezpieczenie utrzymania osobom, które zostały usunięte z urzędu (kan. 195 KPK)." *Prawo Kanoniczne* 51, no. 3-4:79-90.
- Dzierżon, Ginter. 2009. "Usunięcie z urzędu kościelnego na mocy samego prawa." *Prawo Kanoniczne* 52, no. 1-2:39-57.
- Erdő, Péter. 1987. "Expressiones obligationis et exhortationis in Codice Iuris Canonici." *Periodica* 76:3-27.
- Gafaell, Pablo. 2002. "De la pérdida del oficio eclesiástico." In *Comentario exegético al Código de Derecho Canónico*. Vol. I, ed. Ángel Marzoa, Jorge Miras, and Rafael Rodríguez-Ocaña, 1034-1090. Pamplona: Eunsa Ediciones Universidad de Navarra.

- Gajda, Piotr M. 2008. *Sankcje karne w Kościele w świetle Kodeksu Prawa Kanonicznego Jana Pawła II oraz późniejszych zmian i uzupełnień. Studium kanoniczno-pastoralne*. Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos.
- García Martín, Julio. 2015. *Le norme Generali del Codex Iuris Canonici*. Venezia: Marcianum Press.
- Green, Thomas J. 2000. "Sanctions in the Church [cc. 1311-1399]." In *New Commentary on the Code of Canon Law*, ed. John P. Beal, James A. Coriden, and Thomas J. Green, 195-229. New York–Mahwah: Paulist Press.
- Grocholewski, Zenon. 2006. "The Basis of the Right of Defence." *Forum* 17:339-60.
- Jakimowicz, Magdalena. 1996. "Prawo natury jako źródło prawa kanonicznego w Kodeksie Jana Pawła II." *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne* 29:97-124.
- Kantor, Robert. 2008. "Clerici vitae simplicitatem colant. Analiza kan. 282 § 1 Kodeksu Jana Pawła II." In *Zobowiązani do wiary po dwudziestu latach na drodze wyznaczonej przez Jana Pawła II (Tarnów, 9–10 VI 1987)*, ed. Józef Stala, and Janusz Królikowski, 251-65. Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos.
- Kantor, Robert. 2011. "Odpowiednie wynagrodzenie duchownych w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r. Analiza kan. 281 § 1." *Prawo Kanoniczne* 54, no. 3-4:191-222.
- Krukowski, Józef. 1987. "Sankcje w Kościele. Część ogólna." In Wójcik, Walenty, Józef Krukowski, and Florian Lempa. *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.* Vol. 4: *Księga V. Dobra doczesne Kościoła. Księga VI. Sankcje w Kościele*, 119-218. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Lewandowski, Paweł. 2016. "Troska biskupa diecezjalnego o godziwe utrzymanie duchownych." *Kościół i Prawo* 5, no. 1:53-76.
- Lewandowski, Paweł. 2017. "The Notion of Decent Support of the Clergy According to the 1983 Code of Canon Law." *Roczniki Nauk Prawnych* [English Version] 27, no. 2:131-47. <http://dx.doi.org/10.18290/rnp.2017.27.2-8en>.
- Lewandowski, Paweł. 2018. "The Exercise of the Right of Clergy to Decent Support on the Occasion of Pastoral Visitation Under Particular Law in Poland." *Roczniki Nauk Prawnych* [English Version] 28, no. 2:95-113. <http://dx.doi.org/10.18290/rnp.2018.28.2-7en>.
- Lewandowski, Paweł. 2019a. "The Theological Basis of the Right to Decent Support of the Clergy." *Teka Komisji Prawniczej. Polska Akademia Nauk Oddział w Lublinie* 12, no. 1:155-67. <https://doi.org/10.32084/tekapr.2019.12.1-11>.
- Lewandowski, Paweł. 2019b. "The Fund for the Support of the Clergy According to the 1983 Code of Canon Law." *Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich* 29, no. 32:119-34. <https://doi.org/10.32077/skp.2019.32.1-7>.

- Lewandowski, Paweł. 2019c. "Iura Stolae Offerings According to the 1983 Code of Canon Law and the Polish Particular Legislation." *Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego* 14, no. 16 (1): 171-86. <https://doi.org/10.32084/sawp.2019.14.1-11>.
- Mendonça, Augustine. 2001. "Justice and Equity in Decisions Involving Priests." *Philippiniana Sacra* 36, no. 106:5-40.
- Opalalic, Agustin T. 2002. "Rights and Obligations of Bishops in Relation to Laicized Priests." *Philippine Canonical Forum* 4:191-200.
- Pinto, Pio V. 2001. "Le norme generali." In *Commento al Codice di Diritto Canonico*, ed. Pio V. Pinto, 1-108. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Provost, James H. 2000. "Ecclesiastical Offices [cc. 145-196]." In *New Commentary on the Code of Canon Law*, ed. John P. Beal, James A. Coriden, and Thomas J. Green, 195-229. New York–Mahwah: Paulist Press.
- Rakoczy, Tomasz. 2010. "Karne usunięcie ze stanu duchownego w rozumieniu Kodeksu Prawa Kanonicznego z 25 stycznia 1983 i Listu Kongregacji do spraw Duchowieństwa z 18 kwietnia 2009." *Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL* 6, no. 1:37-58.
- Romanko, Agnieszka. 2012. "Rada mediacyjna w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r." *Kościół i Prawo* 14, no. 1:85-103.
- Romanko, Agnieszka. 2013. "Procedura mediacyjna w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 roku i w prawie polskim." In *Człowiek – jego prawa i odpowiedzialność*, ed. Robert Tabaszewski, 185-94. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Romanko, Agnieszka. 2015. "Kompetencje administratora diecezji w sytuacji sede vacante dotyczące organów mediacyjnych (kan. 1733 § 2)." *Kościół i Prawo* 17, no. 1:53-72. <https://10.18290/kip.2015.4.1-5>.
- Romanko, Agnieszka. 2016. *Mediacja w sprawach administracyjnych w prawie kanonicznym i w prawie polskim*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Romanko, Agnieszka. 2017. "Potrzeba erygowania stałych organów mediacyjnych w polskim prawie partykularnym." *Kościół i Prawo* 19, no. 2:93-106. <http://dx.doi.org/10.18290/kip.2017.6.2-8>.
- Romanko, Agnieszka. 2018. "Prawo do obrony w kanonicznym procesie karno-administracyjnym. Zarys problematyki." *Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie* 11, no. 2:363-73.
- Rozkrut, Tomasz. 2002. "Uposażenie prezbitera według Kodeksu Prawa Kanonicznego i prawa cywilnego." *Dobry Pasterz* 27:104-109.
- Rudzińska, Karolina. 2010. "Kara wydalenia ze stanu duchownego." *Prawo Kanoniczne* 53, no. 1-2:203-31.
- Sitarz, Mirosław. 2017. "Ochrona funkcji wychowawczej rodziny w prawie kanonicznym." In *Małżeństwo i rodzina w prawie kanonicznym i w prawie*

- polskim*, ed. Józef Krukowski, Mirosław Sitarz, and Janusz Gręźlikowski, 63-86. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Sobański, Remigiusz, 2003. "Utrata urzędu kościelnego." In *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*. Vol. 1: *Księga I. Normy ogólne*, ed. Józef Krukowski, 274-86. Poznań: Pallottinum.
- Stokłosa, Marek. 2015. *Utrata stanu duchownego w aktualnym prawodawstwie Kościoła łacińskiego*. Warszawa: Wydawnictwo UKSW.
- Syryjczyk, Jerzy. 2008. *Sankcje w Kościele. Część ogólna. Komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo UKSW.
- Ustinov von, Hugo A. 2007. "Algunas consideraciones alrededor del canon 221." *Anuario Argentino de Derecho Canónico* 14:269-304.
- Zalbidea, Diego. 2011. "La digna sustentación de los clérigos." *Ius Canonicum* 51:653-99.
- Żurawski, Jarosław. 2017. "Prawo do należytego wymiaru sprawiedliwości." In *Obowiązki i prawa wiernych w świetle Kodeksu Prawa Kanonicznego*, ed. Marek Saj, 271-92. Warszawa: Wydawnictwo «scriptum».

Protection and Defense of the Right to Decent Support of Clergy

Summary

The right to decent remuneration is one of the most basic rights for every human being. The ecclesiastical legislator proclaims it not only in the 1983 Code of Canon Law, but also in numerous post-conciliar normative acts. The article provides legal bases for the protection and defense of the right to decent support of clergy. The concept of protection should be combined with prevention, i.e. protection against something potential. In addition to protection, protective action may include caring for or looking after something. Defense is necessary, however, when a matter has actually been violated and injustice has arisen in this respect, which requires the defense of a fair legal state and even its restoration.

Key words: cleric, remuneration, loss of an ecclesiastical office, contentious trial, hierarchical recourse

Ochrona i obrona prawa do godziwego utrzymania duchownych

Streszczenie

Prawo do godziwego wynagrodzenia stanowi jedno z najbardziej podstawowych praw przysługujących każdemu człowiekowi. Ustawodawca kościelny proklamuje je nie tylko w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r., ale także w licznych posoborowych aktach normatywnych. W artykule zostały wskazane podstawy prawne dla ochrony i obrony prawa do godziwego utrzymania duchownych. Pojęcie ochrony należy łączyć z prewencją, a więc zabezpieczeniem przed czymś potencjalnym.

Poza zabezpieczeniem, działanie ochronne może polegać na opiece lub doglądaniu czegoś. Obrona jest konieczna natomiast wtedy, gdy faktycznie została naruszona jakaś materia i pojawiła się w tym zakresie niesprawiedliwość, co wymaga obrony sprawiedliwego stanu prawnego, a nawet jego przywrócenia.

Słowa kluczowe: duchowny, wynagrodzenie, utrata urzędu kościelnego, postępowanie sądowe, rekurs hierarchiczny

Informacje o Autorze: Ks. dr PAWEŁ LEWANDOWSKI, wykładowca w Katedrze Teologii Praktycznej i Prawa Kanonicznego, Wydział Teologiczny Sekcja w Tarnowie, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie; ul. Piłsudskiego 6, 33-100 Tarnów, Polska; e-mail: ks.lewandowski@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4543-4382>

Paweł Lewandowski

OGÓLNOPOLSKA KONFERENCJA NAUKOWA „DZIECKO W PRAWIE KANONICZNYM I POLSKIM”

Dnia 12 stycznia 2019 r. w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II odbyła się Ogólnopolska Konferencja Naukowa pt. „Dziecko w prawie kanonicznym i polskim” pod patronatem honorowym Pana Mikołaja Pawlaka, Rzecznika Praw Dziecka, połączona z Walnym Zebraniem Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Została zorganizowana przez SAWP KUL oraz Katedrę Kościelnego Prawa Publicznego i Konstytucyjnego KUL. Opiekę naukową nad Konferencją objął Komitet w składzie: ks. dr hab. Mirosław Sitarz, prof. KUL (przewodniczący); ks. dr hab. Leszek Adamowicz; o. prof. dr hab. Wiesław Bar; dr hab. Waldemar Bednaruk, prof. KUL; ks. prof. dr hab. Józef Krukowski; ks. dr Krzysztof Nykiel; o. prof. dr hab. Zbigniew Suchecki. Ciężar organizacji Konferencji podjął Komitet w składzie: mgr Paweł Banduła, mgr lic. Emilia Brzęk, dr Judyta Dworas-Kulik, Maria Gabrel, ks. mgr lic. Paweł Lewandowski, Aleksandra Mróz, dr Agnieszka Romanko (sekretarz), dr Anna Słowikowska, ks. mgr lic. Radosław Wnuk. Patronat medialny nad Konferencją objął Tygodnik Katolicki „Niedziela” oraz „Nasz Dziennik”.

Konferencję rozpoczęła Msza św. celebrowana pod przewodnictwem Jego Ekscelencji bp. dr. Ryszarda Karpińskiego, biskupa pomocniczego seniora Archidiecezji Lubelskiej. Otwarcia Konferencji dokonali: ks. M. Sitarz – przewodniczący SAWP KUL, Kierownik Katedry Kościelnego Prawa Publicznego i Konstytucyjnego KUL; Jego Ekscelencja bp dr hab. Artur Miziński – Sekretarz Generalny Konferencji Episkopatu Polski; Pan Mikołaj Pawlak – Rzecznik Praw Dziecka; Pan Zbigniew Wojciechowski – Wicemarszałek Województwa Lubelskiego, a także dr hab. Andrzej Herbet,

prof. KUL – dziekan Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL.

Ogólnopolska Konferencja Naukowa składała się z dwóch sesji naukowych oraz z części zwyczajnej i uroczystej Walnego Zebrania SAWP KUL. Po każdej sesji naukowej miała miejsce ożywiona dyskusja.

Pierwszej sesji przewodniczył L. Adamowicz – prodziekan WPPKiA KUL, prelegentami zaś byli: M. Sitarz (KUL) – „Prawa dziecka w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 roku”; ks. K. Nykiel (Papieski Uniwersytet Gregoriański) – „Prawo dziecka do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej”; dr A. Romanko (KUL) – „Podmioty zobowiązane do wychowania dziecka według Stefana Kardynała Wyszyńskiego” oraz prof. Z. Suhecki (Papieski Uniwersytet Antonianum) – „Ochrona dziecka w kanonicznym procesie karnym”.

Sesji drugiej przewodniczył bp R. Karpiński. Jej prelegentami byli: prof. W. Bednaruk – „Dziecko w prawie staropolskim”; p. M. Pawlak (Rzecznik Praw Dziecka) – „Dobro dziecka jako podstawowy cel działalności Rzecznika Praw Dziecka”; mgr Edyta Birut (Sąd Rejonowy Lublin-Zachód w Lublinie) – „Wysłuchanie dziecka przez sąd rodzinny”; dr Małgorzata Makarska (Ministerstwo Sprawiedliwości) – „Ochrona dziecka w prawie karnym” oraz mgr Krzysztof Kasprzak (Fundacja Życie i Rodzina) – „Walka o prawa dziecka na przykładzie obywatelskich inicjatyw ustawodawczych”.

Po części naukowej Konferencji oraz przerwie obiadowej miało miejsce Walne Zebranie SAWP KUL. W czasie uroczystej części zostały wręczone *Nagrody im. Stefana Kardynała Wyszyńskiego Prymasa Tysiąclecia* oraz *Medale Stefan Kardynał Wyszyński „Nauczyciel Praw Bożych”*. Nagrody otrzymali: europoseł Marek Jurek (laudację wygłosił dr Paweł Milcarek) i prof. Józef Krukowski (laudację wygłosił prof. M. Sitarz), natomiast Medale przyznano: bp. R. Karpińskiemu, ks. inf. dr. Ireneuszowi Skubisiowi, ks. K. Nykielowi, o. Z. Suheckiemu, dr. hab. Przemysławowi Czarnkowi, p. Zbigniewowi Tracichlebowi, prof. W. Bednarukowi, a także p. Arkadiuszowi Jaworowskiemu oraz dr. Maciejowi Miterze, którzy mieli odebrać wyróżnienia w późniejszym terminie. Ponadto nowym członkom Zarząd Stowarzyszenia wręczył dyplomy.

Ogólnopolską Konferencję Naukową zakończyło spotkanie opłatkowe, w czasie którego życzenia złożył prof. Krukowski, honorowy przewodniczący SAWP KUL. Uroczystość uświetnił koncert kolęd i pastorałek w wykonaniu ks. Stefana Ceberka z Zespołem Muzycznym.

Information about Author: Rev. PAWEŁ LEWANDOWSKI, Ph.D., S.T.L, lecturer in the Department of Practical Theology and Canon Law, Faculty of Theology Section in Tarnów, the Pontifical University of John Paul II in Cracow; ul. Piłsudskiego 6, 33-100 Tarnów, Poland; e-mail: ks.lewandowski@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4543-4382>

Agnieszka Romanko

KURS PRZYGOTOWUJĄCY DO EGZAMINÓW WSTĘPNYCH NA APLIKACJE PRAWNICZE

W dniach od 9 marca do 7 kwietnia 2019 r. w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II odbyła się 9 edycja kursu przygotowującego do egzaminów wstępnych na aplikacje prawnicze. Szkolenie – zrealizowane zgodnie z art. 3 § 1 Statutu Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego – zostało zorganizowane przez SAWP KUL we współpracy z Wydziałem Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL. Do podjęcia czynności związanych z przygotowaniem i przeprowadzeniem kursu Zarząd upoważnił ks. dr. hab. Mirosława Sitarza, prof. KUL, przewodniczącego Stowarzyszenia oraz dr Agnieszkę Romanko, sekretarza SAWP KUL.

W warsztatach uczestniczyli zarówno studenci V roku prawa, jak też absolwenci studiów prawniczych WPPKiA KUL oraz Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Celem kursu było powtórzenie i uzupełnienie dotychczas zdobytej wiedzy, a także praktyczne przygotowanie do egzaminów wstępnych na aplikacje: sędziowską, prokuratorską, adwokacką, radcowską, notarialną i komorniczą.

Program 100-godzinnego szkolenia, które prowadzili doświadczeni praktycy, zawierał następujące bloki tematyczne: ustrój samorządu zawodowego i organy ochrony prawnej; prawo konstytucyjne; prawo cywilne; postępowanie cywilne; prawo karne; postępowanie karne; kodeks karny skarbowy; kodeks wykroczeń; prawo administracyjne; postępowanie administracyjne; postępowanie sądowno-administracyjne; prawo handlowe i gospodarcze; prawo pracy i ubezpieczeń społecznych; prawo upadłościowe; prawo instytucjonalne Unii Europejskiej oraz unijny wymiar sprawiedliwości.

Na zakończenie kursu organizatorzy zorganizowali egzamin próbny, przygotowany w oparciu o wytyczne Ministra Sprawiedliwości. Uczestnicy mieli rozwiązać test jednokrotnego wyboru składający się ze 150 pytań. Prof. M. Sitarz oraz dr A. Romanko – gratulując uzyskanych wyników i życząc powodzenia na egzaminie wstępnym – wręczyli wszystkim kursantom certyfikaty ukończenia szkolenia.

Information about Author: AGNIESZKA ROMANKO, Ph.D., assistant professor in the Department of Public and Constitutional Church Law, Institute of Canon Law, Faculty of Law, Canon Law and Administration, the John Paul II Catholic University of Lublin, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, Poland; e-mail: agnieszka24@kul.pl; <https://orcid.org/0000-0001-9206-747X>

Agnieszka Romanko

**„BEZPIECZEŃSTWO PRAWNE DZIECKA
W PAŃSTWACH DEMOKRATYCZNYCH W PROCESIE
INTEGRACJI EUROPEJSKIEJ:
POLSKA, SŁOWACJA, UKRAINA, NIEMCY”**

W dniach 24-25 maja 2019 r. w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II odbyła się III Międzynarodowa Konferencja Naukowa pod patronatem Wojewody Lubelskiego Przemysław Czarnka pt. „Bezpieczeństwo prawne dziecka w państwach demokratycznych w procesie integracji europejskiej: Polska, Słowacja, Ukraina, Niemcy”. Organizatorami tego wydarzenia naukowego byli: Komisja Prawnicza Polskiej Akademii Nauk Oddział w Lublinie, Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL, Wydział Prawa i Administracji UMCS w Lublinie, Wydział Prawa Uniwersytetu Trnavskiego, Wydział Prawa Państwowego Uniwersytetu Spraw Wewnętrznych we Lwowie, Fundacja Polskiej Akademii Nauk, Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Wydział Nauk Prawnych Towarzystwa Naukowego KUL.

Obrady konferencji były tłumaczone symultanicznie na język polski i angielski.

Konferencję otworzyli: ks. prof. dr hab. Józef Krukowski, Przewodniczący Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie; ks. dr hab. Andrzej Kiciński, prof. KUL, Prorektor ds. studentów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, dr hab. Przemysław Czarnek, Wojewoda Lubelski oraz dr hab. Piotr Wawrzyk, Wiceminister Spraw Zagranicznych RP. Konferencja składała się z 7 sesji, w tym 4 sesje odbyły się pierwszego dnia, natomiast 3 – drugiego dnia konferencji. Po każdej sesji miała miejsce dyskusja.

Pierwszej sesji przewodniczył prof. dr hab. Dariusz Dudek (KUL). Prelekcje wygłosili: P. Czarnek (KUL) – „Bezpieczeństwo prawne dziecka w prawie polskim. Zagadnienia aktualne”; P. Wawrzyk (UW) – „Bezpieczeństwo prawne dziecka w prawie Unii Europejskiej”; Pani Justyna Sokołowska (Dyrektor Generalny Biura Rzecznika Praw Dziecka) odczytała referat przygotowany przez Rzecznika Praw Dziecka pt. „Kompetencje Rzecznika Praw Dziecka w prawie polskim. Zagadnienia aktualne”.

Sesję drugą prowadził prof. dr hab. Tadeusz Bojarski. Referaty zaprezentowali: prof. dr hab. Anna Przyborowska-Klimczak (UMCS) – „Ochrona praw dziecka w publicznym prawie międzynarodowym”; prof. dr hab. Ryszard Maciejewski (UM w Lublinie) – „Bezpieczeństwo zdrowotne dziecka”; ks. dr hab. Mirosław Sitarz, prof. KUL – „Ochrona praw dziecka w prawie kanonicznym”.

Dr Michaela Moravčiková (UT w Trnawie) przewodniczyła sesji trzeciej, w której prelekcje przedłożyli: dr hab. Jadwiga Potrzyszcz, prof. KUL – „Bezpieczeństwo prawne dziecka. Analiza pojęcia”; mec. Stefan Hamburga (Berlin) – „Ochrona prawa dziecka do wychowania z poszanowaniem tożsamości kulturowej rodziców”.

Sesję czwartą prowadziła prof. Aliona Dutko (PUSW we Lwowie). Referaty wygłosili: dr Adriána Švecová (UT w Trnawie) – „Legislative Efforts of Child Protection in the First Half of the 20th Century”; dr M. Moravčiková – „Religion of Parents and Best Interest of the Child”; ks. dr hab. Krzysztof Orzeszyna, prof. KUL – „Prawo dziecka do wychowania przez ojca i matkę”.

W drugim dniu konferencji sesjom przewodniczyli kolejno dr hab. Krzysztof Wiak, prof. KUL oraz dr h.c. Zbigniew Wojciechowski. Prelegentami byli: doc. dr Olha Turkot (PUSW we Lwowie) – „Zasady prawa pracy osób niepełnoletnich w dziedzinie przedsiębiorczości na Ukrainie”; dr hab. Ewa Kruk, prof. UMCS – „Ochrona prawna małoletniego w procesie karnym w Polsce. Uwagi na tle art. 185a-c kodeksu postępowania karnego”; dr Małgorzata Makarska (Ministerstwo Sprawiedliwości) – „Ochrona dziecka w polskim prawie karnym”; mgr Wiesława Taracha (Sąd Okręgowy w Lublinie) – „Ochrona praw dziecka w projekcie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich” oraz dr Piotr

Piskozub (UMCS) – „Odebranie dziecka na podstawie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie”.

Zamknięcia konferencji dokonał prof. Sitarz, który dziękując wszystkim uczestnikom za udział, a zwłaszcza Prelegentom za przedłożone referaty zapowiedział, że wszystkie przesłane artykuły zostaną opublikowane w punktowanych czasopismach naukowych.

Information about Author: AGNIESZKA ROMANKO, Ph.D., assistant professor in the Department of Public and Constitutional Church Law, Institute of Canon Law, Faculty of Law, Canon Law and Administration, the John Paul II Catholic University of Lublin, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, Poland; e-mail: agnieszka24@kul.pl; <https://orcid.org/0000-0001-9206-747X>

Paweł Lewandowski

VIII OGÓLNOPOLSKA KONFERENCJA NAUKOWA „KODEKS PRAWA KANONICZNEGO W BADANIACH MŁODYCH NAUKOWCÓW”

Dnia 1 czerwca 2019 r. w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II odbyła się VIII Ogólnopolska Konferencja Naukowa pt. „Kodeks Prawa Kanonicznego w badaniach młodych naukowców” pod patronatem honorowym Jego Ekscelencji Biskupa Artura Mizińskiego, Sekretarza Generalnego Konferencji Episkopatu Polski. Została zorganizowana przez Katedrę Kościelnego Prawa Publicznego i Konstytucyjnego KUL; Komisję Prawniczą Oddział Polskiej Akademii Nauk w Lublinie; Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa KUL; Stowarzyszenie Kanonistów Polskich oraz Wydział Nauk Prawnych Towarzystwa Naukowego KUL.

Otwarcia Konferencji dokonali: ks. dr hab. Mirosław Sitarz, prof. KUL – Kierownik Katedry Kościelnego Prawa Publicznego i Konstytucyjnego KUL, przewodniczący SAWP KUL; prof. dr hab. Jan Gliński – Wiceprezes Oddziału PAN w Lublinie; ks. prof. dr hab. Józef Krukowski – Prezes SKP, przewodniczący Wydziału Nauk Prawnych TNKUL; ks. dr hab. Marek Saj, prof. UKSW – Prodziekan Wydziału Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie; a także ks. dr hab. Leszek Adamowicz – prodziekan Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL.

Po modlitwie ks. M. Sitarz wyraził radość, iż Konferencja „Kodeks Prawa Kanonicznego w badaniach młodych naukowców” cieszy się niesłabnącym zainteresowaniem. Podczas dotychczasowych 7 konferencji referaty wygłosiło już 274 prelegentów z Polski, Włoch, Słowacji, Czech,

Litwy, Ukrainy i Wenezueli. Na VIII Konferencję zakwalifikowano 31 prelegentów z 9 ośrodków naukowych: Papieskiego Uniwersytetu Laterańskiego, Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego, Morawsko-Śląskiej Akademii Chrześcijańskiej, Uniwersytetu Palackiego w Ołomuńcu, Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Zamościu oraz Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Następnie prof. Sitarz powitał wszystkich uczestników Konferencji: profesorów, starszych i młodszych pracowników naukowych, prowadzących poszczególne sesje, studentów WPPKiA KUL, a przede wszystkim samych prelegentów – doktorów i doktorantów. Podziękował prof. J. Glińskiemu za stałą życzliwość i pomoc w uzyskaniu dofinansowania Konferencji. Podziękował również Komitetowi Organizacyjnemu Konferencji w składzie: dr Judyta Dworas-Kulik, ks. dr Paweł Lewandowski, dr Agnieszka Romanko, ks. mgr lic. Radosław Wnuk, mgr lic. Agnieszka Smoluchowska, mgr lic. Emilia Brzęk, mgr Paweł Banduła, Aleksandra Mróz. Prosząc o przestrzeganie programu, życzył prelegentom i słuchaczom udanej Konferencji.

Prof. J. Gliński wyraził wdzięczność za zaproszenie na Konferencję. Podziękował prof. Krukowskiemu i prof. Sitarzowi za czynny udział w inicjatywach podejmowanych przez lubelski Oddział PAN. Wszystkim młodym kanonistom życzył dobrych obrad oraz osiągnięć naukowych.

Następnie przemówił ks. prof. J. Krukowski, który wyraził radość z możliwości uczestnictwa w kolejnej już, VIII Konferencji „Kodeks Prawa Kanonicznego w badaniach młodych naukowców”. Na ręce prof. Sitarza złożył podziękowania za inicjatywę tego przedsięwzięcia naukowego i jego wytrwałe kontynuowanie.

Ks. prof. M. Saj wyraził zainteresowanie bogatym programem Konferencji zawierającym odważne i potrzebne tematy, dziękował za możliwość wystąpienia na Konferencji doktorantów WPK UKSW i gratulował prof. Sitarzowi umiejętności gromadzenia wokół ważnych idei młodych ludzi, od których zależy przyszłość Kościoła.

Jako ostatni zabrał głos prof. L. Adamowicz, który wyrażając wdzięczność Organizatorom za zorganizowanie kolejnej Konferencji, życzył wszystkim uczestnikom owocnych obrad.

Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Kodeks Prawa Kanonicznego w badaniach młodych naukowców” składała się z 7 sesji: 1 wspólnej i 6 odbywających się równolegle. Po każdej sesji miała miejsce ożywiona dyskusja.

Pierwszej sesji przewodniczył o. prof. dr hab. Damián Němec (UP w Ołomuńcu), prelegentami zaś byli: dr Ryszard Pankiewicz (PWSZ w Zamościu) – „Ochrona życia w prawie kanonicznym i polskim” oraz mgr lic. Igor Kilanowski (UKSW) – „Kanoniczne normy o uniwersytetach i fakultetach kościelnych a reforma szkolnictwa wyższego i nauki w Polsce. Szanse i wyzwania”.

Sesji II A przewodniczył ks. prof. Krukowski. Jej prelegentami byli: dr Monika Menke (UP w Ołomuńcu) – „Pozycja prawna katolickich wydziałów teologicznych na terytorium Republiki Czeskiej od 1950 r.”; ks. dr Jiří Koniček (Morawsko-Śląska Akademia Chrześcijańska) – „Problem ratyfikacji konkordatu między Stolicą Apostolską a Republiką Czeską”; ks. mgr lic. Jerin Joseph Scaria (PUL) – „Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich: rozwój i dzisiejsze znaczenie”; ks. dr Krzysztof Białowąs (PUG) – „Obowiązek dążenia do świętości w adhortacji apostołkiej papieża Franciszka *Gaudete et exsultate*” oraz dr Agnieszka Romanko (KUL) – „Zebranie biskupów regionu kościelnego i zebranie biskupów prowincji kościelnej w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r.”

Ks. prof. Saj przewodniczył sesji II B, w czasie której referaty zaprezentowali: mgr lic. Agnieszka Smoluchowska (KUL) – „Pojęcie przestępstwa w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r. oraz w Kodeksie Karnym z 1997 r.”; mgr lic. Kinga Cichawa (KUL) – „Wpływ powrotu do przestępstwa na stopień winy sprawcy czynu w prawie kanonicznym i prawie polskim”; ks. mgr lic. Krzysztof Kamiński (KUL) – „Przestępstwa *de sexto* popełnione przez szafarza sakramentu pokuty według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.”; mgr lic. Daniel Przygoda (UKSW) – „Odpowiedzialność osób prawnych Kościoła katolickiego za czyny zabronione przeciwko małoletnim” oraz mgr lic. Daria Cicha (KUL) –

„Uzależnienie od pornografii a zdolność nupturientów do zawarcia związku małżeńskiego”.

Sesji II C przewodniczył ks. dr hab. Arkadiusz Domaszek, prof. UKSW. Referaty przedstawili: ks. mgr lic. Piotr Grzybek (KUL) – „Problem redukcji zobowiązań mszalnych w Czechach”; ks. mgr lic. Adam Fabiańczyk (KUL) – „Pozasądowe stwierdzenie nieważności małżeństwa w prawie kościelnym”; mgr Małgorzata Szemiel (UPJPII) – „Wymogi prawa a podejście duszpasterskie w przedślubnym badaniu nupturientów”; mgr lic. Łukasz Sztolf (KUL) – „Kompetencje obrońcy węzła małżeńskiego w kanonicznym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa” oraz mgr lic. Malwina Kędracka (KUL) – „Przyjęcie osób wyznania prawosławnego do pełnej wspólnoty z Kościołem katolickim w kontekście zawarcia małżeństwa”.

O. prof. dr hab. Wiesław Bar (KUL) przewodniczył sesji III A, w czasie której referaty wygłosili: ks. mgr lic. Paweł Wróbel (KUL) – „Kanoniczny wymiar formacji zakonnej według dokumentu «Młode wino, nowe bukłaki»”; ks. mgr lic. Tomasz Jarząbek (KUL) – „Status prawny zakonnika wyniesionego do godności biskupiej”; ks. mgr lic. Rafał Kaniecki (UKSW) – „Obowiązek powstrzymania się od prac według kan. 1247 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.”; mgr lic. Emilia Brzęk (UMCS) – „Funkcjonowanie Stolicy Apostolskiej w Republice Włoskiej na podstawie Traktatu Laterańskiego” oraz ks. dr Paweł Lewandowski – „Podatek na potrzeby diecezji według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.”

Sesji III B przewodniczył ks. dr hab. Krzysztof Mikołajczuk (KUL). W jej trakcie referaty przedstawili: mgr lic. Angelo Dąbrowski (UKSW) – „Materialne prawo małżeńskie Kościoła Polskokatolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz Kościoła katolickiego. Studium komparatystyczne”; mgr lic. Monika Górna (KUL) – „Wpływ dochodzenia przedprocesowego na przebieg procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa”; mgr Sabina Karp (KUL) – „Środki dowodowe w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa”; mgr lic. Roksana Czuba (KUL) – „Podmioty zobligowane i uprawnione do wychowania dziecka na podstawie Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.” oraz ks. mgr lic. Radosław Wnuk (KUL) – „Pojęcie i rodzaje seminarium duchownego”.

Ks. dr hab. Paweł Kaleta (KUL) przewodniczył sesji III C, której prelegentami byli: dr Judyta Dworas-Kulik (KUL) – „Koncepcje i konstrukcje projektów prawa małżeńskiego okresu międzywojennego na tle uregulowań Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r.”; mgr lic. Dawid Lipiński (UKSW) – „Przynależność do Ordynariatu Polowego Wojska Polskiego”; mgr lic. Jakub Bąk (UKSW) – „Głoszenie nauki Kościoła a wolność słowa” oraz mgr lic. Magdalena Tomaszewska (KUL) – „Instytucja testamentu w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r.”

Zamknięcia konferencji dokonali: prof. L Adamowicz oraz prof. M. Sitarz, który podziękował Bogu i ludziom za VIII Ogólnopolską Konferencję Naukową. W czasie dotychczasowych 8 konferencji referaty wygłosiło już 305 doktorantów i doktorów. Znacząca część została opublikowana lub jest w trakcie procedury recenzji. Profesor zaapelował także, aby do Organizatorów Konferencji przysyłać artykuły dobrze dopracowane pod kierunkiem promotora. Zaprosił również na kolejną Konferencję w 2020 r.

Information about Author: Rev. PAWEŁ LEWANDOWSKI, Ph.D., S.T.L, lecturer in the Department of Practical Theology and Canon Law, Faculty of Theology Section in Tarnów, the Pontifical University of John Paul II in Cracow; ul. Piłsudskiego 6, 33-100 Tarnów, Poland; e-mail: ks.lewandowski@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4543-4382>

Małgorzata Jajko

**SESJA LUBELSKA III MIĘDZYNARODOWEGO
KONGRESU RUCHU EUROPA CHRISTI „EUROPA DWÓCH
PŁUC – EUROPA EWANGELII, PRAWDY I POKOJU”
PT. „KOŚCIÓŁ I PAŃSTWO W SŁUŻBIE RODZINY”**

W dniach 16-17 października 2019 r. w Lublinie odbyła się Sesja lubelska III Międzynarodowego Kongresu Ruchu «Europa Christi» „Europa dwóch płuc – Europa Ewangelii, Prawdy i Pokoju” pt. „Kościół i państwo w służbie rodziny” pod honorowym patronatem Pana Mikołaja Pawlaka, Rzecznika Praw Dziecka. Organizatorami tego wydarzenia naukowego byli: Fundacja „Myśląc Ojczyzna”, Katedra Kościelnego Prawa Publicznego i Konstytucyjnego KUL, Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego oraz Wydział Lekarsko-Dentystyczny Uniwersytetu Medycznego w Lublinie.

Sesję lubelską poprzedziła Msza św. w Kościele Akademickim, której przewodniczył Jego Ekscelencja bp Ryszard Karpiński, natomiast homilię wygłosił bp Marian Buczek.

Otwarcia Kongresu dokonali: ks. dr hab. Mirosław Sitarz, prof. KUL – Kierownik Katedry Kościelnego Prawa Publicznego i Konstytucyjnego KUL, prof. dr hab. Ryszard Maciejewski – Dziekan Wydziału Lekarsko-Dentystycznego Uniwersytetu Medycznego w Lublinie, ks. dr hab. Andrzej Kiciński, prof. KUL – Prorektor KUL oraz ks. inf. dr Ireneusz Skubiś, Moderator Ruchu „Europa Christi.”

Pierwszy dzień lubelskiej sesji Kongresu odbył się w KUL. Składał się z pięciu paneli, na zakończenie których miała miejsce dyskusja.

W panelu I, któremu przewodniczył bp R. Karpiński. Referat p. Mikołaja Pawlaka, Rzecznika Praw Dziecka – „Realizacja kompetencji

Rzecznika Praw Dziecka w Polsce” – odczytał dr Ireneusz Maj, natomiast dr hab. Przemysław Czarnek (Wojewoda Lubelski) wygłosił prelekcję nt. „Wpływ neomarksizmu na nauczanie o rodzinie”.

Panel II prowadził mec. Stefan Hambura. Referat prof. Alicji Grześkowiak – „Troska Jana Pawła II o rodzinę” – odczytał dr hab. Krzysztof Wiak, prof. KUL. Prelekcję pt. „Rodzina ludzka fundamentem życia i rozwoju osoby ludzkiej” wygłosił ks. prof. dr hab. Andrzej Maryniarczyk (KUL).

Bp Antoni Dziemianko przewodniczył panelowi III. Referaty zaprezentowali: ks. M. Sitarz – „Prawa i obowiązki rodziny w katolickiej nauce społecznej”; o. prof. dr hab. Wiesław Bar (KUL) – „Wpływ migracji z krajów islamskich na małżeństwo i rodzinę katolicką” oraz ks. dr Jarosław Krzewicki (Papieski Uniwersytet św. Tomasza z Akwinu) – „Małżeństwo – przedmiot wspólnej troski Kościoła i państwa”.

Panel IV prowadził bp M. Buczek. Prelekcje przedstawili: prof. dr hab. Dariusz Dudek (KUL) – „Prawa rodziny w Konstytucji RP”; ks. dr Kazimierz Kurek (b. Duszpasterz Krajowy Rodzin) – „Kościół nadzieją rodziny”.

Ks. prof. dr hab. Józef Krukowski przewodniczył panelowi V. Referaty wygłosili: p. Paweł Zwolak (Dyrektor Departamentu Nadzoru Administracyjnego w Ministerstwie Sprawiedliwości) – „Struktura organizacyjna sądownictwa rodzinnego w Polsce”; p. Tomasz Pitucha (pełnomocnik Wojewody Lubelskiego do Spraw Rodziny) – „Konieczność obrony Rodziny w kontekście współczesnych zjawisk społecznych jako wezwanie dla ludzi Kościoła” oraz dr hab. Piotr Telusiewicz (KUL) – „Tożsamość genetyczna – problematyka prawna”.

Podsumowania pierwszego dnia konferencji dokonał ks. inf. I. Skubiś.

Drugiego dnia Kongresu obrady odbywały się w Uniwersytecie Medycznym w Lublinie. Sesję otworzyli: prof. R. Maciejewski i prof. P. Czarnek. Przesłanie Marszałka Senatu Stanisława Karczewskiego do uczestników sesji odczytał prof. M. Sitarz. Następnie bp Artur Miziński, Sekretarz Generalny Konferencji Episkopatu Polski dokonał poświęcenia tablicy „Homo res sacra est”. W ramach otwarcia głos zabrał także ks. I. Skubiś.

Panel I prowadził bp A. Miziński. Prelegentami byli: prof. R. Maciejewski (UM w Lublinie) – „Ochrona wartości chrześcijańskich w opiece nad dzieckiem”; dr hab. Jakub Pawlikowski (UM w Lublinie) – „Cele medycyny a problemy etyczne i prawne związane z początkiem życia ludzkiego”; prof. dr hab. Marek Masiak (UM w Lublinie) – „Rodzina w zmieniającym się świecie”.

Panelowi II przewodniczył prof. A. Maryniarczyk. Referaty wygłosili: prof. dr hab. Janusz Kocki (UM w Lublinie) – „Współczesna genetyka kliniczna w rozwiązywaniu problemów zdrowotnych rodziny”; ks. prof. dr hab. Tadeusz Guz (KUL) – „Stworzył ich jako mężczyznę i kobietę” oraz dr hab. Ewa Rudnicka-Drożak (UM w Lublinie) – „Doświadczenie aborcji a zdrowie psychiczne kobiety”.

Po każdym panelu odbyła się ożywiona dyskusja.

Zakończenia sesji lubelskiej Kongresu Ruchu „Europa Christi” dokonał prof. M. Maciejewski i ks. inf. I. Skubiś.

Information about Author: MAŁGORZATA JAJKO, student in the Institute of Canon Law, Faculty of Law, Canon Law and Administration, the John Paul II Catholic University of Lublin, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, Poland; e-mail: jajkogosia12@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-3473-9623>

